

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ben rüzgârım sen ateş

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN RÛMÎ

büyük mutasavvıfın hayatı ve eseri

annemarie schimmel'den

senail özkan

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

BEN RÜZGÂRIM SEN ATEŞ

Mevlânâ

Celâleddin Rûmî

Büyük Mutasavvıfın Hayatı ve Eseri

Annemarie Schimmel'den

Çev: Senail Özkan

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 439
KÜLTÜR SERİSİ: 165

1. Basım: 1999
2. Basım: 2000
3. Basım: 2003

ISBN 975-437-306-X

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 Faks: (0212) 251 00 12
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: grataNONgrata
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası

Cilt: Yedigün Mücellihanesi
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>
İstanbul - 2005

İÇİNDEKİLER

Mevlânâ Celâleddin Rûmî
Bir mutasavvıfın biyografisi / 7

Şair olarak Mevlânâ Celâleddin Rûmî / 47

Güneş ve örtü -
Rûmî'nin Allah ve dünya görüşü / 69

İnsan, "Cennetten kovulan Âdem" / 101

Miraç
Yaratıkların yükselişi / 123

Dua- İbâdet / 149

Aşkın tasfiye edici alevi / 167

Müzik ve semâ
Semâ-ı semâvî / 197

Dipnotlar / 207

Kısaltmalar / 231

Bibliyografya / 233

Mevlânâ Celâleddin Rûmî Bir mutasavvıfın biyografisi

Konya halkını 1273 yılı aralık ayının ilk günlerinde bir korku sarar; günler, geceler boyu sarsılır yerküre. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, kendini zayıf ve hasta hissetmektedir. Ve nihâyet şöyle buyurur büyük mutasavvıf: "Toprak aç. Yakında bir yağlı lokma yer ve deprem biter." Etrafındaki dostlarını ise, gönül kuşunun dünya kafesinden kurtulması, toprağa düşen bir tohumun daha yeni, daha zengin bir hayat va'dettiği mısralarıyla teselli eder.

Be rûz-i merk çü tâbût- i men revan bâşed
Guman meber ki merâ derd-i in cihan bâşed

Ölüm günü tabutum yürüyünce şu dünyanın derdiyle dertleniyorum sanma. Bana ağlama, yazık yazık deme. Şeytanın tuzağına düşersem işte hayıflanmanın sırası o zamandır. Cenazemi görünce ayrılık ayrılık deme. Buluşma - görüşme zamanım, o vakittir benim. Beni toprağa tapşırınca elvedâ - elvedâ deme sakın; mezar, cennetler topluluğunun perdesidir...¹

17 Aralıkta Mevlânâ, ebedî Şems'ine kavuşmak üzere güneşin batışıyla gözlerini yumdu. Fakat eserinin parlaklığı bugüne kadar capcanlı kalmıştır. Joseph von Hammer - Purgstall (1818), onun hakkında haklı olarak şöyle der:

Mevlânâ, bütün pozitif dinlerin dış formlarından çok daha kutsal olan, en ulvî dinî vecdin kanatları üzerinde, öteki lirik şairler gibi, - Hafız da dahil - sadece ayın ve güneşin fevkine yükselmekle kalmayıp zaman ve mekânın, yaradılışın, kaza ve kaderin, bezm-i ezel ahd'inin ve hesap gününün üzerinden kanatlanarak ebedîliğe varır. Burada o, ebedî kul olarak Mutlak Varlığa mülâkî olur ve ebedî âşık olarak da yine sonsuz aşk'da vahdet-i vücûd bulur...²

Mevlânâ Celâleddin'in mısraları, - bizde ilk defa Rückert tarafından Almancaya serbest nazımla tercüme edilerek tanıtıldılar (1819) - İslam âleminin şair ve düşünürlerini her defasında yeniden büyülemiş ve onlara ilhamlar vermiştir. Onun etkisi gözardı edilerek, İran ve Türk edebiyatında hemen hemen hiçbir eser düşünmek mümkün değildir. Mevlânâ'nın tesiri, 14. Yüzyıl Anadolu şiirindeki ilk izlerden, günümüzde "Pakistan'ın manevî babası" Muhammed İkbal'in eserlerine kadar hissedilir. Rûmî'nin hikmetli sözlerinin, Hint dillerindeki Halk Şiiri'nde ve Bengalcadaki canlılığı, aynı şekilde İran'ın tasavvuf felsefesinde de mevcuttur. Goethe'nin *"Doğu Batı Divan'ına Notlar ve Araştırmalar"* adlı eserinde Mevlânâ Celâleddin hakkındaki hükmü, kendisinin, o zaman pek az tanınmış tercüme denemelerinden edindiği sağlıklı kanaat gereğince övücü olmaktan pek uzaktır. Fakat buna rağmen Rûmî'nin adı, Avrupa'da ve yakın zamanda da Amerika'da mistik vecd'in şifresi haline gelmiştir. Onun görüşleri çeşitli perspektiflerden yorumlanmıştır. Onun ilham ettiği ve oğlu tarafından müesseseseleş-

tirilen Mevlevî Dergâhı, herkesin hayranlığını kazanmış ve hatta taklitleri bile kurulabilmiştir.

Ancak bu adam kimdi ki, İran şairi Câmî 15. Yüzyılda onun hakkında şöyle diyordu:

Men çi gûyem vasf-ı ân âlicenap,
Nist peygamber velî dared kitap.

(Peygamber değildi, lâkin kitabı vardı.)

Bir kitap, şüphesiz. Tasavvufî manzûm bir şiir olan *Mesnevî*, yuvarlak rakkam 26000 beyittir. Ancak onun eserleri sadece bundan ibaret değildir. *Divân-ı Kebîr* 36000 lirik beyitten müteşekkildir. Bunlara düz yazılarından oluşan *Fîhî mâ fih*, birkaç arapça vaazdan oluşan *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektubât* da ilâve edilmelidir. Her okuduğunda okuyucuya yeni ufuklar açan bu mükemmel eserleri hakkıyla anlayabilmek için, Mevlânâ'yı kendi hayat ve faaliyet çevresinde hem de yaşadığı tarihsel bağlamda anlamağa çalışmak lazım gelir.

Muhammed Celâleddin, Belh şehrinde dünyaya geldi. Afganistan'ın kuzey sınırındaki bu şehir, uzak Ortaasya'ya açılır. Baktriya'nın orta bölgesinde olan bu şehir, o zamanlar Budizmin merkezi idi ve İslamın doğuşundan hemen sonra müslümanlar tarafından fet-hedildi (663). Âlimliğin ve fakat aynı zamanda zühdi dindarlığın da merkezi olan etrafı surlarla çevrili Belh, şarkî İslam bölgesinde önemli bir şehir haline gelmiştir. Mevlânâ'nın babası Sultân-ül-ulemâ Bahâeddin Veled, burada hatırı sayılır bir din âlimi olarak faaliyet icra ediyordu. O, fevkalâde güzel ve çoğu kez şok eden serencam ve vizyonları hakkında, İslam tasavvuf tarihinde de bir nümûne olan şaşırtıcı ve büyüleyici notlar bırakmıştır arkasında. Mevlânâ Celâleddin'in doğum günü olarak 30 Eylül 1207 kabul edilir. *Fîhî mâ*

fih'deki bir kayıt onun, 1213 yılında Semerkant'ın kuşatmasını takip edecek çağda bir çocuk olduğu yolundadır³ - tabii o, daha önceki bir haberi kendine mal etmemişse. Öyle görünüyor ki, çok geçmeden efsânele-
rin kendisine fevkalâde mistik vak'alar malettiği bu delikanlının, en azından bir kardeşi vardı. Ancak kardeşleri daha sonra hiç zikredilmiyor.

Belh şehri 1206 yılında Muhammed Hârezmşah tarafından alınmıştı. Onlarca yıl sonra Mevlânâ Celâleddin, şiirlerinde ayrılığın kendisini nasıl kana buladığını tasvir ederken Hârezmşah ile ondan önce hükümdarlık etmiş Gori'ler arasındaki kanlı kavgayı îma edecektir.⁴

Mevlânâ'nın annesinin de onun ailesinden olduğu söylenen Hârezmşah, sûfilerin rakibi ilâhiyâtçı Fahrreddin Râzî'ye pek itibar ederdi. Râzî ise, sûfilere iyi gözle bakmıyordu. Fakat 'mübârek karakteri Zât-ı Kibriyâ'nın sayısız tecellileriyle ciddîleşmiş ve yücelmiş olan'⁵ Bahâeddin Veled, dînî problemlerin her çeşit felsefî tartışmasına karşı samimî bir soğukluk duyuyordu. Bu konuda oğlu da onu takip etti.

Hârezmşah, 1218 yılında yeterli dikkati göstermeyerek Cengiz Kağan'ın gönderdiği birkaç Moğol tüccarını katletti. Bu durum Moğolların öfkesini üzerine çekmeğe yetti ve felâketi davet etti. Bu felâket, çok zaman geçmeden İslam dünyasını târümâr ederek Orta Doğuya yepyeni bir düzen getirecektir. Bahâeddin Veled, bu tehdit edici tehlikeyi önceden görmüş olmalı ki, ailesi ve taraftarlarıyla birlikte şehri en geç 1219 yılında terk etti ve Horasan'dan geçerek İran'ın doğusuna göç etti. Belh şehri 1220 yılında Moğollar tarafından yakılıp yıkıldığında, Mevlânâ'nın ailesi çoktan Ortadoğu'da idi. Yolculuk esnasında da Nişâbur'daki büyük sûfî şair Feridüddin Attar ziyaret edilir. İhtiyar şair, burada genç Celâleddin'i pek beğenmiş

Bu olayın sayısız dinî menkûbelerben biri olarak kabul edilmesi gerektiğine işâret edilse de, doğu İranlı bu sûfî şairin, Mevlânâ Celâleddin'in ilerdeki tekâmülünde belirleyici etkisi olduğu muhakkaktır. Önceleri İslam tasavvufu, bugünkü Afganistan ve Doğu İran'da katı bir zâhitlik (kaba sofuluk) olarak doğdu. *Sûfî* adı zâhitlerin giydiği yün elbiseye işaret eder. Her ne kadar bu kelime sonraları çoğu kez *sâfî* (saf) kelimesiyle birleştirilmiş olsa da gerçek budur. 9. Asırda bir dizi mümtaz şahsiyete rastlarız: Mısır'da Zun-nûn'dan (ö. 859), Irak'da Râbia, (Sûfî âşık), ve Bağdatlı Cüneyd'e (ö. 910) kadar bir halka. Bu halkaya dahil olan sûfiler, vahdetin sırlarına daha derinlemesine nüfuz etmişler, ruhların terbiyesi için daha ince metodlar geliştirmişler ve Allah'la insan arasındaki aşkın muammâsı üzerinde kafa yormuşlardır. İran'da bu halka aynı zamanlarda "ümidin va'zcısı" Yahya ibn Muaz'dan (ö. 872) kuzey İran bozkırlarında karanlık bir ateş gibi parıltıyan münzevî Bâyezîd Bistâmî'ye (ö. 874) kadar gider. Sûfî hareketi Hallâc ile birinci zirveye ulaşır. Esasında *ene'l-hak*, (ben mutlak hakikatim), hikmetiyle ilerde sayısız şaire ilham kaynağı olan bu sûfî, nazariyeleriyle sadece katı dindarları ve politikacıları öfkeliendirmemiş, bilakis ılımlı sûfileri de kızdırmıştır. Onun tamamıyla şahsî olan Allah tecrübesine dayalı dindarlığı, onlar için düelloya dâvetten başka birşey değildi. Uzun bir mahkemedan sonra Hallâc, 922'de Bağdat'ta acımasızca idam edildi ve böylece "Allah aşkının şehidi" olarak İslamın ilk sûfî şehidi mertebesine ulaştı. Onun görüşleri, İran'da, ama herşeyden önce Şiraz'da gizli olarak yayıldı. Daha sonraları 12. Yüzyılda, ona karşı İran'da yepyeni bir saygı ve hayranlık doğdu. Mevlânâ Celâleddin, şiirlerinde sık sık Hallâc-ı "Mansur"a, onun darağacındaki ölümüne ve böylesine kurban edilerek ölümünün hüznüne dikkatleri çek-

miştir. Nasıl ki Hallâc, ölümünden bir buçuk yüzyıl sonra üstad Feridüddin Attar'a görünmüşse, Mevlânâ da hayatının son günlerinde, müridleri nezdinde kendisinin de ebedî canlı kalacağını söyleyerek onları teselli etmiştir.⁶

9. Yüzyılın sonlarına doğru İran'da yeni Fars dilinde müstakil bir şiir doğdu; tasavvufî yazılar için Farsça ilk defa burada kullanıldı: Herat'lı koruyucu melek Abdullah Ansarî (ö. 1089), zarif dualarını bu dilde yazdı. Aynı zamanda Hucvîrî, Kuzeybatı Hindistan'ın başşehri Lahor'da tasavvuf üzerine ilk mufassal teoritik eseri Farsça olarak kaleme aldı.⁷

Gazneli Türklerin muhteşem imparatorluğunun başşehri Gazne'de yarım yüzyıl sonra, tasavvuffun ilk öğretici manzum eserini yazan bir şair yaşıyordu: Senâî (ö. 1131), mesnevî formunu tasavvufdaki öğreticilik için nakil vasıtası yaptı. Onun *Hadîkatü'l-Hakîka*, (Hakikat Bahçesi) adlı eseri, yavan ve renksiz bir üslupta yazılmış anektodlar, hikâyeler ve pratik nasihatler içerir. Bu eser daha sonraki bütün öğretici şiirler (*Pendnâme*) için bir örnek olmuştur. Senâî'nin lirik şiirleri pek kuvvetlidir ve hatta bir kısmı fevkalâde güzeldir. O, Bahâeddin Veled'in ve onun öğrencilerinin en çok sevdiği şairler arasındaydı. O yüzden Mevlânâ Celâleddin'in de zaman zaman onun beyitlerini îmâ ettiğine veya kendi eserlerine almasına şaşmamak lazımdır. Özellikle onun, çoktan vefat etmiş üstadı Senâî'nin bir mısrasından bizatihi geliştirdiği mersiyesi pek meşhurdur:

Goft kesi Hâce Senâî bimurd
Merk çünan Hâce ne kârist hord

Birisi, Hâce Senâî öldü dedi.

Ölüm böyle bir ere küçük bir iş.

Saman değil ki yelle uçtu diyelim.
 Su değil ki kış yüzünden dondu farzedelim.
 Tarak değil ki, bir telden kırılsın.
 Tohum değildi ki yer onu sıkıp kurutsun.
 O, bu yeryüzünde bir altın madeniydi ki,
 İki cihanı da bir arpaya sayardı...⁸

Senâî'den yarım yüzyıl daha genç olan Attar⁹ da, aynı sûfî şairleri grubuna dahildir. O harikulâde bir hikâyecidir. Bu gerçek, onun birçok sûfî destanlarından olduğu gibi - bunların içinde en meşhuru *Mantık-ut Tayr*' dır (Kuşların Konferansı) - aynı şekilde evliya hikâyelerinden de açıkça anlaşılır. Burada o, gönülkuşunun yedi vadiyi geçerek kuşların padişahı Simurg'a varış yolculuğunu tasvir eder. Yolculuğun sonunda otuz kuş (*si murg*), kendilerinin *Simurg* olduğunu anlarlar. *Musîbetnâme* adlı başka bir eserinde Attar, bir sâlik'in kırk günlük bir inzivâ hayatında yaşadıklarını anlatır. Bahâeddin Veled ve adamlarının, Attar ile ölümünden kısa bir zaman önce gerçekten buluşup buluşmadıkları önemli değil; ancak onun eserlerinin, dünyaya daha çok bağlı Senâî'den az olsa da, Mevlânâ Celâleddin üzerindeki tesiri inkar edilemez.

Bahâeddin Veled, ailesiyle berâber hac farîzasını ifâ etti, ve bir zaman Suriye'de yaşadı. Oğlunun orada belli bir zaman Şam ve Halep'de tahsil görmüş olması lazım. Yirminci yılların başında aile, İç Anadoluya, *Rum*'a vâsıl oldu. O yüzden Celâleddin, Rûmî adıyla meşhur olacaktır (mamafih o, Afganistan'da doğduğu şehrin adı olan Belhî adıyla anılacaktır). Nihayet aile, Larende'de, yani nefis şeftâlileriyle meşhur, bugünkü Karaman'da konaklar. Burada Mevlânâ Celâleddin'in annesi vefat eder. Kabri bugün bile ziyâretgâhtır. Genç Celâleddin de orada evlenir; Gevher Hâtun da kendisi gibi Doğu'dan gelen bir müteccirdir. Mevlâ-

nâ'nın ilk oğlu 1226 yılında dünyaya gelir. Sultan Velede'de dedesinin adı verilir.

Anadolu manzaraları Mevlânâ'yı derinden etkiler; şiirlerinde uzun deve kervânlarının ağır yüklerle yürüdüklerini görürüz. Burada insanlara; ilâhî sevgilinin âdetâ bu develeri burun kancalarından çektiği ve develerin, güdücülerinin sesini duyduklarında yükleriyle birlikte raksettikleri sombollerle anlatılmak istenir.¹⁰ Burada keskin köpeklerin koruduğu göçmen Türkmenler'in çadırlarını görürüz. Şeytan da Ülûhiyet çadırının önünde böyle bir köpek değil midir, ve insan onun saldırısından ancak, "Allah'a sığınırım" sözüyle kurtulmaz mı?¹¹ Selçuklu emîrlerinin harikulâde yapılmış yol ağlarının her 30 kilometresine yaptıkları karvansarayların çeşmeleri, ilâhî faaliyetin sembolü olarak karşımıza çıkar, ki bu faaliyet görünüşe göre aracı sebeplerden faydalanmaktadır:

Adamlar, yollarda, karvansarayların içinde ve havuz kenarlarında ağızlarından havuzlara su akan taştan insan yahut kuş figürleri yontmuşlar. Her akıllı canlı bilir ki su taştan yontulmuş bir kuşun ağzından değil, gayet tabii başka bir taraftan gelir.¹²

Mevlânâ, yarı aç Anadolu köpeklerinin sonsuz havlamalarını bilir. Ve yine o, tıpkı dünyaperest insanların her dünya malı için birbirlerini sıkıştırdıkları gibi, bu köpeklerin de her lokma için dalaşacaklarını bilir.¹³ Karaman'dan yol, kuzey batıda kalan Konya'ya, Selçukluların başşehrine üç gün sürer (100 km). Sultânü'l Ülemâ Bahâeddin Velede, 1228 yılında işte bu şehirdeki sayısız medreselerden birine ilâhiyât dersi vermek üzere tayin edilir.

Konya, kadîm İkonium, eski zamanlardan beri çok önemli bir kültür merkezidir; şehrin güneyinde, Beyşehir gölünün yanında Hititlerden kalma bir mâbet vardır, ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸²

işte burada Eflatun'un sihirli etkileri olmuş. Platonizm, ön Şark'ta belirli bir ölçüde havada kalır. Oysa İslam tasavvufu büyük ölçüde Yeni-Platonizm fikirlerinin etkisindedir. O yüzden Eflatun, Mevlânâ Celâleddin'in mecazlar dilinde de mucize yaratan büyük bir doktor olarak yer alacaktır. Aynı şekilde Antik Gordio da Konya'dan pek uzakta değildir. "Eşek kulaklı Kral Midas" efsânesi halkta hâlâ canlı yaşar. Kralın sırdaşının o korkunç sırrı fısıldadığı kamışın, daha sonra bu sırrı ney olarak bütün dünyaya açıkladığı düşünülürse; Mevlânâ'nın, tasavvufun temel eseri olan *Mesnevî*'sindeki giriş şiirinin bir kökünün de burada yatmakta olduğu anlaşılır.¹⁴ Fakat daha da önemlisi, Konya o zamanki Hıristiyanlığın merkezi idi. Apostel Paulus şehirden kovulmuş olsa da, o yöre çok erken hıristiyanlaştırıldı. İkonium'dan Kapadokya'ya birkaç günlük mesafede önceleri Doğu Hıristiyanlığı müntesiblerinden Nyssa'lı Gregor, Nazianz'lı Gregor ve Büyük Basilius gibi büyük mistik teologlar (ilâhiyatçılar), daha sonraları ise, Göreme'deki garip mağara manastırlarında ikâmet eden rahipler yaşıyorlardı. Hatta Mevlânâ zamanında Konya yöresinin halkı daha çok hıristiyandı. Biz Mevlânâ'nın rahip ve papazlarla pek dostâne ilişkiler içerisinde olduğunu biliyoruz; hatta bazı beyitleri, onun, bir müslüman şairden beklenenin aksine, Hıristiyanlığın fikirleri hakkında tam bir bilgiye sahip olduğunu gösteriyor. Bununla beraber İslam tasavvufu, Türk hanedanlarından Selçukluların bugünkü Türk - İran sınırındaki Malazgirt'te Bizanslıları 1071 yılında yenip, Doğu ve İç Anadolu'ya yerleşmelerinden sonra, çok geçmeden İç Anadolu'da kök saldı. Esasında *Konya* adının nereden geldiğini millî karakterli bir kelime oyunu açıklar: İki ermiş Horasan'dan çıkıp dağların üzerinden uçarak geliyorlarmış. Bu münbit yöreyi görünce, bunlardan birisi diğerine so-

rar: *Konalım mı? Öteki: Kon ya!* der. Böylece bu yerin adı konulmuş olur.

Selçukluların idaresi altında Konya, öylesine mâmur bir şehir haline gelmiştir ki, Haçlı seferleri bu gelişmeyi hemen hemen hiç köstekleyememiştir. Daha sonraları fevkalâde meşhur olan elde dokuma Anadolu halıları, o zamanın renkli pazarlarında sergileniyordu. Mevlânâ Celâleddin, şiirlerinde çoğu zaman o günün zenaatlarına ve eğlencelere îmâlarda bulunur. Türk asîlzâdelerinin pek sevdiği atlı hokey ve şahin avlamak gibi oyunlar sözkonusu bu eğlencelerdendir. Bahâeddin Veled'in ailesiyle Anadolu'ya gelmesinden az önce, hanedânın en başarılı sultanı Alaaddin Keykubad, ki kendisinin "gecesini, gündüzünü devletin bekâsı ve ülkenin yükselişine ayırdığı"¹⁵ bilinir, 1220 yılında, Konya'da sûrların bulunduğu tepedeki karargâhına bitişik olarak büyük bir cami inşâ ettirdi. Kemerleri altına hemen hemen dörtbin kişilik bir cemaati alan bu sâde yapı, ağaç oymacılığının muhteşem bir eseri sayılan abanoz minber ve ornament (girift) mihrabıyla Konya'nın bugün bile canlı bir merkezidir. Medrese ve camiler oldukça çoktu; Meziyyetlerle donatılmış Bahâeddin Veled, işte bunlardan birisine profesör tayin edilir. Ne var ki Ocak 1231 tarihinde de vefat eder. Oğlu Mevlânâ Celâleddin, "babasının postuna oturdu ve vaaz ve açıklamalarına devam etti. Fetva, zikir işine kuvvet verdi, şeriat bayrağını yükseltti..."¹⁶

Bu zamana kadar Mevlânâ Celâleddin, çoğunlukla "zâhirî" ilimlerle uğraşmış görünüyor. Arap şiiri sevdiği konular arasındaydı, keza kendisi de ilerde Arapça şiirler yazacaktır. Ne var ki Bahâeddin Veled'in ölümünün üzerinden bir yıl geçtikten sonra, onun eski öğrencilerinden Tirmizli Burhaneddin Muhakkıkî mülteci olarak Konya'ya geldi. Onun vasıtasıyla Mevlânâ, babasının ve diğer üstadlarının etkisi altına girdi¹⁷ ve o kâ-

mil ve ârifin disiplinli klavuzluğu altında tasavvuf yolunun sırlarını öğrendi. Şeyh, onu sık sık kırk günlük halvette çile imtihanlarına gönderirdi. Bazı kaynakların iddia ettiği gibi, Mevlânâ Celâleddin'in o yıllarda belirli bir zaman için bazı mümtaz sûfî âlimlerin bulunduğu Suriye'ye seyahat edip etmediği kesin olarak belli değildir. Şayet böyle bir şey vâkî ise, burada Şeyh-i Ekber İbn Arabî'yle buluşmuş olması lâzım gelir. Şeyh-i Ekber'in rafine sistemi ona daima yabancı kalmasına rağmen; daha sonraları onun eserini yorumlayanların hemen hepsi, İbn Arabî'nin tasavvuf kategorileriyle bu yorumlarını yapmışlardır.

Burhâneddin Muhakkık, 1240 yıllarında Konya'dan ayrıldı. Bir zaman sonra da Kayseri'de vefat etti. Mütevâzi kabri, karlarla örtülü muhteşem Erciyas eteklerinde bugün hâlâ dindarların ziyâretgâhıdır. Burhâneddin'in Konya'daki ikâmeti esnasında Anadolu, iç ayaklanmalarla çalkalanıyordu. Sultan Alaaddin'in ölümünden sonra (1236) yerine zayıf (yeteneksiz) oğlu tahta çıktı. Bu ise, Harezm'den gelerek Moğollardan kaçan ve Doğu Anadolu'ya yerleşen mültecilerin problemlerinin üstesinden gelmek mecburiyetinde idi. Orada ise onları İran'ı zapteden Moğollar takibediyordu. Harezmîler Kayseri'ye göçtüler fakat, orada da âsîliklerinden dolayı yeni huzursuzluklar çıkardılar ve kısmen Anadolu'yu dolaşan tuhaf sûfî gruplarla çalıştılar. Bu grup ve çetelerden bazıları bir takım sosyal değişiklikleri gerçekleştirmeğe çalışıyor, hükûmetin temel dayanaklarına saldırıyor ve böylece imparatorluğun zayıflatılmasına uğraşıyorlardı. 1242'de Moğollar saldırılarını tekrarladıklarında basit bir oyunla karşılaştılar: İmparatorluğun kuzey merkezi ve doğu İran'dan hicret eden sûfî Necmeddin Dâye'nin de ikamet ettiği Sivas savaşımadan teslim oldu; Kayse-

ri ise, korkunç bir şekilde tahrip edildi. Bu konuda Mevlânâ daha sonra şöyle diyecektir:

Adamlar Moğollar'dan kaçıyorlar-
Bizse Moğollar'ı yaradana tapıyoruz.¹⁸

Selçuklular teslim oldular ve yüksek miktarda cizye ödemeğe mecbur kaldılar. 1251'de Moğol Hükümdârı Möngke Kağan üç prensler heyetini tanır; fakat çok geçmeden kardeş kavgası başlar ve cinâyet çıkar. Hayatta kalan en son kardeş ise baş vezir Muîneddin Pervâne'nin elinde oyuncak olur. Pervâne, 1264'de onun yerine reşid olmayan oğlunu getirir. Selçukluların Moğol hâkimiyetini tanımak mecburiyetinde olduğu o günlerde Mevlânâ Celâleddin'in hayatı da tamamen değişti.

Tatar felâketlerinden bahsetme!
Tatar ceylânlarının misk kokusunu anlat!¹⁹

"Dünyayı ateş sarmasına, Moğol ordusunun toz dumanına" rağmen Mevlânâ Celâleddin, ebedî Şems'i (güneşi) gördü: 1244 Ekiminde Tebrizli Şemseddin, Konya'ya vardı:

Senin hayâlin gönlümüzde idi!
Şafakla birlikte güneş doğacağını sezdik!²⁰

Onların ilk karşılaşmaları ile ilgili birçok menkıbeler var. Eflâkî şöyle nakleder:

Bir gün Mevlânâ, İplikçi Medresesinden çıkarak rahvan bir deveye binmiş, bazı öğrencilerle bilginler de beraberinde olduğu halde geliyordu. Ansızın Tebriz'li Şemseddin ona tesadüf etti ve Mevlânâ'ya sordu: "Hazreti Muhammed mi büyüktür, yoksa Bistamlı Bayezit mi?" Mevlânâ: "Bu nasıl sorudur? Hazreti Muhammed, peygamberlerin sonudur. Bayezit'in burada sözü mü olur?" Şemseddin dedi ki, "Muham-

med neden ‹Biz seni hakkıyla (tam bir bilgiyle) bilemedik, Bayezit ise, ‹ben kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim, benim şânım ne kadar uludur› dedi?" Mevlânâ bu sorunun heybetinden düşerek kendini kaybetti...

Gerçekten de "Allah'ın kulu" olduğunun şuurunda olan İslam Peygamberi ile paradoksu nesilleri galeyana getiren İranlı sûfî Bayezid arasında böyle bir karşılaştırma neredeyse küfürdü. Daha kırk yaşına gelmemiş âlim ile nereden geldiği bile belli olmayan bu seyyah derviş arasındaki kısa konuşma, öylesine bir ateş yaktı ki, Rûmî altı ay boyunca her şeyi ihmal etti - "*Selâhaddin-i Zerkûbî'nin hücresinde gece gündüz arkadaşıyla yemeden, içmeden ve bütün insanî ihtiyaçlardan uzak halvet etti*".²¹

Güneşe benziyor yüzün, Şemseddin,
Bulutlar gibi gönlümüzü peşinden götürür.²²

Şems'den bahseden menkîbeler ve onun tasavvufî vecizeleri, kendisinin, çağdaşı sûfîleri çoğu zaman keskin alaylarla şaşırtan, olağanüstü gururlu ve harikulâde bir şahsiyet olduğunu gösterir. Hatta o, Mevlânâ Rûmî'yi "inci"ye benzetirken, "Şeyh-i Ekber" İbn Arabî'yi dahi "çakıl taşı" olarak nitelendirmiştir.²³ Şemseddin, uzun zaman dolaşıp, kendine bir mürid aramıştır. 12. Asrın sonlarına doğru İslam dünyasında yeni oluşmaya başlayan sûfî tarîkatlarından herhangi birine müntesib olduğu bilinmiyor. Kendisinin tören kaidelelerine uymayan *Kalenderî* bir derviş olduğu rivayet edilmektedir. Mevlânâ Rûmî'nin daha sonraları kalenderî dervişleri "az bulunan bir iksîr ve ateşte yaşayan semender" olarak övmesi, bu varsayımı kuvvetlendirir.

Dahası var: Şemseddin, her arayan sûfî'nin az - çok "âşık" olmasına karşın, kendisi artık bir "âşık" olmadığını iddia edecektir. O, kendisini "arâşuk" olarak,

evet hatta bütün "mâşukların kutbu" olarak nitelendirir.²⁴ Mevlânâ onu böyle birisi olarak tanıdı. Şemseddin'in gençliğinde Allah'a şöyle dua ettiği rivâyet edilir: "Yaratıklarının arasında benim dostluğuma dayanabilecek bir kişi bile yok mu?" Ve böylece o, daha sonra Anadolu'ya gönderildi.²⁵ Bu hâdise iki adam arasındaki kuvvetli ilişkiyi gösterir ki, bu ilişki Gılgamış ile Enkidu arasındaki mistik ilişkiyle karşılaştırılabilir.

Şimdi bu pek sevilip sayılan âlimin dinî, sosyal ve profesörlük görevlerini ihmal ederek vaktini, bir kervansarayda rastladığı, toplum nezdinde anlaşılması müşkil bir dervişle geçirmesinden Konya halkının duyduğu kızgınlığı tasavvur etmek mümkün. Yaklaşık iki yıllık sıkı ikili sohbetlerden sonra Şems, üzücü birşeyler olmadan şehri terketmenin daha uygun olacağını hissetmeğe başlar.

Vâkıa Rûmî'nin tesellisi mümkün değildi. Kesinlikle Farsça şiir yazmayan Rûmî, tamamen kendini müziğe, semâ'ya ve şiire verdi:

Aşkın gönlüme dolalıdanberi,
 Senin aşkından başka neyim varsa hep yandı.
 Aklı, dersi, kitabı hep rafa kaldırdım,
 Ama şiirler, gazeller, rübailer öğrendim.²⁶

Zâhit kişi idim - Ezgiler söyledin bana.
 Eğlence hayhuy ve şarap peşinde koşturdun beni.
 Ağır başımla seccademde otururken,
 Köy çocukları gibi oynamayı öğrettin!²⁷

Böyle tasvir ediyor durumunu. Ve uzaklardaki dostunun kendisini terketmemesi için yalvarıp yakarıyor:

İşitmişim ki sefere gidecekmışsin, yapma!
 Bir başkasını dost edinecekmışsin, etme!

Sabra daha tahammül var mıydı?

Sabır dünyayı kucaklayan Kafdağı da olsa,
Ayrılığın güneşinde kar gibi erirdi!²⁹

Tebriz'e gitmek arzusundaydı. O yüzden mektup üstüne mektup yazıyordu dostuna - ona hiç ulaşmayan beyitlerdi bunlar:

Yüzlerce mektup yolladım, yüzlerce yol gösterdim-
ya yolu bilmiyorsun, ya mektupları okumuyorsun!³⁰

Dostunu geri çağırmak için neler yapmazdı ki?

Sevgilinin ayaklarının altına sermek üzere,
Kanıyla atlas dokur ipek dibâdan âşık...³¹

Aylarca bekledikten sonra nihayet Suriye'den haber geldi: Şemseddin oradaydı. Mevlânâ sevincini terennüm etti; Şemseddin'in bulunduğu Şam büyüleyici bir kelime oluverdi (*Dimaşk* ve *aşk* kelimelerinin kafi-yeli oluşu şayân-ı hayrettir):

Mâ âşık-u sergeşte vu şeydâ-yı Dimaşkıym
Can dâde-vu dil beste be sevdâ-yı Dimaşkıym

Biz Şam'ın başı dönmüş, şeydâ âşıkıyız,
Şam'ın sevdasına can vermişiz, gönül bağlamışız...³²

Rûmî'nin yirmi bir yaşındaki oğlu Sultan Veled, Şems'i geri getirmesi için altın ve gümüşlerle Şam'a gönderilir. Şems dostunun çağrısına uyarak, Sultan Veled atının yularından tuttuğu halde at üzerinde nihâyet Konya'ya döner:

Bu bahçede çimen gibi yaya koşmada,
Bu bahçede yalnız Yâr gül gibi süvâri olur...³³.

Kaynaklar, özellikle Sultan Veled'in kendi eseri, iki sûfinin buluşmasını, birbirlerini kucaklamalarını ve öpmelerini etraflıca anlatır: "*Kimin can, kimin cânan olduğunu kimse bilmiyordu.*"³⁴ Zira birbirini cezbetme ve aşk karşılıklı olur:

Sadece susayanlar suyu aramaz-
Su da susuzları arar durur!³⁵

Bu durumu sınırsız ruhî aşkın bir aksisedâsı olarak yorumlamak icabederse, *Mesnevî*'deki bu beyit, Mevlânâ'nın aşk teorisini en kısa yoldan ifâde eder.

Mevlânâ, şimdi de dostunu yakınında tutabilmek ümidiyle Şems'i, evlatlığı Kimya ile evlendirdi. Şems, Kimya Hâtun'u pek sevdi. Yeni evlilere Mevlânâ'nın evinde küçük bir bölüm ayrıldı. Mevlânâ'nın ikinci oğlu Alaaddin, onu burada rahatsız etmiş olmalı; görünürde önemsiz bir olay Alâaddin'in, uzun zamandan beri babasının dostuna karşı gizlediği nefret duygularını tahrik etti. Kimya Hâtun, 1248'de sonbarın sonlarına doğru vefat etti. Çok geçmeden Şems de bir daha dönmek üzere ortadan kayboldu.

Bu ortalıktan kaybolma çeşitli şekillerde yorumlandı. Fakat bu arada, Eflâkî'nin rivayetine göre Şems, gerçekten öldürülmüştür. Öyle görünüyor ki o, gece dışarı çağırıldı ve bıçaklanarak öldürüldükten sonra şimdi halen mevcut olan bir kuyuya atıldı; daha sonra da gizlice defnedildi. Daha sonraları Şems'i anmak gayesiyle inşa ettirilen küçük bir türbenin altında Selçuklu alçısıyla acelece kapatılmış büyük bir kabrin keşfi (1958) edilmesi, onun öldürüldüğüne delil olmaktadır. Onun canına kastedenler arasında Mevlânâ'nın küçük oğlu da vardır.³⁶

Tabii bu olay Mevlânâ'dan gizli tutulmaya

çalışıldı; kendisi de zâhiren teselli edilmiş göründü. Ne var ki o, olup biteni sezinliyordu:

Bu yeryüzü toz değil, kan dolu bir kabdır.³⁷

Kendisine Şems'in Suriye yolunda görüldüğü söylendiğinde ise, şöyle sesleniyordu:

Birisi dedi ki: "Şemseddin'i gördüm!"

Ona sor ki: "Semâya nerden yol gider?"³⁸

Mevlânâ Celâleddin, günden güne şiir üstüne şiir söylüyordu. Semâ esnasında kendisine refâkat eden müzisyenler, aralıksız müzik icra etmek durumunda kalıyorlardı. O her tarafta dostunu arıyordu:

Dün gece rüyamda ayın ondördünü gördüm,

Deniz gibi, gümüş gibi ve harikulâde.

Bugün şimdi kapı kapı dolaşıyorum,

Acep dostumdan bir haber var mı diye.³⁹

O, bir kere Suriye'ye gitti, hatta belki iki kez. Ama nihayet sakinleşti. Oğlu şöyle rivâyet ediyor:

O, Şems-i Tebrizî'yi Şam'da görmüyordu,

O, onu kendi derûnunda ay gibi parlak gördü.

Dedi ki: Ben bedenen de ondan uzağım,

Bedensiz ve ruhsuz ikimiz bir nûruz.

Sen hem ona hem de bana bak:

Ben oyum, o da benim, ey arayıcı!⁴⁰

Burada âşıkla mâşuk tamamiyle aynîleşirler; Mevlânâ ve Şems ebedî vuslata ererler.

Kalbim bir midyeye benzer,

İnci: Dostumun sûreti.

Ben artık kendi içime sığmam -

Çünkü o göldür kalbim tam,⁴¹

İşte böylece Mevlânâ Rûmî, lirik şiirlerinin büyük bir bölümünde son mısralarda "Şemseddin" mahlasını kullanır. Şimdi artık önemli beyitlerinde o, mekân olarak birbirinden ayrı olan âşıkların birliğini övebilir:

Mutlu an odur ki bir konakta otururuz ikimiz,
Sen ve ben.
Bedenle can gibiyiz, ayrılmayız biz ikimiz,
Sen ve ben.
Mucize odur ki bir köşede kavuşmuşuz ikimiz,
Sen ve ben.
Ama aynı zamanda binlerce mil uzağız ikimiz,
Sen ve ben.⁴²

Mevlânâ, mu'tad mânâda Şems'in "ölmüş" olabileceğini hiçbir zaman kabul etmemiştir. Zira:

O ebedî dirinin öldüğünü kim söyledi?
O ümid güneşinin öldüğünü kim dedi?
O güneşin düşmanı damın üstüne geldi de,
İki gözünü yumdu, güneş öldü dedi.⁴³

O, Alâaddin'in de bu trajedide suç ortağı olduğunu sezinliyordu; Rûmî, bu oğlu 1262'de öldüğünde defnine katılmadı. Dahası onun çocukları ailenin öteki üyeleri tarafından hakiki akraba olarak kabul edilmediler.

Şemseddin'in mevcudiyetiyle ilgili olarak çok tahminlerde bulunuldu. Hatta onun mevcudiyetinden (existenz) bile şüphe edildi, ve kendisi, Mevlânâ'nın hayâl mahsulü olarak görüldü. Ancak Konya'da, müzede muhafaza edilen muhteşem külâhı ve Mevlânâ'nın evinin karşısındaki kabri, onun gerçekten yaşamış olduğuna delil teşkil eder; buna ilâveten de sûfî çevrelerinde yaşamış birçok benzer vecd halleri onun yaşamış olduğunu kanıtlar. Mevlânâ, onu her yerde görüyor ve her yerde onunla ilgili sözler duyuyordu:

Sürekli Şemseddin, Şemseddin diye,
 Şarkılar söyliyen sadece ben değilim,
 Hayır, bahçede bülbül ve dağda keklik,
 Aydınlık gün pırl pırl, Şemseddin der,
 Ve gökler döner Şemseddin diye,
 Cevherlerle dolu dağ, Şemseddin der,
 Gece ve gündüz: Şemseddin...⁴⁴

Böylece semâ'nın ritmiyle saatlerce yankılar giderdi terennümleri. Mamafih bu, yaşlı bir adamın ilâhî güzelliğin "şahidi"/tecellisi olarak tebcil edilen güzel bir gence olan aşkı değildi; bu, iki olgun insanın ruhen karşılaşması idi. Bu karşılaşma, Mevlânâ Celâleddin'de misli görülmemiş bir coşkuya sebeb olmuş ve bu hâlet-i istiğraktan harikulâde bir şiir seli doğmuştur:

Üç sözden artık değil,
 Bütün ömrüm bu üç söz:
 Hamdım, piştim ve yandım...⁴⁵

Şems'le aynîleştiğini anlamasının üzerinden çok geçmeden, Mevlânâ Celâleddin, yeni bir ilham kaynağı keşfeder:

Mevlânâ, bütün dünyada kendisinin meşhur olmasına sebep olan semâ esnasındaki cezbeli haliyle kuyumcular civarından geçer. Kuyumcuların çekiçlerinden çıkan tak tak sesleri mübârek kulağına erişince, Mevlânâ vecd'le kendinden geçiyor ve semâ'a başlıyor.⁴⁶

Burada Mevlânâ, kuyumcu Selâhaddin'i kendine çeker ve pazarda onunla semâ'a başlar. Ancak onun kuyumcuyu yıllardan beri tanıdığı da unutulmamalıdır. Selâhaddin, 1235 yılında delikanlı olarak Konya'ya gelmişti. Okur yazar olmamasına rağmen Selâhaddin, kısa zamanda Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhâneddin'in gözde gençlerinden birisi olmuştu. Bir ara köyüne dönen Selâhaddin, Konya'da evlenir ve çocuklar edinir.

Daha sonra tekrar Konya'ya geri döner. Seyyid Selâhaddin, daha o zamanlar Mevlânâ'nın güvenini kazanmıştı. Hatta o derece ki, Mevlânâ ile Şems sık sık onun hüccresinde buluşur ve halvet ederlerdi. Mevlânâ ile olan bu çok yönlü ilişki; sessiz ve sakin olan Selâhaddin'i, şeyhinin, içinde pekâlâ kendini görebildiği mükemmel bir ayna yapmıştır. Mevlânâ'nın Selâhaddin'e beslediği derûnî sevgi ateşinden bir dizi şiir doğmuştur. Aslında Mevlânâ Celâleddin, bu yeni tecrübe-yi îmâ eder:

Geçen yıl çıkagelen o kırmızı kaftanlı ay parçası güzel, bu yıl boz renkli bir hırkaya bürünüp geldi.

O yıl gördüğün, gönüller yağma eden Türk, o güzel, bu yıl Arap şekline girdi de geldi

Şişe değişti ama, şarap o şarap; hele bir bak, içene ne de hoş bir şarhoşluk vermede, içenin başını ne de hoş döndürmede.⁴⁷

Bu yeni durum Konyalıları şok etti. En azından Şemseddin okumuş bir adamdı, Konyalılar için. Fakat bu herkesin yıllardan beri tanıdığı basit bir kuyumcu. Kendisi namaz surelerini bile doğru dürüst bilmiyor, diyorlardı. Bu cihetle Mevlânâ, gayet tabîî olarak halktan bazılarını azarladı. İşte İbn Çavuş da bunlardan bir tanesiydi (Arapça söylenmiştir):

İnsanlar böyle bir Tanrı erine ulaşmak için yurtlarını, analarını, babalarını, karılarını, çoluk çocuklarını, akrabalarını bırakarak Hint'ten Sind'e geldiler. Demirden yaptırmış oldukları ayakkabıları parça parça oldu. Bu zahmeti, o âlemden koku almış olan bir eri bulmak ümidi ile çekiyorlardı. Bu dünyada ne kadar insanlar, özleyiş içinde ölmüşler ve bu aradıklarını bulamamışlar, böyle bir ere kavuşamamışlardır. Sen ise böyle bir erle evinde (oturduğun yerde) karşılaşıyorsun da bir de ondan yüz çeviriyorsun. Bu senin için büyük bir belâ ve gaflettir... Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Kendisinin de pek güvenmediği, Selâhaddin'i inciten bu adama nasihata şöyle devam etti:

Meselâ sen haram olan şaraptan, afyondan veyahut semâ'dan sarhoş olup zevk alırsın. O zaman bütün düşmanlarına memnurluk gösterir, onların kusurlarını bağışlar, ellerini ayaklarını öpersin. Bu anda iman eden etmeyen senin gözünde bir olur. İşte Şeyh Selâhaddin senin bu duyduğun zevk güneşlerinin aslıdır. Şevk ve neş'e denizlerinin hepsi onun yanındadır. Onun kime karşı bir kini ve garazı olabilir?⁴⁸

Mevlânâ Celâleddin, Selâhaddin'in kızı Fatma Hâtun'u oğlu Sultan Veled'e nikâhlayarak, aralarında ki bağı daha da kuvvetlendirmek ister. Düğün töreni için de uzun bir gazel yazar. Pek sevdiği gelinine yazdığı mektuplar, Mevlânâ'nın yeni bir yönünü daha ortaya koyar:

Şayet benim sevgili oğlum Bahâeddin seni incitirse, ona olan sevgimi hakikaten geri alacağım. Onu sevmekten vazgeçeceğim, kendisini görünce selamlamayacağım. Beni defnetmeğe gelmesini istemiyorum...⁴⁹

Aynı şekilde dostunun ikinci kızının nikâhı ve mehri için de gerekli dikkat ve ihtimamı gösterir.⁵⁰

O yıllarda Anadolu'da ve bütün şarkî İslam dünyasında siyasî durum günden güne daha endişe verici bir hal almıştı. 1256 yılında Baycu Noyan idaresindeki Moğollar, tekrar Konya önlerine dayandılar. Bir menkıbede, Mevlânâ'nın orda hazır bulunmasından dolayı onların "kutsal şehre" giremedikleri anlatılır. İki sene sonra Bağdat'ı fethederler ve 750 yılından beri saltanat süren Abbasî Halifelerinin hakimiyetine son verirler. Bu şekilde klasik İslam dünya düzeni nihâî olarak parçalanıp dağılır. Aynı 1258 yılında Konya'da İnce Minâreli Medrese Pîrî'nin ölümüyle Buca'nın da kapı-

sının etrafındaki Kur'an âyetleriyle doldurulmuş muhteşem hüsn-i hat şeridi, İslam sanatı ürünlerinin en zarifleri arasındadır.

Selâhaddin-i Zerkub'un hastalığına sadece İslam dünyası üzülmeydi; uzun acılardan sonra Mevlânâ Celâleddin, ona ebedî dünyaya geri dönmesi için nihayet "müsaade etti". Şeyhin cenazesi semâ eşliğinde kaldırıldı. Zira ölüm, sûfîlerin anlayışınca, bir ayrılık değil, bilakis "Şeb-i Arûs" yani gerdek gecesidir. Mevlânâ, ayrılan dostun arkasında şu gazeli söyledi:

Ey ayrılığının acısıyla gökleri bile ağlatan sevgili,
Kanlar içinde oturmuş gönülde akılla can ağlamada...
Mateme garkolmuş Cebraîl'le meleklerin kanatları,
Peygamberlerle erenlerin gözleri yaş dökmede...
Hakikatte bir kişi değil, yüz âlemdin sen.
Dün o âlemin de bu âlemin de ağlamakta olduklarını
gördüm...⁵¹

Gayet tabîî Konya'daki softalar, öfkeli bir şaşkınlıkla cenaze alayındaki semâ' âlemini ve olup bitenleri şaşkınlık ve kızgınlıkla seyrettiler. Mevlânâ Celâleddin, zaman zaman bu tip tenkitçilere şiirlerinde gerekli cevabı verir. Hem de bu hususta hiciv dolu ihtarlar yapmaktan hiç sakınmaz.

Buna rağmen Mevlânâ Celâleddin'in Konya halkı nezdinde çok saygın bir yeri vardı. O dünya zevklerinden çok uzak bir hayat sürüyordu. Biyografisini yazan ve uzun zaman hizmetinde bulunan Feridun Sipahsalar, onun uzayan namaz ve oruç devrelerini anlatır. Mevlânâ Celâleddin'in şiirlerinde de ifâdesini bulan tecrübeleri tasvir eder. Şer'î konularda sürekli Mevlânâ'ya akıl danışırldı. Hatta rivâyet edilir ki Mevlânâ, semâ esnasında bile doğru hükümler verebiliyordu.⁵² Seçkin ve üstün kişiler kendisine geliyordu; hatta kudretli Sultan Mevlâddin Bervâne de onun kapısında en

azından bir defadan fazla beklemek mecburiyetinde kalmıştı.

Mevlânâ diyor ki:

Emîr geldiğinde onu hemen içeri almamam gerçeği, kendisini üzmemelidir. Çünkü, bu gelişten onun maksadı, ya kendisini şerefliendirmek ya da bana şeref vermektir. Şayet beni şerefliendirmek arzusunda ise, o şeref bana aittir ve oturup beklediği zaman miktarında da büyüktür. Eğer maksadı kendisini ağırlamak ve bir sevap kazanmaksa, beklediğinden ve beklemek zahmetine katlandığından dolayı sevabı daha çok olur. Her halükârda ziyaret çok yönlü olarak hedefine ulaşmıştır. O yüzden kendisinin memnun ve mutlu olması lazım gelir.⁵³

Emîr Muiniddin kuzey İran'dan gelme Deylemî ailesindendir. Mevlânâ, kendisine yazdığı mektupların memnuniyetle karşılandığını biliyordu. O yüzden birçok ihtiyaç sahibine bu şekilde yardım edebiliyordu. Muiniddin Pervâne, ibadet işlerine daha çok zaman ayırmak istediğini, ancak sürekli Moğollar'la uğraşmak mecburiyetinde kaldığı için çoğu kez bu isteğini yerine getiremediğini ifâde etmiştir.

Bunun üzerine Mevlânâ:

"Bu işler de Hakk işidir. Çünkü bunlar, müslümanlığın güvenini temin ediyor. Siz onların gönüllerini rahat ettirmek ve birkaç müslümanın huzur ve güven içinde ibâdetle, tâatle meşgul olabilmeleri için, kendinizi, malınızla canınızla feda etmişsiniz. Bu da hayırlı bir işdir... Bu, sıcak bir hamama benzer. Hamamın sıcaklığı külhandan hâsıl olur. Ulu Tanrı ot, odun ve tezek gibi vasıtalar ortaya kor. Bunlar her ne kadar görünüşte kötü, çirkin ve iğrenç şeyler iseler de hamamcı için inâyet olur. Çünkü bunlardan hamamcının hamamı ısınır ve bunun da halka faydası dokunur."⁵⁴

Ne var ki Pervâne bu siyasî tutumuna sonuna kadar sadık kalmadı. Ne de olsa o Sultan Rükneddin'i

katlettirmiş ve onun yerine 1264 yılında reşid olmayan oğlunu tahta geçirmişti. Mevlânâ ile olan dostluğuna rağmen kendisi, defaâtle Mevlânâ'nın kınamalarına hedef olmuştur. Bu duruma sebep de bazen siyasî entrikaları, bazen de nâhoş davranışları (meselâ, Mevlânâ semâ'ya dalmışken onun o anda başkalarıyla sohbet etmesi) idi. Emîr, Konya'daki öteki büyük sûfileri de ziyâret ediyordu. Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî'nin üvey oğlu Sadreddin Konevî bunlar arasındadır. Sadreddin Konevî, İbn-i Arabî'nin derslerinde ve komplike yazılarındaki "vâcib-ül vucûd" (varlığın birliği) görüşünü hem Konya'da ve hem de bütün Orta Doğu'da tanıtır.

Rivâyet edilir ki Pervâne, birşey danışmak için Mevlânâ'yı ziyaret eder. Mevlânâ Rûmî bunun üzerine der ki: "*Duydum ki Kur'an'ı hıfzediyormuşsun ve Şeyh Sadreddin'in Peygamberimizin sünneti ile ilgili verdiği derslere devam ediyormuşsun?*" "*Evet*" diye cevap verdi o. "*Allah'ın kelâmı ve Peygamberimizin hadîsleri seni etkilemiyorsa, ben ne diyeyim?*"⁵⁵

Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin'in coşkun aşk mistiği ve alışılmamış halleriyle her zaman hemfikir olmamasına rağmen, Mevlânâ; musikînin, İbn-i Arabî'nin esaslı eseri *Futûhât-ül Mekkiyye*'den daha hızlı cennetin kapılarını açtığına kani idi...⁵⁶ Tabii hemen ifâde etmek gerekir ki bu durum, her iki sûfî arasındaki iyi ilişkileri zedelememiştir. Sadreddin, Mevlânâ'dan birkaç hafta sonra vefat eder. Kubbesiz, basit ve mütevâzi kabri bugün hâlâ Konya'da mahfuzdur.

Muiniddin Pervâne, bu her iki Konya'lı sûfiyi sadece sevmekle kalmaz; Fars dilinin sevimli sûfî şâiri Fahrüddin-i İrakî için de Tokat'ta bir tekke yaptırır. İrakî, Pencikent'te Mülkân kentinde yirmi beş sene kal-

dıktan sonra 1265 yılında Anadolu'ya gelir. Pervâne'nin 1277 yılında hunharca katledilmesinden sonra o, Suriye'ye göç eder. Ebedî âleme intikalinden sonra İbn Arabî'nin kabrinin yanına defnedilir.

Daha sonraları "bizim birader, ulu ve sofu" Emîr Sahib Ata (ö. 1288), Mevlânâ'nın dostları arasına girer. Emîr Ata'nın, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin ölümünden bir yıl önce inşa ettirdiği güzel medrese, Selçuklu mimarisinin ve ornament (girift) sanatının fevkalâde bir nümûnesidir. Mevlânâ'nın müridleri arasında zengin tüccarlar ve iş adamları da vardı; bunlardan bazılarını defaâtle semâ'ya katılma lûtfuna mazhar etti. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, ruhî değerlerini hiçe sayan ve kendini beğenmiş darkafalı hoca ile birçok beyitlerinde besbelli alay eder. Çoğu kez Mevlânâ Celâleddin Rûmî, sosyal yönden toplumun aşağı tabakalarından müridlerini seçer ve onlara alaka gösterir. Bu yüzden halktan bazıları, kendisini kınamaya kadar vardırır işi. O ise kendisine serzenişte bulunanlara, İslam tasavvufunun klasik zamanlarında, 9. ve 10. asırlarda, ileri gelen sûfîler arasında *Haddad* (demirci), *Varrak* (kâğıt tüccarı) ve *Hallaç* (pamuk tüccarı) v.b. gibi birçok küçük esnafın olduğunu hatırlatır⁵⁷. Fakirler ve dara düşmüşler Mevlânâ'nın kapısına sınırlıydı. Onlara küçük bir kazanç imkânı bulmak, vergilerini biraz hafifletmek veya bir kredi sağlamak için nasıl gayret sarfettiğini mektupları gösterir:

Onun gece gidebileceği bir yer yok. Annesi fakir. Annesinin beyi kötü huylu cimri bir adam. O, çocuğu sokağa attı ve ona şöyle dedi: "Evime gelme, ekmeğimi yeme..."⁵⁸

Yahut da bir emîre, şerefli fakir bir tüccarın birkaç parça bakırını satın almasını, ama bunların parasını peşin ödemesini rica edersin.⁵⁹

Mamafih fakirlere, "manavlara ve kasaplara" gösterdiği alâka, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin teşrifat ve davranış güzelliğine önem vermediği mânâsına gelmez. O, hiç tasvib etmediği halde, iplerini koparmış derviş bozuntularının bazen hayvan postuna bürünmüş bir şekilde ülkede dolandıklarına şahid olmuştur. Köylüler hakkındaki kanaati de olumlu değildi (Peygamberin bir hadîsine göre, *Köyde yurt edinmek, akıllı mezar gömmektir*). Tahsilsiz ve terbiyesiz köylüler şiirlerinde *nefs*'in sembolü olarak kullanılır. Şehre gelen köylü, burada her çeşit kötü hareketi yapar veya pazarda zarar, ziyan verir. O yüzden "akıl" önce polis âmiri veya pazar bekçisi tarafından adamakıllı dövülmelidir.⁶⁰

Şüphesiz Mevlânâ, dış formların sadece kabuktan ibaret olduğunu biliyordu. Ancak gören göz, ebedî özü tanımakta güçlük çekmeyecektir. Ne var ki, bu hayatta kabuğun da bir fonksiyonu var:

Eğer kayısı çekirdeğinin sadece içini ekersen bir şey bitmez. Halbuki onu kabuğu ile ektiğin zaman biter.⁶¹

Dış görünüş bir insanın içinin aynasıdır:

Aynı şekilde kitabın başlığından da içinde ne gibi bölümler, parçalar ve bahisler bulunduğunu anlarlar. Saygının dış görünüşünden, yani baş eğmek, ayakta durmak gibi şeylerinden, o insanın içinde nasıl bir saygı ve hürmet olduğu anlaşılır ve Tanrı'ya nasıl tâzim ettikleri belli olur. Görünüşte saygı göstermezlerse, bundan içinde Allah korkusu olmadığı, Allah adamlarını küçümsediği ve onları gözünde büyütmediği meydana gelir.⁶²

Bütün bu coşkun ve heyecanlı hallerine rağmen Mevlânâ, sanatla şekillenmiş bir hayat üslûbuna çok daha önem veriyordu. Böylece de o, yöre halkının haddini bilmeyen ölçüsüz derviş gruplarına hayran oldukları veya onları aşağıda Hacı Bektaş Veli'nin yolu-

na gittikleri bir dönemde, kentlilerin önderi ve mürşidi olmuştur. Yüzyıllar içerisinde Hacı Bektaş'ın tekkele-ri, "Türk" tasavvufunun son derece enteresan bir fenomeni haline gelmiş ve Türk Divan şiirinden bağımsız kendine has bir şiir ortaya koymuştur. Ayrıca Hacı Bektaş-ı Velî'nin Yeniçerilerle çok sıkı bir bağı vardı. Buna karşılık Mevlânâ'ya bağlı dergâhlar, halkın en seçkin ve kültürlülerini - Sultan da dahil - cezbediyor ve müzisyenlerin, şairlerin ve hattatların toplandıkları bir yer haline geliyordu.

Aynı şekilde unutmamak gerekir ki, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin müridleri arasında büyük miktarda bir kadın topluluğu vardı. Mektuplarının birçoğu bu kadınlara yazılmış övgülerle doludur. Tabîî bu hanım bazen bir tekke kurup başına geçen bir hanım olabileceği gibi, bazen de Hüdâvendigâr'ın şâibeli bir handan kurtardığı adı kötüye çıkmış bir kadın olabiliyordu.⁶³ - Bu olay üzerine diğerleri ona derin bir saygı duyuyorlardı. Toplumdan birçok hanım, bu arada emîrlerin hanımları da evlerinde buluşup *semâ* ediyorlardı. Bunlardan bir tanesi *semâ*' esnasında Mevlânâ Celâleddin'in üzerine güller serpiştirmiştir.⁶⁴ Bir başkası, onsuz seyahat etmek zoruna gittiği için, Hüdâvendigâr'ın portresini seyahat esnasında yanına alıyor.⁶⁵ - Burada biz, Bizans sınırına yakın bir yerde olduğumuza hemen işaret edelim, çünkü İslamda canlı varlıkların resmini yapmak haramdır. Daha sonraları Mevlânâ'nın bir kız torunu dergâhın tanıtımı ve yaygınlaştırılması için çaba sarfemiştir.⁶⁶

Rûmî'nin birinci hanımı öldükten sonra evlendiği ikinci eşi Kira Hâtun (ö. 1292), bütün fazîletlerin örneği olarak övülür; o, birçok menkıbenin kaynağı durumundadır. Kira Hâtun, onun için Âlim adında bir oğul dünyaya getirdiğinde Mevlânâ, bir şiirinde ifâde ettiği gibi, "Bu kızın bu yansı çiçeğin/taşımını" yedi gün

süren bir semâ ile kutlar.⁶⁷ Bu genç adam daha sonraları babasının tasavvuf yoluna girmeye karar verir ve ne var ki ondan kısa bir zaman sonra vefat eder (1277). Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin en küçük çocuğu kızı Melike Hâtun'dur (ö. 1306). Burada tabîî gözardı etmemek lazımdır ki, eserlerinde Mevlânâ, eski takva ehlinin kadını hor gören tutumlarını yine ananevî sembollerle ifâde etmiştir. Kendisi de çoğu zaman, "kadının fıtraten zayıf olduğu" şeklinde ifâde edilen herkesce mâlum bu geleneğe bağlı kalmıştır. Ancak bununla beraber o, *Mesnevî*'de kadınlara karşı öyle pek lütufkâr başlamayan bir hikâyeyi, ansızın yeni bir boyuta taşımayı bilir; artık kadın, tabir-i caizse yaratılmış değil, bilakis yaratıcı olarak adlandırılabilir.⁶⁸ Kendisinin şiirlerinde kullandığı ve özellikle anneyi konu alan sayısız semboller, dertlerini fevkalâde tanıdığı kadının, annelik hususiyetine duyduğu derin saygıyı îmâ eder:

Annesinin kucağında ölen bir çocuk gibi,
Allah'ın rahmet kucağında ölürüm.⁶⁹

Mevlânâ, kâh ölen çocuklarıyla konuşan ve oynayan yaşlı bir anneyi işaret eder, kâh okul çağı gelmiş çocuğunu azarlayan annenin telâşını dile getirir. O, her yerde "anneler" görür ve bilir ki aşk, mahlûkların en büyük anasıdır. İşte burada o, kadınları hor gören geleneksel anlayıştan ayrılır ve gerçek duygularını açığa vurur. Kendi dört çocuğuyla olan tecrübeleri birçok şiirinde ifâdesini bulmuştur. Bu şiirlerde çocuğun bütün gelişimini -doğumundan kaygısız oyun zamanları ve çileli okul yollarına kadar - okumak mümkündür. Zira kendisi için bir çocuğun tekâmülü, yavaş yavaş dünyevî düşüncelerden ulvî gayelere yükseltilen bir insanın tekâmülüne örnek teşkil eder. Nasırlı ki yeni do-

ğan bir çocuk için ıııklı, renkli bir dünya düşünmek mümkün değilse, aynı şekilde bu dünyaya mahkûm olan insanın da, muhteşem bir ruhî dünya tasavvur etmesi imkânsızdır. Sıkı bir şekilde kundaklanmış olarak tavandan asılan beşikteki çocuklar, ham insan sembolü olarak kullanılır:

Bunun gibi çocukların da rahatı ve gelişmesi orada ellerini bağladıkları halde, beşikte olur. Fakat büyük bir adamı beşiğe koysalar, burası onun için zindan ve azap olur.⁷⁰

Nasıl ki yeni doğan bir bebek, ekmeği çiğneyebilmesi için dişleri çıkıncaya kadar süt emmesi gerekiyorsa, aynı şekilde insan da önce basit kelimelerin sütüyle terbiye edilip eğitilir, tâ ki "aklın dişleri" çıkıp mânânın derinliklerine nüfuz edinceye kadar.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, gece ve gündüzlerini ibadet, zikir, dersler ve semâ ile geçirir. Güzel yaz günlerinde o, Konya'yı güneybatıdan bir dizi tepeyle çevrelenen ve piknik için gölgeli güzel yerler bulunan Meram'a gitmeği alışkanlık haline getirmişti. Burada bir su değirmeninin sesi, dostlarıyla konuşması esnasında kendisine bazı beyitler ilham etmiştir.

Kalbimiz bir buğday tanesi gibi, ve biz değirmen gibiyiz-

Değirmen taşı neden durmadan döndüğünü nereden bilsin?

Bedenimiz taş, ve düşüncelerimiz su-

Taş der ki: "Evet, su biliyor devranı!"

Fakat su der ki: "Hayır, değirmenciye sor-
Suyu vadiye, aşağı indiren odur!"...⁷¹

Mevlânâ Celâleddin, yılda bir kere de Ilgın'ın sıcak ılıcalarını ziyaret ederdi. Mamafih başka seyahatler yapmağa zamanı yoktu. Tokat onu çok çekiyordu. Selçuklu emirlerinden birisi onu bir çok kez Alanya ve

ya Antalya'ya, Akdeniz'deki hisarlaraya davet etti. Ne var ki o, daha çok Yunanlıların oturduğu Güney Anadolu'ya pek az ilgi duyuyordu. O Konya'yı seviyordu. İşte bu yüzden bu şehir ve bu şehrin bahçelerle dolu çevresi onun şiirlerinde capcanlıdır. Biz onun eserlerinden orada sevilen yemekleri tanırız (bugün bile Konya güzel mutfağı ve harika tatlılarıyla meşhurdur), çocukların oynadıklarını görürüz, pazarlarda büyüklerin ticaretine şahid oluruz; Türkmenler'in yazın dağlarda, kışın otlaklarda ordan oraya göç ettiklerini yaşıyoruz. Aynı şekilde keskin rüzgârı, kışları Konya ovasını baştanbaşa örten karı hissederiz. Ve buradan anlarız ki Mevlânâ'nın en çok sevdiği tema, üzerlerine kar yağın kervanları tekrar kurtaran ilkbahar mevsimidir. Her şey Koç Burcu'nda baharı hazırlayan güneşi bekler.⁷² İşte bu şekilde donan ve sertleşen madde dünyası Şemseddin'in zâtında tecelli eden ilâhî aşkın güneşiyle çözülür gider. Çünkü bahar gelince bütün ağaçlar öbür dünyadan mesaj getirirler. Gerçekten onların taze yeşil yaprakları, cennet sakinlerinin yeşil ipek elbiseleri değil midir?⁷³ Şimşek, yeryüzünü canlandıran ve bahçeleri bir gecede yeşil örtülerle kaplayan kısa, şiddetli bahar fırtınaları, İsrail'in yeniden diriltmek için üflediği sûr'unu andırır. İşte bu katılaşmış dünyaya hayat verecek olan, aşkın bahar rüzgârıdır:

Güneş gibidir parlaklıkta sevgilim,
 Âşık zerre gibi onun etrafında döner.
 Aşkın bahar rüzgârı esmeğe başlayınca-
 Kuru olmayan bütün dallar semâ'a başlar.⁷⁴

Bu semâ'ya bütün çiçekler katılırlar; bülbül, semâ'nın müziğinin yöneticisi rolünü üstlenir. Çınar ağacı ellerini duaya kaldırır. Terzi bahar, lâleye yakası güneş renginden bir elbise örer. Mevlânâ'nın şiirlerinden

hiçbirinde, dünyevî ve uhrevî neşe, aşağıdaki sayısız bahar mısralarında olduğu kadar mükemmel bir şekilde içiçe örüldüğüne rastlayamayız:

Ey gülüp duran ilkbahar, mekânsızlık âleminden gelip çattın. Bize bir şey getir, ne gördün sevgilimizden?

Gülüyorsun, yüzün ter ü taze. Yemyeşil, miskler kokmadasın; Ya sevgilimizle aynı renktesin sen, yahut rengi ondan aldın.

Ey mevsim can gibi hoşsun, gözlerden gizlisin; Eserlerinde meydandasın da kendin, meydanda değilsin.

Ey gül, ne diye gülmüyorsun, ayrılıktan kurtuldun yine.

Ey bulut, ne diye ağlamıyorsun, sevgilinden ayrıldın.

Ey gül, yeşilliği beze, apaçık gül; Çünkü altı aydır, gizlice dikenlerin içinde koşun.

Ey bahçe, şu yeni yetişenleri güzelce besle, yetiştir. Çünkü nasıl geldiklerini gök gürültüsünden bilmedesin.

Ey rüzgâr, şimdi oynat dalları ki raksa başlasınlar, Düşün ki bir zamanlar sen de böyle estin vuslat üzerinden!

Bir bak, ağaçlar, talihli kişiler gibi neşeli, A menekşe senin neden gamla boynun bükülmüş?

Süsen, goncaya gözlerin kapalı ama diyor, bahtın yaver,
Günden güne kutlu bir talihe ulaşmadasın, gözün aydın olsun.⁷⁶

Rückert'in "*Celâleddin'in Gazelleri*"ni ("*Dschelâleddin-Ghaselen*") tercüme eden İskender William

Hastie, haklı olarak kendi antolojisine (1903) *The Festival of Spring* (Bahar bayramı) adını verir. İlkbahar, burada da insan hayatının nümûnesi olur:

Dünyanın işleri de böyle yürür. Baharın barışını ve dostluğunu görmüyor musun? Başlangıçta azar azar sıcaklık gösterir, sonraları artırır. Ağaçlara bak. Sıcaklık yavaş yavaş geldiği zaman önce gülümser, sonra azar azar yaprak ve meyvalardan elbiseler giyerler. Dervişler gibi hepsini birden ortaya kor ve varlarını yoklarını feda ederler.⁷⁷

Mevlânâ'nın ilkbaharın gelişinden dolayı duyduğu bu efsûn, hayatı boyunca devam eder. Konya'da bütün şehir birdenbire iğde kokusuyla dolup zarif bir yeşille örtüldüğünde, bir ilkbahar gününü orada yaşayan herkes bilir ki, onun mısraları diğer Acem şairlerinin basmakalıp bahar tasvirlerinden fersah fersah uzaktır.

Mevlânâ Celâleddin'in tasavvufî ilhamdan mahrum olduğu hiçbir an yoktur. Hüdâvendigâr'ın hayatında üç defa büyük tasavvufî aşk süreci vuku bulur: Şems'le olan aşkın göklere çıkan ateşinden hemen sonra bir berraklık dönemi gelir ki, bu dönemde Selâhaddin Zerkubî ile ilişkileri devam etmektedir. Bundan sonra yay tekrar yeryüzü istikametine eğilir. Hayatının son on yılının yarısında Mevlânâ, zamanını muhabbet ve sevgiyle genç dostu Hüsâmeddin'e ayıran bir hoca olur. Zira sûfilerin ifâde ettiğine göre, "kavis alçaldıkça" sûfî en yüksek mertebeye ulaşır. Bu mertebede o artık bütün bilgisini öğrencilerine aktarmak mecburiyetindedir ve aktarmalıdır da.

Hüsâmeddin ibn Hasan Ahî Türk, Konya'nın orta halli ailelerindendir. Babası Ahî teşkilâtına müntesibdir. Ahîlik, hatırı sayılır esnaf ve tüccarlardan müteşekkil ve dinin belirleyici rol oynadığı bir tarikattır. Bu tarikat, üyelerinin ve o yörede seyahat edenlerin refah ve iyiliği için gayret sarf eder. Mevlânâ, Hüsâmeddin'i

uzun zamandan beri tanıyordu. Hatta Şems, bu ehl-i takva, çalışkan ve sevimli delikanlıdan pek hoşlanmıştı, çünkü o, asil davranış kaidelerine hakkıyla hâkimdi. Mevlânâ'nın yakın çevresinden birisi olarak o, bir gün Hüdâvendigâr'dan hikmetlerini yazdırmasını rica eder. Böylece Mevlânâ'nın müridleri, sadece Senaî ve Attar'ı okumaya mecbur olmaktan kurtulacaklardır. Rivâyet olunur ki Mevlânâ Celâleddin Rûmî, bunun üzerine ney'in şikâyetlerini yorumlayan meşhur onsekiz beyitini okur:

Duy şikâyet etmede her an bu ney
Anlatır ayrılıklardan bu ney

Der ki feryadım kamışlıktan gelir,
Kim işitse gözlerinden kan gelir....⁷⁸

"Ney'in şarkısı", daha sonraları *Mesnevî-i Ma'nevî* olarak meşhur olan öğretici manzum şiirin başında yer alır.

İnkârcılar, onun aşkının havasında dilenseler de,
Ey Hüsâmeddin, sen bu aşk emîrinin şânını yaz!⁷⁹

Şems'e yazdığı medhiyelerin en ateşlisi olan bu medhiyede Mevlânâ Celâleddin, bütün yaratıkları, büyük âşıkların hepsini, peygamberleri ve ermişleri vecd'e dalmış olarak sevgilinin yakınında görür. Bu duruma Hüsâmeddin, herhangi bir şekilde sır ortağı olarak katılır.

Esasında *Mesnevî* sırf kaybolan Şemseddin'in medhiyesi için düşünülmüştü; bu yüzden de Mevlânâ, genç dostu Hüsâmeddin'e *Ziyâ-ul Hakk* lakabını verir. Zira ziyâ, güneşin bir şuasıdır, yani güneştendir.⁸⁰ Daha yeni yeni kendine has karakterini/üslûbunu geliştiren bu büyük öğretici şiir, basit onbir heceli bir aruz kalıbında yazılmıştır. Bu şiir, yüzyıllarca âşık ve dindar

şairler tarafından tekrar tekrar kullanılagelmıştır. Bu şairler, kendi eserlerinde kolayca *Mesnevî*'ye telmihler ilave edebilmişlerdir. Tek vezin olarak kullanılan aruza rağmen, hikâyelerin ve diyalogların bu kadar taze ve bu kadar canlı olması, insanı hayretten hayrete sürükler.

Genellikle kabul edilir ki Hüsâmeddin, Mevlânâ'nın hayatına Selâhaddin'in ölümünden sonra girmiştir. Ne var ki bu doğru değildir. Mevlânâ Celâleddin, onu kırklı yılların ortasından beri tanıyordu. Moğolların Konya'ya saldırısını konu alan ve Mevlânâ'nın garip bir vizyonundan haber veren 5 Zilkade 654 (25.11.1256) tarihli uzunca bir şiir, şair adı olarak ne Şemseddin'in ne de kuyumcu Selâhaddin'in değil, bilakis Hüsâmeddin'in adını taşır.⁸¹ *Mesnevî*'nin ilk cildinde Abbasî Halifelerine yapılan bir îmâ, bu bölümün Bağdat olayından önce, yani 1258'den evvel kaleme alındığına işaret eder. Aynı şekilde Hüsâmeddin, birinci kitabın başında Şems'in gerçek karakteri hakkındaki bir diyalogda bilgiye susamış, olgunlaşmamış ama zarif bir mürid olarak ortaya çıkar. Hüsâmeddin haki bir esin kaynağı olarak ilk defa ikinci kitabın başlarında görünür. II. Cildin girişine 662/1263 tarihi atılmıştır. Burada Mevlânâ, uzun bir zaman ilham gelmediğinden yakınır. Selâhaddin 1258 yılında vefat ettiği ve Hüsâmeddin de bundan kısa bir zaman sonra hanımını kaybettiği için, ilhamsız geçen bu zaman, 1258 - 1262 yılları arasına tekabül etmiş olmalıdır. Çünkü Hüsâmeddin 1262 yılında Mevlânâ'nın *halifesi*, yani yardımcısı ve halefi olarak tayin edilir. Böylece o, "*Mesnevî*"nin gaye ve hedefi" olur.⁸² II. cildin başından VI. cilde kadar tekrar tekrar o çağrılır:

A Tanrı ışığı Hüsâmeddin, gel...

Sen olmayınca çorak yerden ot bitirir.⁸³

Hüsâmeddin, hemen her yerde Mevlânâ'yı takip etmiş; camide, hamamda, semâ esnasında onun dudaklarından kendiliğinden dökülen mısraları aynı anda yazmağa çalışmıştır. Bu yazdıklarını daha sonra tekrar Hüdavendigâr'a okumuştur. Yazılanlar temize çekildikten sonra müridlere dağıtılmıştır. Bu yazdırma keyfiyeti Mevlânâ'nın hayatının son aylarına kadar devam etmiştir. Altıncı cilt gerçek mânâda nihâyet bulmaz, zira son hikâyeye çözümsüz kalır.

Mesnevî, aşağı yukarı Attar'ın tasavvufî destanlarında olduğu gibi bir sistem dahilinde düzenlenmemiştir. Beyitler içiçe geçmiş, fikirler kelimelerin tedâile-riyle öylesine gerilmiştir ki o, bazen bilakis kendisi hikâyeyi baştan hatırlamak mecburiyetinde kalır veya dikkatli dinleyiciler tarafından sözü kesilir:

Biz doğru yoldan epey uzaklaştık-
Ey üstad, geri dön! Nerde yolumuz?
Şunu anlatıyorduk: Adam pek kıskanç-
Eşeğin topal ve menzil çok uzak! ⁸⁴

Mevlânâ Celâleddin eserine vücut verirken çeşitli kaynaklardan faydalanır. Beyitlerinin büyük bir bölümünde Kur'an âyetleri, Peygamberin hadîs ve sünnetlerine îmâlarda bulunur. İslam tasavvuf geleneğinin yekûnü konu olarak işlenmiştir. Yunan ve Hint, Fars ve Türk hikâyeleri olduğu gibi alınmıştır; eserin meydana gelişinde halk masalları ve evliya hikâyelerinden istifâde edildiği gibi aynı şekilde Rûmî'nin çekinmeden anlattığı müstehcen fıkralar da aynı amaçla kullanılmıştır, zira o, Senâî'den alınan bir beyitle şöyle diyor:

Benim beytim, beyit değil, iklimdir;
Benim alayım, şakam, alay, şaka değil, öğrettir. ⁸⁵

Gâh hür irâde problemi ve kader tartışılır, gâh aşkın en derin sırları ve ibadet. Yaşanılan hadiseler ve edinilen intibalar neredeyse hiç dikkati çekmeden içiçe örgüleştirilmiştir. *Mesnevî*'nin çok yönlü olması herşeyden önce onun, Batılı okuyucu için hakkıyla anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Haklı olarak o binlerce iplikten eğirilerek yapılan bir ipe benzetilmiştir. *Mesnevî*'den tek tek hikâyeleri çıkarmak ve onları, tasavvufî mânâlarından hiçbirşey kaybetmeden eğlendirici hikâyeler veya masallar olarak yayınlamak mümkündür. Ayrıca onun her beytinde derin tasavvufî mânâlar bulmak da zor değildir.

Molla Câmi'nin "Fars dilinde bir Kur'an" olarak nitelediği bu kitab, belki de daha çok Mevlânâ'nın dostu Emîr Celâleddin Karatay'ın tabîî ilimler ve özellikle de astronomi ilminin öğretilmesi için 1251 yılında Konya'da inşa ettirdiği sözkonusu medresenin kubbesine benzetilmektedir. Küçük murabba merkez mekândan peygamberin, ilk dört halifenin ve Kur'an'da zikredilen bazı peygamberlerin adları, kubbenin kenarlarına firuze bir zemin üzerine siyah kûfî yazıyla yazılmıştır. Kubbe de bir Kur'an âyetinin pek komplike bir hat üslûbiyle yazılması suretiyle tezyin edilmiştir. Buradan kubbenin zirvesine kadar çok köşeli büyük ve küçük yıldızlar yükselir, ki bunlar harikulâde rafine bir sistemde hep birbirine karışırlar. Kubbenin üst tarafı açık olduğu için geceleri, mekânın ortasındaki küçük havuza yansıyan gerçek yıldızları seyretmek de mümkün.

Mesnevî böyledir işte: ilâhî kelâmın zikriyle başlayıp, İslam dinin sağlam temellerine dayanarak okuyucuyu, gayet sanatkârane bir şekilde içiçe geçmiş binlerce mesel ve sembol dünyasına götürür. Böylece okuyucu, bütün bu sembollerin arkasında gizli olan gerçeği keşfetmekte hiç güçlük çekmez. Çünkü *Mesnevî*'nin

başlarında âdeta vecize haline gelen beyitlerde ifâde edildiği gibi, son sır açıkça söylenmemelidir:

Sevgilinin sırlarını gizli kapalı geçmek daha hoştur.
Sen, artık hikâyelere kulak ver, işi onlardan anla!

Dilberlere ait sırların, başkalarına ait sözler içinde söylenmesi daha hoştur.⁸⁶

Mevlânâ elbette eserlerinin değerinin farkında idi. *Mesnevî* bir "vahdet dükkânıdır"⁸⁷. Rûmî bütün düşüncelerini söyleseydi, doğacak kitapların yükünü kırk deve taşıyamazdı.⁸⁸ Kendisinin üçüncü ciltte anlattığı üzere, kültürlü çağdaşları bazen onun öyle yüksek değerde teorik bir eser yazmadığına şaşırıyorlardı:

Şişman maskaranın biri, şunu bunu kınayan karılar gibi ansızın eşek ahırından baş çıkararak:

"Bu söz, yani *Mesnevî*, aşağılık bir söz... Peygamber'in hikâyesi, ona uymayı anlatıp durmakta.

Bunda öyle velilerin at koşturdukları makamlara ait yüce bahisler, yüksek şeyler yok..."⁸⁹

Mesnevî'nin çeşitli bölümlerinden Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin niyet ve ilgisinin nasıl değiştiğini görmek mümkün: altmışlı yılların ortalarına isabet eden başlangıçtaki lirik açıklamaları, III. ve IV. ciltlerdeki teorik açıklamalar takip eder. Bu sıralarda o, felsefî görüş ve fikirleri daha yoğun bir şekilde tetkik etmiş görünüyor. Yaratılış safhalarında ruhun sürekli tekâmül düşüncesi değişik ve yeni varyantlarıyla devamlı tekrar edilir. Tıpkı Rückert'in ilk defa tercüme ettiği aşağıdaki meşhur satırlarda ifâde edildiği gibi:

Ben cemâdattandım.. öldüm, biten, boy atıp gelişen nebat oldum.

Nebatken oldum, hayvan suretinde zühür ettim.

Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm de insan oldum.

Artık ölüp de yok olmaktan ne korkayım?
 Bir hamle daha edeyim, insanken öleyim de,
 Melekler âlemine geçip kol kanat çırpayım.
 Melek olduktan sonra da ırmağı atlamak,
 Melek sıfatını da terketmek gerek.
 "Her şey fânidir, helâk olur gider,
 Ancak O'nun zâtı, hakikatidir bâki."
 Bir kere daha melekken kurban olayım da
 O vehme gelmeyen yok mu, işte o olayım⁹⁰.

Başka bir hikâyede de yemek haline gelinceye dek kaynatılan nohut anlatılır. Nohut ancak pişip yenecek duruma geldikten sonra cana karışır.⁹¹ Varlığın her basamağında kendini fedâ etmek, tekâmülün ön şartıdır.

Mesnevî yazdırılırken Anadolu'nun siyasî durumu kötüye gitmeye başlar. O zamanlar Konya ve Sivas'ın kuzeylerinde inşa edilen muhteşem eserler de İmparatorluğun çöküşünü durduramadı. Mevlânâ'nın mektupları ortalığı yakıp yıkan ve yağma eden askerlerden ve Konya sakinlerini rahatsız eden diğer nahoş olaylardan bahsederler. Siyasî durumun farkında olanlar, Suriye veya Mısır'a yerleşmek üzere ülkeyi terkedip gidiyorlardı. Çünkü Memlûk hanedanından henüz yeni iktidara geçen Mısırlı Sultan Baybars, Moğollar'ı 1260 yılında ilk defa Ayn Câlût'ta durdurmuş ve zaferden hemen sonra da Suriye'yi ilhak etmiştir. Ama buna rağmen Moğollar, kuzey bölgesinde her zamankinden daha kuvvetli idiler. Selçuklu imparatorluğu çökmüştü. Mevlânâ Celâleddin Rûmî de bitkin düşmüştü. O yolun bütün duraklarını yürümüş; ateşli bir aşk coşkunu, ümitsiz bir hasret, ruhî vahdet (birlik) hallerini hakkıyla yaşamış ve mektupları ve verdiği derslerden sarf-ı nazar edilirse, otuz yıllık tecrübesini 60 000

den fazla beyite dökmüştür. Şimdi o yorgundu. Doktorları, onun 1273 yılının sonbaharında dûcâr olduğu hastalığına gerçek bir teşhis koyamıyorlardı. Bütün çevreden müridleri akın akın Konya'ya geldiler. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, 17 Aralık 1273 akşamında bu dünyadan ayrıldığında, cenaze törenine bütün dinlerin temsilcileri kendi dininin ibâdet şekline uygun olarak katıldılar. Ve Hüdavendigâr'ı şöyle övdüler: "O bizim İsa'mızdı, o bizim Musa'mızdı." Saatlerce vecd içinde semâ' devam etti. Zira tabutunun üzerinde yazılı olduğu üzere:

Zi hâk-i men eger kendum berayed
Ez an ger nan pezî mestî fezâyed.

Toprağımdan buğday çıkar da o buğdaydan ekmek yaparsan,
O ekmekten yedin mi, sarhoşluğunu artırır.
Hamur da deli olur, ekmekçi de,
Ve fırın sarhoşca beyitler terennüm eder.
Mezarımı ziyarete gelersen,
Üstümdeki toprak yığını oynuyor görünür sana.
Kardeş, mezarıma defsiz gelme,
Çünkü Tanrı meclisinde dertli olmak yaraşmaz...
Çünkü ben sarhoşluktan ibâretim, benim aslım aşkın şarabıdır-
Söyle, sarhoşluktan başka ne gelebilir benden?⁹²

Rivâyet edilir ki, Mevlânâ Celâleddin'in kedisi yemeyi reddetmiş ve bir hafta sonra da ölmüştür. Hüdavendigâr'ın kızı onu babasına yakın bir yere defnetmiştir. Nihâyet kendisi de şiirlerinde bu sessiz mahlûku insanî davranışlar için örnek olarak tasvir etmemiş midir?

Hüsâmeddin, müridlerin idaresini üzerine aldı. Hüdavendigâr'ın itaatkâr oğlu Sultan Veled, - kendisi bir defasında üstadın dostunu Şirvan'dan getirmiş ve

babasının ikinci dostuna da damad ve mürid olma şerefine nâil olmuştur - postnişinlik makamını babasının üçüncü dostuna vermiştir. Hüsâmeddin 1283 yılında vefat ettiğinde, yani kendi ifâdesiyle, kendisi "yetim" kaldığında müridlerin idaresini üzerine almak durumunda kalır. Daha sonra bu müridleri organize ederek hakiki bir tarikat vücuda getirir ve semâ'ı düzenler. Manzum Farsça olarak yazmış olduğu hatıraları, babasının hayatındaki birçok şeyi açıklamaktadır. Türkçe olarak kaleme aldığı mısralarında ise, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin fikir dünyasını yeniden vermeğe çalışır. Mevlânâ, bir defasında Şemseddin'e şöyle demişti:

Kısa bir zaman için olsun evimize buyur, sevgilim!
 Kısa bir zaman için olsun ruhumuza hayat ver!
 Ki gökler gece yarısı görsünler parladığını,
 Kısa bir zaman için de olsa pırıl pırıl güneşin,
 Ki Konya'da yanan aşk ışığı, kısa bir zaman olsun
 Semerkant ve Buhara'ya varsın...⁹³

Mevlânâ ve Şemseddin'in buluşmasıyla yanan bu ışık bugün hâlâ Konya'dan, Mevlânâ'nın kabri üzerindeki "Kubbe-i Hadra"dan dünyaya ışık saçmaktadır.

Şair olarak Mevlânâ Celâleddin Rûmî

Farsça yazan sûfî şairler arasında şüphesiz Rûmî, dile en iyi hâkim olan ve âdeta onu oynarcasına kullanan bir şairdir. O, klasik şiirin bütün inceliklerini ve retoriğin bütün oyunlarını çok iyi bilir. Bununla beraber o, bunları bilinç dışı kullanır ve coşkun mısraları arasına öylesine ustaca yerleştirir ki, neredeyse birinci okumada insanın dikkatini bile çekmezler. Tabii üslûbu, tasavvuf şiirini şekillendiren iki büyük selefının, Senâî ve Attar'ın, etkisi altındadır. Rûmî, özellikle Senâî'nin sarsılmaz dilini ve onun sevdiği sembollerin bazılarını aynen benimser ve hatta çoğu zaman bu mecazları kelimesi kelimesine kullanır. Fakat aynı şekilde Mevlânâ'nın kelime ve sembol seçişinde babası Bahâeddin'in çoğu zaman şok etkisine haiz kuvvetli, renkli notları da etkili olmuş ve her şeyden önce her yerde Allah'ın tecellisini görmesi için gözlerini açmıştır.

Bununla birlikte unutulmamalıdır ki eserlerinin teşekkülünde en derin ilham kesinlikle Kur'an'dan gelir. Bu itibarla Câmi, *Mesnevî*'yi "Fars dilindeki Kur'an" olarak nitelendirmekle tamamen haklıdır. Bu noktada o, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in temsil ettiği görüşe bağlı kalmaktadır:

Allah dostlarının şiiri, Kur'an'ın sırlarını açıklamaktan başka bir şey değildir. Zira onlar kendilerinde yok olur da Allah'la var olurlar.¹

Bu keyfiyet onların ilâhî bir lisan konuştukları mânâsına gelir. Mevlânâ, sık sık âyetlerini îmâ ettiği Kur'an-ı Kerîm hakkındaki telakkisini *Fîhi mâ fih*'de şöyle ifâde eder:

Kur'an (para) iki yüzlüdür. Bazısı onun bir yüzünden faydallanır, bazıları öbür yüzünden; her ikisi de doğrudur. Çünkü Ulu Tanrı her iki kavmin de ondan faydalanmasını ister. Mesela bir kadının kocası ve bir de süt çocuğu olsa, kadın her ikisinden de ayrı bir zevk alır. Çocuğun zevki annesinin sütü ve memesindendir. Kocası ise eşi olduğu için zevk alır. İnsanlar yolun çocuklarıdır. Herkes Kur'an'dan zâhirî bir tad alır ve sütünden gıdalanır. Yalnız olgunlar için Kur'an'ın mânâsında ayrı bir zevk vardır ve onlar başka türlü anlarlar.²

Mevlânâ, Kur'an'a derinlemesine vukûfunun yanı sıra, Ortaçağ ilâhiyatçıları için gayet tabîî olan hadîs ilmi gelenegini de hakkıyla bilmektedir. Çoğu zaman hiç beklenmedik bir şekilde yorumlanan bu hadîsler, Mevlânâ'nın eserlerinde bol miktarda yer almaktadır.

Kültürlü birinin Arap şiirini tanıması tabîîdir. Mevlânâ'nın eserlerinde de muhtelif hadîs iktibasları vardır. Rûmî, Ebu'l Ferec el-İsfahanî'nin (ö. 967) *Kitâb-ul Ağânî* (Şarkılar Kitabı) adlı kitabı gibi, Ebu Nuvas'ın (ö. 814) şarap şarkıları ve Harîrî'nin (ö. 1122) parlak kelime dizelerinden oluşan *Makamat*'ını da yakından tanımaktadır. Mamafih onun en çok sevdiği şair muhteşem kasidenin yazarı üstâd Mütenabbî'dir (ö. 965). Şems-i Tebrizî, onu Mütenebbî'ye duyduğu sempatiden vaz geçirmek için çok çaba sarfetmiştir. Ama buna rağmen *Divan*'ında Mütenebbî'den yaptığı bazı iktibaslar, onun Mütenebbî'ye olan sempatisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mevlânâ'nın Arapça

olarak yazdığı şiirler basit ve neredeyse türkû tarzındadır. Arapça nesrine ise ilâhiyatçıların bilinen üslûbu hâkimdir.

Edebiyata ilgi duyan herkes gibi Mevlânâ da, Arapça ve Farsça konuşulan bölgelerde *Kelile ve Dimne* olarak tanınan Hindistan mahreçli hayvan masallarını okumuştur. *Kelile ve Dimne*, Lafontaine dahil olmak üzere dünyadaki bütün masal şairlerini konu bakımından beslemiştir. Mamafih kendisi bu edebiyatın sadece dış faktörlere işaret ettiğine dikkati çeker:

Kelile'de okumuşsundur, fakat o hikâyenin kabuğudur; buy-
sa canın da özü.³

Kendi gayesi için sözkonusu eserden herhangi bir hayvan masalını poetik olarak yeniden şekillendirdiğinde böyle der. Fars kültür bölgesinde büyüyen herkes, tabîî olarak Farsların millî destanı Firdevsî'nin *Şehnâme*'sini tanır. Mevlânâ çağdaşı şairlere kıyasla bu esere oldukça az îmâlarda bulunur. Buna karşılık özellikle lirik şiirlerinde, Gurganî'nin *Veys u Râmin* veya *Vamık u Azrâ* gibi romantik aşk hikâyelerine olduğu kadar, Nizamî'nin (ö. 1109) *Leylâ ve Mecnun* ve *Hüsrev ve Şîrîn* gibi eserlerinden bolca îmâlar yer alır. Anlaşılan o ki Mecnun'un, onun nezdinde entelektüel kabiliyetleri topyekûn elinden alınan bir tipleme olarak bütün bu şahsiyetler arasında başka bir yeri vardır. Fevkalâde komplike bir övgü ve tasvir şiiri olan *Kaside*'nin Farsça üstadı sayılan Hâkanî'nin (ö.1199) zengin sanatlarla dolu şiiri, Mevlânâ'nın malûmları idi. Gazellerinde zaman zaman sözkonusu Kafkaslı şairin cesur mecazlarını hatırlatan imajlar vardır.

Şüphesiz Rûmî, Kuşeyrî'nin (ö. 1074) *Risâle*'si, Gazalî'nin (ö. 1111) *İhyau Ulûm-id Dîn*'i gibi tasavvufun klasik temel eserlerini okudu. Hatta o, *Mesne-*

vî'sinin bazı bölümlerinde tasavvufun esaslarına bağlı bu temel eserin bazı argümanlarını âdeta aynen takip eder gibidir. Aynı şekilde kendisinden daha yaşlı, çağdaşı Mısırlı mutasavvıf İbn Fâriz'in (ö. 1235) büyüleyici şarap kasidesi *Hamriyye* adlı eserini de tanımış olmalı. Çünkü kendinin bazı mısraları sanki bu şiirin Farsça bir yorumu gibi. Kendi şiiri için çok farklı geleneklerden dercettiği konuları bir tarafa bırakırsak, üslûbunun her ne kadar çok çeşitli kaynakları bulunabilse de, kendi hakkında en geçerli söz yine kendi söyledikleridir:

Gece - gündüz aşk masalları anlattırırken -
Aşkınla tamamen masal oluverdim şimdi.⁴

Şems'le buluşması onu tamamiyle değiştirmişti. Bazen, hayatının son yıllarında *Divan*'ından ziyaretçilerine okuduğu coşkun mısralarına baktığında bu değişim kendisine çok korkunç gelir. Zira o Türkçe kafiye-
li bir mısrasında şöyle der:

Ben neredeyim, şiir nerde?
Fakat o Türk gelir de üfürür bana,
Ona, hey derim, kimsin sen?⁵

Ve şöyle devam eder:

Ben buna razıyım, yanıma gelen yârânın sıkılmaması, üzülmemesi için o kadar gönül almağa çalışıyorum ve onları meşgul etmek, oyalamak için şiir söylüyorum. Yoksa ben nerede, şiir söylemek nerde! Vallahi ben şiirden bıktım, usandım ve benim indimde bundan daha kötü bir şey yoktur. Meselâ bir adam, misafirinin canı işkembe çorbası istediği ve bu onun iştahını açacağı için, eline pislikli bir işkembeyi almış karıştırıp duruyor. Benim için de başkaları arzu ettiğinden dolayı onunla alâkadar olmak lâzım geldi. Meselâ yine bir adam falan şehrin ahalisine ne gibi bir kumaş lâzımdır, onlar nasıl kumaş alırlar? diye baktıktan sonra, hattâ bu,

malların en aşağısı, en bayağısı da olsa, yine o kumaştan alıp satar.

Fâzıllar, muhakkikler, akıllı, uzak görüşlü ve derin düşünceli insanlar yanıma geldikleri zaman onlara gerçek, nâdir, nefis ve ince şeylerden bahsetmek için, ilimler öğrendim, zahmetler çektim. Ulu Tanrı'nın kendisi de böyle istedi. Bütün o bilgileri burada topladı ve o zahmetleri buraya getirdi. Böylece beni bu işlerle uğraşmak zahmetine de burada soktu. Fakat ne yapayım ki bizim yurdumuzda ve bizim milletimiz arasında insanı şâirlikten daha çok utandıracak bir iş yoktur. Eğer biz, o memlekette kalmış olsaydık, oradakilerin huylarına, yaradılışlarına uygun bir halde yaşar ve ders vermek, kitap yazmak, vâzetmek ve züht ü takvada bulunmak, zâhirî şeylerle meşgul olmak gibi, onların istediği şeylerle uğraşırdık...⁶

Belh şehrindeki birçok ilâhiyatçıdan herhangi birisi olarak orada kalmadığı için sonradan gelen nesiller Rûmî'ye müteşekkirler. Şair olarak çağında meydana getirdiği muhteşem eseri düşünüldüğünde bu sözleri biraz tuhaf gelir. Belki de "şiir"i tenkid eden bu sözleri söylediği zaman kafasında Kur'an'ın şairleri yeren şu âyeti vardı: "Ve onlar, yapmayacakları şeyleri söyleyip dururlar." (Sûre 26/226)- katı/softa müslümanların "havaî" şiire karşı duydukları antipatinin buradan kaynaklandığı söylenebilir. Zira zinâ da şarap da Kur'an'da yasaklananlar arasındadır. Ne var ki bunlar Arap ve daha sonraları Fars ve Türk şiirinin asıl konusunu teşkil ederler. Bu durum Mevlânâ'nın mâlûmu idi. Nitekim başka bir yerde şöyle der:

Beni şiir yazmağa zorlayan şiddetli bir arzu vardı.⁷

Bu şiddetli arzu zamanla biraz hafiflemiştir. Ancak belki de hâlet-i ruhiyesinin iyi olmadığı bir anda verdiği bu hükme nazaran Mevlânâ, kendi mısralarının ölümsüz olduğunu biliyordu.

Yusuf'un güzelliğini andıran bu gazel,
Yüzyıl sonra, gece sohbetlerine konu olacak.⁸

Sadece "o Türk"ün, Şems'in verdiği ilhâmdı onu
şair yapan, zira:

Senin sözün olmadan canın kulağı yoktur,
Senin kulağın olmadan canın dili yoktur!⁹

Ona öyle geliyordu ki, Şems'e olan sevgisinden sa-
cının her teli mısralara ve gazellere dönüşmüştü,¹⁰ ve:

Gazel söylemezsem ağzımı yırtar benim.¹¹

Bu ifâde hem şairlerin ilham problemine hem de
söz (kelâm) ile tasavvuf (mistik) arasındaki meseleye
tekaddüm eder. Sûfînin temel problemi şudur; o, bü-
tün duyguların ötesinde elde ettiği sırrı söylemek ister;
ancak bilir ki, bu sırrı söz ile ifâde etmek mümkün de-
ğildir. En iyi durumda bile onun bu sırrı ifâde etme te-
şebbüsü zayıf bir yakınlaşma denemesinden öteye ge-
çemez. Bu bağlamda Rûmî, *Mesnevî*'de sık sık iktibas
edilen bir beytinde şöyle der:

Ben kafiye düşünürüm; sevgilim bana der ki:
Yüzümden başka birşey düşünme! ¹²

Zira sûfî, sevgilinin yüzünün parlaklığını düşün-
mezse susmaya mahkûmdur. O ancak dostunun kendi-
sini cûş-ü hurûşa getirdiği zaman konuşabilir:

Ben dört beyt okudum, fakat o: "Hayır! Daha iyisi!"
dedi,
Peki - o zaman bana önce nefis bir şarab ver!¹³

İşte gazelin sırrını kendisine gösteren Şemsed-
din'e olan aşkını böyle terennüm eder.¹⁴ Çünkü sûfî
ilâhî mâ'sukun sesini yankılatan Tur dağı gibidir. Oysa

mukallit sadece boğuk yankı veren bir duvara benzer.¹⁵ İşte o böylesine kendi sesinin veyahut da kendi nefesinin özlemi içerisinde, zira ney, çalanın dudağı dokunduğu an ses vermeğe başlar. Yalnız böyle bir "dokunma"dan doğan beyitler ölümsüzdür:

Yüzyıl sonra insanların söyleyecekleri bir gazel söyle;
Zira Allah'ın ördüğü kumaş ebediyete kadar çürümez.¹⁶

Belki de Rûmî'nin sırrı en güzel, dostunun ortalıktan kaybolmasından sonra onun hasretiyle söylediği canlı şiirlerinde saklıdır.

Ezelî bir aydır onun yüzü, beyit ve gazel kokusu;
Koku, cemâline vâkıf olmayanlar içindir.¹⁷

Mevlânâ kayıplara karışan dostunu, kelimelerin sihriyle şiirlerin "koku"sunda bulmaya çalışır; tıpkı yaprakları çoktan solan bir gülün kokusunun gülyağında varlığını muhafaza etmesi gibi. Evet, dostun cemâlini temâşânın zevkine varabilseydi, o zaman bütün beyitler lüzumsuz hale gelirdi.¹⁸ Gül önünde olduğu müddetçe kim gülyağına ihtiyaç hisseder?

Şiir ayrılıktan doğar; vuslatın gerçekleştiği yerde kelimeler ölür. Vuslatı yaşadıktan sonra - bu sadece tatlı bir rüya da olsa - onun doğru kelimeyi bulma yeteneği yokolur:

O ay yüzlü yüzünü yüzüme koydu -
O günden beri bir lügat ararım!¹⁹

Bazen Mevlânâ'nın belâgat sanatının detayları ve vezin kaidelerinden dolayı kızdığını görürüz:

*Mufte'ilün fâ'ilâtün, öldürdü beni!*²⁰

Bir mısranın ölçü olarak doğru olması için vazgeçilmez şart olan Arapça vezin ölçüsü hakkında işte böyle der. Zira sevgilinin ilhamı olmadan yazılan şiir, bir çar gibi yırtılmalıdır.²¹ Ve çocuğun doğumunda sunulan kutlama yemeği *aside* olmadan *kaside* neye yarar,²² yani ruhî doğuş için şart olan Tanrı ikramı beklediği müddetçe?

Diğer sûfiler gibi Mevlânâ da Peygambere ait olduğu rivâyet edilen şu iki hadîs arasında tereddüt eder: *Allah'ı bilen susar* ve: *Allah'ı bilen çok konuşur*. Bu konuda susmaları için kendilerini mütemâdiyen ikaz eden ama yine de tasavvufî sırlar hakkında geniş incelemeler yapan birçokları gibi Mevlânâ da, harflerin, soluk/vezin ve kafiye'nin kendisinc yabancı olduğunu sürekli hatırlatmasına rağmen, ilham geldiğinde daima yeni mısralar terennüm eder.²³ Keza o birçok gazelinin sonunda kendi kendine *hâmûş* (sus!) diye seslenir ki, bu kelimeyi, onun şair mahlâsı olarak kullandığı şeklinde yorumlayanlar olmuştur.

Sen sus ki, şimdi sana dili veren konuşsun;
Kapıları, kilidi ve anahtarı düşünüp bulan konuşsun.²⁴

Veya yarı şaka karışık:

Yeter, yeter! Sen su satan birinin atından daha az değilsin:
Bir alıcı bulduğunda o, çingırağı atın sırtından aşağı alır.²⁵

Mevlânâ sükûtun bir deryâ olduğunu ve "dil"in buradan çağlayarak aktığını bilir²⁶, ve şundan emindir:

Bizim burada söylediğimiz söz nâtamamdır;
Mükemmel söz öbür âlemden gelir.²⁷

Aşkın bezm-i ezel'deki büyük dalgası, ilahî hitap *elest* "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Sûre 7/171) onu kâh konuşturur kâh susturur.²⁸ Çünkü söz aynı anda hem gizler hem de açığa çıkarır. Nasıl ki güneşe bir örtü ve renkli gözlük camları olmadan bakılamazsa, Tanrı'nın pür güzelliği ve cemâli de kendi çıplak ışığını hem gizlemek ve hem de bu suretle tecelli etmek için semboller ve kelimelere ihtiyaç duyar. Veya yanan ateşe vasıtasız olarak atlamak mümkün müdür? Oysa hamamda ateşin faydasını görürüz ve burada sıcak su kullanmanın zevkine varırız.²⁹

Bu nedenle Mevlânâ, söz ile bu sözün arkasında saklı olan gerçek arasındaki ilişkiyi tekrar tekrar düşünmüştür. Tıpkı bir çocuk gibi normal insan da, ileride hayata alışmak için daha oyuncaklara ihtiyaç duyar. O mektepte kitaplar okuyan bir öğrenci gibidir. Oysa aşkıta olgunlaşan kimsenin ne oyuncığa ne de kitaplara ihtiyacı vardır.³⁰ O yüzden mecazlar, teşbihler ve "geçmiş günlerden masallar" normal okuyucular için lüzumludur.

Misâl, eşitliğe benzemez. Meselâ ârif ferahlığa ve zevke "bahar" adını vermiştir. Keder, üzüntü, sıkıntıya da "sonbahar" der. Sevinç, memnunluk bahara veya üzüntü ve keder sonbahara nereden benzer? Bu ancak misâldir ve bu olmadan o mânâ kavranamaz, tasavvur ve idrak edilemez.³¹

İç mânâ için duygular kap görevi görürler. Fazla su ise zayıf kabı kırabilir. O yüzden ârif, dinleyenin kapasitesine göre konuşmak mecburiyetindedir.

Söz, insanın değeri kadar gelir (söylenir). Bizim sözümüz bir suya benzer. Bu suyu subaşı (Mirâb) akıtır. Su kendisini subaşının hangi çöle akıttığını nereden bilsin? Hıyar tarlasına mı, lahana tarlasına mı, yoksa soğan tarlasına mı, veya bir gül bahçesine mi? Şu kadarını bilirim ki su çok geliyorsa orada kurak yerler fazladır; az gelirse, sulanacak yer ufak bir

bahçe, veya dört duvarla çevrili küçük bir yerdir. Tanrı hikmetini dinleyenlerin himmetleri ölçüsünde vâizlerin diline tekin eder.³²

Başka bir yerde Mevlânâ aynı olayı attarın şeker dağıtma olayıyla karşılaştırır: Attar dükkânına gelen müşteriye istediğinden sadece küçük bir miktar titizce kâğıda sararak verir. Fakat şeker almağa gelen büyük bir çuval ve deve katarları ile gelmişse, o zaman ona da buna uygun olarak şeker verilir.³³

Tabiî Mevlânâ sözkonusu edildikte, bu tip mülâhazalar ilk etapta *Mesnevî*'nin kaleme alınmasında önem arzederler. Çünkü Mevlânâ bu eserinde tecrübelerini daha geniş bir dinleyici grubuna anlatır. Buna nazaran *Divan* daha çok şahsî ve bu itibarla da neredeyse başkalarına aktarılamayacak hatıralarla doludur.

Mesnevî'nin son sayfalarında Rûmî'nin ifâde ettiği üzere kelimeler tencere misâlidirler:

Yahut da dil, tencerenin kapağına benzer;
Kıpırdadı da kokusu duyuldu mu, ne yemek pişiriyor, anlarsın.
Aklı keskin kişi, tencerede tatlı yemek mi var, sirkeli, ekşi yemek mi;
Dumanından, kokusundan anlar.³⁴

Nasıl ki topraktan yapma testiler alırken, testilerin çıkardıkları sestten kırık mı yoksa eksik mi oldukları anlaşılırsa; insanların ses ve sözleri dinlenerek onların karakterleri tanınır.³⁵ Fikirler beyân edilmedikçe, inanan ve inanmayan kavga etmeden birarada otururlar, zira düşünceler, havadaki kuşlar ve yabanî ceylanlar gibidir.³⁶ Fakat kelimeler her şeyi ele verir.

Ayrıca düşünmek gerekir ki, asıl mânâyı gizlemek için de kelimeler kullanılır, hatta bunun için binlerce

tasvir yapılır. Mevlânâ bir fıkrada bu gerçeği şöyle ortaya koyar:

Bir bakkal bir kadını seviyordu. Hanıma, hizmetçisiyle haberler gönderip: "Ben şöyleyim, böyleyim; âşığım, yanıyorum. Rahatım, huzurum yok. Bana zulmediliyor. Dün şöyleydim. Dün akşam böyle oldum." gibi uzun masallar okudu. Hizmetçi de hanımın yanına gelip: "Bakkalın selâmı var; diyor ki: Gel sana şunu yapayım bunu edeyim." dedi. Hanım: Bu kadar soğuk mu söyledi?" deyince, câriye: "O uzun söyledi, fakat demek istediği buydu." cevabını verdi.³⁷

İfâde edilen ve yaşanan arasında, söz ile gerçek arasında belirli ilişkiler vardır: Hikâyeler "mânâ" tohumunun, içinde dinlendiği ölçekler gibidir.³⁸ Onlar tıpkı limana ulaşıncaya kadar ihtiyaç duyulan kule fenerlerine benzerler.³⁹ Hikâyeler, insana sonsuz bahçeden haberler veren semâvî elmanın kokusu mesâbesindedirler.⁴⁰ Bu itibarla hikâyeler gerçeğe açılan pencerelerdir dense yeridir. Ama aynı zamanda ârif olmayanların bu derin sırra ermemeleri için de bu pencereler kullanılır:

Söz söylemek, o pencereyi kapatmaktır;
Söz söylemek onu gizlemenin ta kendisidir.
Gülün yüzüne karşı bülbülce nâralar at!
Onlara gülün kokusunu duyurma; oyala onları.⁴¹

Söz ile mânâ arasındaki ilişkinin bilmecesini çözmek için Rûmî her ne kadar misâller bulsa da, tekrar şu düşünceye dönmekten kendini alamaz: Söz, "dil" süpürgesinin "hâtıralar" aynası üzerine kondurduğu bir toz zerreciğinden başka bir şey değildir.⁴²

Onun için mânâ ve niyet aynı olduğu müddetçe kelimenin hangi dilde konuşulduğunun bir önemi yoktur. Her biri kendi dilinde bir şey isteyen ve bu yüzden aralarında kavga eden Arap, Fars, Türk ve Rum'un bi-

linen hikâyesi bu mevzuya işâret eder: yani *ineb*, *engûr*, *üzüm* ve *istafil* isterler ve sonunda farkedeler ki hepsinin istediği şey üzümdür.⁴³ Tecrübelerini kendisine verilen dilde anlatması istenen sûfinin durumu, fili tasvir etmeğe çalışan körlerin durumuna benzer.⁴⁴ Lâkin *Mesnevî*'nin tamamı, çalılıklarda saklanan bir arslan,⁴⁵ yuvada saklı bir kuş⁴⁶ mesâbesinde olan bu iç mânâyâ giden yolu gösterme gayretinden ibarettir.

Bir baskın gibi gelen ilhâm altında - "söz suyu" ziyâdesiyle geldiğinde - Mevlânâ, *Mesnevî*'de çok önce başlanan bir hikâyeyi bitirmek veya devam etmek üzere yine mantikî akışı içerisinde başa dönmek zorunluluğunu duyar. Aynı şekilde lirik şiirlerinde de zaman zaman bu ilham sürecini takibetmek mümkündür. İşte mantık veya filolojik analizlerle yorumlamanın her zaman mümkün olmadığı eserlerindeki çekicilik ve aynı zamanda zorluk esasen burada saklıdır. Bu durumu o şöyle bir fıkra ile anlatır:

Ârif, gramer öğretmenin karşısına oturmuş idi. Gramer öğretmeni: "Söz üçten hâriç değildir; ya isim, ya fiil veyâ harf olur." dedi. Ârif üstünü başını parçalayıp: "Eyvahlar olsun benim yirmi senelik ömrüm, çalışmam boşuna gitti. Ben bu üçünün haricinde başka bir kelime vardır ümidiyle çalıştım, çabaladım. Sen benim emeğimi ziyan ettin." dedi. Ârif gerçi o bir sözle maksada erişmişti. Fakat gramer öğretmenin bu şekilde uyarmak istemişti.⁴⁷

Elbette Rûmî bu kelimeyi bulmuştur. Onun şiiri organik ve daha yüksek bir şekilde mantıklıdır, çünkü o kendi özüne, aşkına ve inancına sâdık kalmış ve bütün olayları bu iç kanuna tâbi kılmış, ona uygun alarak şekillendirmiş ve yoğunlaştırmıştır. Onun lirik şiirlerinin konusu ilâhî aşk olduğu için, bir sûfinin yaşadığı iç tecrübeyi nakletmesine dayandığı için, çoğu zaman bunların doğru bir tercümesini sunmak mümkün de-

ğildir. Zira burada aşk şiiri, dua, hasretle dolu sayıklamalar ve dînî vizyonun içiçe geçtiği farkedilmez.

Biyografisini yazan birisinin bildirdiğine göre, kürk satan bir Türk Mevlânâ'nın kapısının önünden geçerken, "*tilkü, tilkü*" (tilki) diye bağırır. Fakat Mevlânâ bu kelimeyi başka şekilde anlar ve hemen bir şiir yazmaya başlar:

dil kû, dil kû - kalb nerede, kalb nerede?⁴⁸

Onun şiir tarzının tipik bir örneğidir bu. Bir kelime, bir ses onu vecde getirmeye yeter. Sonra belli bir doruk noktasına kadar mısralar dökülür, zaman zaman neredeyse bir çılgılığa dönüşür; artık bundan sonra, başlangıçtaki ilham kesilmesine rağmen kafiye ve ritim kendiliğinden akıp gider. Şiirin geri kalan kısmı sonra muhteva olarak zayıflamağa başlar. Ne var ki gazelin devam edip giden mono kafiyesi bütünü birada tutmağa yeter. Ezelî vecdin en büyük dalgasını tasvir etmesi bakımından bana şu muhteşem şiir özellikle iyi bir misâl gibi geliyor. Bu şiir de diğer birçok "seyahat şiiri"nde olduğu gibi şöyle başlıyor:

Her solukta, aşkın sesi geliyor sağdan soldan...⁴⁹

Sonra da kervancıbaşı Hz. Muhammed'in güzelliğini tasvir eder. Mısralar gittikçe daha canlı olmaya başlar; mısra, böylece hızlanmış kalb atışlarını ifâde etmek için tekrar kafiyelere ayrılır. Denizin coşması gittikçe artar ve rahmetin dalgaları yükselinceye kadar bu devam eder. Ve Mevlânâ anlar ki bu, sabah değil, bilakis *nur-ı Huda*'dır, Allah'ın nurudur. Bundan sonra yedi beyt daha gelir, ancak bunlarda şairi doruk noktasına çıkaran ateşli coşkuyu bulmak mümkün değildir.

Mevlânâ'nın lirik şiirlerinin büyük bir bölümü ânî bir ilhamdan doğdukları için, çoğu zaman bir şiir, ister hususî bir üslûb özelliğiyle, isterse alışılmadık bir muhtevadan dolayı olsun, derhal dinleyicileri büyüleyen fevkalâde etkileyici bir satırla başlar. Âdeta gong vurur gibi başlangıçta çoğu kez uzunca vurgulanan iki hece bulunur. Bazen de dinleyiciyi büyüleyen kısa, neredeyse nefessiz ritimler vardır. Mevlânâ Araplar tarafından geliştirilen ve Fars şairleri tarafından da kabul edilen klasik aruz veznine her zaman bağlı kalmasına rağmen, çoğu kez onun beyitlerini vurgu ve baskıya göre kesimlemek daha kolay gelir. Tabîî burada el vurarak refakat etmek suretiyle, beyitlerin taktları kolayca tesbit edilebilir. Birçok şiir ritmle yazılmıştır, ki bunlar mısranın ortasında makta'ya (durak noktası) müsaade ederler. O yüzden de mısra içinde kafiye kabul ederler. Bu şekilde halk şiiri formlarına benzerler. Hatta birkaç Türkçe popüler şarkı formuna da işaret eder gibidirler. Bu biçim onları terennüm edilebilir hale getirir, ki raks için bu zaten gereklidir. Tek tek kelimelerin, hatta bazen bütün cümlelerin tekrar edildiğini görürüz. Bu tekrarlar dinleyeni doğrudan doğruya raksın ritmine çeker:

Bahâr âmed bahâr âmed bahâr-i müşkbâr âmed...

Bahar geldi, bahar geldi, bahar bütün kokularıyla geldi,
Mâ'suk geldi, mâ'suk geldi, mâ'suk bütün rahmetiyle geldi...

Hatta onun lirik şiirlerinde zincirlemesine uzun tekrarlar bulunur; tabîî kafiyelerde retorik soruların daha da çok tekrarlandığına şahid oluruz: "Nerede, nerede, nerede, nerede?" "Ne zaman, ne zaman, ne zaman?" Umumiyetle Mevlânâ bolca *redif* kullanır. *Re-*

dif, şiirde ardarda gelen kelime veya cümlelerdir ki, bunlar bütün şiir boyunca değişmeden kalır ve şiirin karakterini belirler.

Semâ' esnasında doğan mısraları ise, seven kalbin tüm mâneviyatını yansıttıkları gibi, bütün duygu seviyelerini ve nüanslarını da şâmildirler.

Katı alliterasyon sanatıyla donatılmış korkunç, karanlık satırlar vardır şiirlerinde:

kûh kun az kallahâ

Kafataslarından bir dağ, kanımızdan deniz yap
Ki, toz ve kum tamamen kanımızla karışsın!⁵⁰

Rûmî'den başka kim sevgilisini, daha düne kadar Anadolu'daki işkembecilerin yaptığı gibi dükkânında âşıkların kafaları, kalpleri ve ciğerlerini üstüste yığan bir kasapla⁵¹ mukayese edebilirdi? Veya kim şöyle haykırırdı:

Ey "ayrılık" kasabının köpeği, iyice yala kanımızı!⁵²

Kan, zindan, parçalanıp yenmek... kullandığı kelimelerin önemli bir bölümüdür bunlar. Sonra da tekrar yine şaka yapar sevgiliyle:

Sen bana her an dersin ki: "Tatlı bir şarkı söyle!"
Her mısra için bana bir öpücük ver ve yanıma otur!⁵³

Sevgilinin büyüyle bütün dünya canlanır. Fars şiirinin hiçbir yerinde Rûmî'nin mısralarında olduğu kadar soyutun somutlaştığına (teşahhus ettiğine) rastlanmaz. Aşk muhtelif maskelerle çıkar karşımıza: bazen doktor ve dülger olarak, bazen zaptiye (polis) ve ejderha ve bazen de kara arslan ve zümrüt olarak (s. 179 vd.). Bütün tabiat insanın aşkına ve ızdırabına ortak olur; zira güneş - Şems!- kaybolunca bütün dünya yasa boğulur:

Eşi toza toprağa karışan bir dul gibi,
Mâtem tutar gece, karalar giyer...⁵⁴

En fazla icadı da Mevlânâ uykuya hitab ettiği zaman bulur. Uyanık ve ibadetle uzun geceler geçiren, ayın kendisini öpmesi için yıldızları sayan Rûmî, nasıl ve niçin uykunun âşıktan kaçtığını îmâ etmek için sürekli yeni semboller icadeder:

Gözümünden öylesine kaçtı ki uyku bir daha da geri dönmedi
Ayrılığın baldıran kadehini dikledi de uyku, anında öldü.⁵⁵

Bir şiirin tamamı bu konu etrafında dönüp dolaşır:

Bugün uyku gözden ve beyinden kaçtı,
Kalbimi harabolmuş buldu da kaçtı.
Kalbi târümâr gördü, çöl gördü
Ve bu tuzsuz kebaptan kaçtı
Zavallı uyku aşkın yumruklarını yedi,
Kötü muameleden ve dayaktan kaçtı.
Bir ejderha gibi ağzını açtı da aşk:
Bir balık gibi suya kaçtı uyku ...⁵⁶

Yani burada gözyaşları suyundan kasıt, âşıkların gözlerini dolduran gözyaşlarıdır.

Rûmî'nin sembolleri hayatın her sahasından alınmıştır; deveden sineğe, filden solucana kadar tüm hayvanlar ona, beşerî davranış örnekleri sunar. Bunlar, yüksek bilgi için sembollerdir. Burada şuna dikkat etmek lazım gelir ki, bu semboller bir çiçek dürbününün parçaları gibi sürekli değişirler; belirli bir mısrada pozitif mânâ ifâde eden bir şey, başka bir bağlamda negatif olabiliyor. Zira o daima önüne çıkan her sembolü kapar ve kullanır. 13. Yüzyılda Konya'daki günlük ha-

yatı onun mısralarında neredeyse olduğu gibi yaşayabiliriz. Sokakta oynayan çocukları gösterir; bunlar oyuna daldıkları için herşeyi öylesine unuturlar ki, mantolarını çalsanız farkına varmazlar. Mevlânâ, bu çocukların ne kadar isteksiz okula gittiklerini ve onların hangi vaadlerle kandırılmak mecburiyetinde olduklarını bilir. Sûfî mürşid de müridini yavaş yavaş ve küçük vaadlerle kurtuluş yoluna işte böyle kılavuzlar:

Okula git! Sana küçük bir kuş alacağım,
Sana elma, fındık ve bâdem getireceğim!⁵⁷

Mevlânâ bizi pek tercih ettiği semboller grubu arasında bulunan hamama götürür; o, şimdi ya banyo kabininde ateşten veya sevgilinin cemâlinin güneşi, hamamın cam kubbesinden içeriyi aydınlatınca, duvarda birdenbire canlı gibi görünen ruhsuz resimlerden bahseder.⁵⁸

Fakat bütün bunların da ötesinde o mutfak bölgesinden semboller sever. Mizahî bir üslûpla cinsî birleşmeyi ekmek hamuru yoğurma işine benzetir.⁵⁹ Veyahut da bütün dünyayı, gökyüzünü ve insan cinsini mutfak; ruhu da tencere olarak görür. Onun îmâlarından, 13. Yüzyılda Konya'da hazırlanan ve bugün hâlâ orada kısmen yenilen yemeklerin hepsinin eksiksiz "mistik bir menü"sünü çıkarmak mümkündür. Rûmî nezdinde fevkalâde önemli olan koku ve koklama kavramlarını da içeren şu mısra pek tipiktir:

Her ham insanın koklamaması için,
Vefâ tenceresinin kapağını kapattım.⁶⁰

İlahî rahmet ona, ziyâfette kokusunu aldığı enfes bir yemek gibi görünür. Ancak bu ilâhî yemekten bir kaşık almayı denemek istediğinde, ilâhî aşçı, kaşığı kafasına indirir; işte böylece o vecde dalar ve kendinden

geçer.⁶¹ Aynı şekilde eskiden beri dervişler nezdinde pek sevilen *helva* ve tasavvufî hâl'in tatlığını îâmâ ederken de Allah'ı büyük bir helvacı olarak görür:

Allah bugün sûfilere helva pişirdi,
Onlar ise halkalanarak helvanın etrafında oturdu-
lar...⁶²

Aşkın değiştirici gücü üzümün olgunlaşması olayı örnek gösterilerek ifâde edilir, ki burda yine güneş motifi işin içine karıştırılır:

Güneş ekşi üzüme dedi ki: "Bu mutfağa geldim ki,
Sirke satmayasın, tatlılarla alışveriş yapasın!"⁶³

Zira Anadolu'da üzüm şurubundan fevkalâde gıdalı *pekmez* pişirilir. Mevlânâ'nın çiçek ve bahçe tasvirleri sonsuz çeşittir. İlkbahara medhiyesi oldukça meşhurdur. Yine tekrar buz ve karı eritip eski haline, suya döndüren güneşin mucizesini mevzubahis eder:

Kar der ki: "Eriyip, sel olmak istiyorum,
Denize aidim, akarak denize dökülmek isterim!
Yalnız, hareketsiz oldum, dondum ve katılaştım.
Talihsizliğin dişlerinde buz gibi gıcırđıyorum!"⁶⁴

Fakat sonra kurtuluşa erer:

Duydun mu? O zaptiye, o ilkbahar geldi-
O yüzden hırsız "budala aralık" kaçtı!"⁶⁵

İlkbahar, dünyayı güzelleştiren ilâhî bir terzidir de:

Gizliliğin dükkânında yeşil elbiseler biçildi-
Terzi ayağa kalk ve dükkânına otur, tez dik!"⁶⁶

Elbette Rûmî Fars şiirinin geleneksel çiçek sem-

bollerini hakkıyla tanır. O menekşeyi lacivert elbise-
siyle tozlar içerisinde oturmuş murakabe eder halde
veya tamamen kendini ibâdete vermiş olarak görür.
Çünkü menekşe çiçekler arasında gerçek sûfîdir. Gü-
lün "Muhammed teri" olduğu, onun mîrâca yükselir-
ken döktüğü terinden doğduğu hususundaki gelenek,
Rûmî'nin mâlûmudur. Fakat aynı zamanda gül, Pey-
gamberin bir hadîs-i şerîfi mûcibince, ilâhî cemâlin te-
cellisinin çiçeğidir. Mevlânâ'dan yarım yüzyıl önce Şi-
razlı büyük mutasavvıf Ruzbihan Baklî de, hayâlinde
ilahî güzelliği gül bulutları gibi temâşâ etmiştir.⁶⁷ Böy-
lece gül her zaman sevgilinin en mükemmel sembolü-
dür.

Konya'da ilkbahar günleri renkli ve neşelidir; bir
tavus kuşunun tüyleri gibi renkli açılır.⁶⁸ Oysa kış, si-
yah yas elbiseleriyle tarlalarda oturan açgözlü kuzgun-
lar ve kargaların dünyasıdır. Bunlar ne kadar çirkin ol-
duklarını bilselerdi, utançlarından ilkbahar güneşinin
önünde eriyen kar gibi eriyip giderlerdi...⁶⁹ Dikiştiren
dokumaya, halı örmeden iplik ağartmaya, çevgen oyu-
nundan doğan avına kadar herşey Konya'nın renkli
hayatında mevcut olduğu gibi, çok basit sohbetler de
eksik değildir. Şiirlerinde Mevlânâ sık sık *lûlî*'lerden
bahseder; bunlar hırsız, ama şirin, cilveli çingenelerdir
ki, davullar ve düdüklerle gelir, cambazlık ve daha
başka birçok maharetle halkı büyülerler. Âşıkın kalbi
de mâşukun siyah zülfünde bir *lûlî* misâli raksetmez
mi?⁷⁰

Ne var ki Mevlânâ'nın bu uçsuz bucaksız fantazisi,
sadece şiirlerinde kullandığı fevkalâde renkli sembol-
ler dünyasından ibâret değildir. Onun hayal gücü di-
ğer fıkra ve izahlarında da kendini gösterir (hatta bu
izahlarına arasına lirik pasajlar da karıştırır). Çoğu za-
man, "eğlenceli bir humor"la (J. C. Bürgel'e göre) an-
latılan hikâyelerden tasavvufî hakikatler geliştirmesi

hususundaki kabiliyetine insanın hayran olmaması el-
de değildir. Boş bir kaptan peynir almayı hayal eden
zavallı bir sûfinin rüyası⁷¹ veya bir terzinin pek kaba
bir hile ile bir Türk zâbitinin kıymetli ipek elbisesin-
den hiç çaktırmadan azar azar kesmesini anlatan fıkra-
lar oldukça eğlendiricir... Fakat acaba biz "kader" ter-
zisinin hayatın günlerini kırptığının farkında mıyız?⁷²
Gecelemek üzere bir tekkeye misafir olan bir sûfinin
başına gelenleri dinleyince üzülrüz. Bu sûfinin misa-
fir olduğu tekkedeki diğer sûfiler kendisinden daha
yoksuldurlar. O yüzden iyi bir akşam geçirmek için sû-
finin eşeğini satmağa aralarında karar verirler. Yemek
yedikten sonra semâ' etmeğe başlarlar. Bu arada misa-
fir sûfî de onlarla beraber coşup semâ eder ve birlikte
şu şarkıyı söylerler:

Gitti eşek, eşek gitti, eşek gitti...

Sabah olduğunda eşeğin gerçekten gittiğini gören
sûfî, bu sefer hayretler içerisinde kalır. İşte körü körü-
ne taklit edenin hali de bundan başka olamaz.⁷³

Bize oldukça canlı aile kavgaları dinletir. Sarhoş-
ların çamurda nasıl yuvarlandığını görürüz. Daha 13.
Yüzyılda sarhoşların nasıl zâbitin önünde "üflemek"
mecburiyetinde olduklarını öğreniriz. Ancak bu "ah",
zâbitin önünde üflerken (günümüzde birinin alkol içip
içmediğini tesbit için balona üfletilir) sarhoşun ağzın-
dan "hû" olarak çıkar.

Zâbitin ona "gel de bir ah de bakalım" dedi.

Sarhoş söz söylerken "hû hû" dedi.

"Ben sana ah de dedim, hû de demedim"

"Sen hû" diyorsun deyince zâbit;

O, "ben neşeliyim, sen ise üzgünsün" dedi.

Ah, dertten; gamdan, zulümden olur.

Sarhoşların bu hu'larıysa neşedendir.

Zâbit: "Ben şunu bunu bilmem, kalk.
Marifet satıp durma, bırak bu dırıltıyı..."⁷⁴

Bütün bu hikâyeler Mevlânâ'nın bu komik durumlara göre nükteler yaptığını ve öyle her zaman mistik temâşânın bulutları üzerinde yaşamadığını gösterir. Bilakis şurasını hemen tesbit etmek lazım gelir ki, Farsça yazan hiçbir şair onun kadar halkın ağzına bakmamıştır. O yüzden kendisi Konya sokaklarında her gün işittiği Türkçe ve Rumca kelime ve ifâdeleri hiç çekinmeden şiirlerinde kullanır. İşte tabiri caizse onun dilinin bu tazeliği bugün, şiirlerinin böylesine canlı ve müessir kalmasının sebebidir. Ne var ki bu durum, çoğu zaman şiirlerinin "poetik" olarak tercüme edilmesini de neredeyse imkânsız kılar.

Şark şiirinde bir sembol, daha çok da mistik şairler tarafından değişim süreci için özellikle çok sevilerek kullanılır. Denir ki, güneş ışınlarını aldığı takdirde herhangi bir taş uzun sabır devrelerinden geçerek yakuta kalbolabilir. Öyle görünüyor ki, Şemseddin'e olan aşkıdan ve nihâyet "hakikat güneşinin" vuslatıyla Mevlânâ da, herhangi bir şeyi değiştirmek ve asilleştirmek kabiliyetine nâil olmuştur. Bu meyanda o, ister bahçedeki hıyarların büyümesinden bahsetsin⁷⁵, isterse hakiki müslümanı temsil eden porsuğun dayak yedikçe semirmesinden ve kuvvetlenmesinden;⁷⁶ veyahut da o, mısralarında, müzik ve raksı insanı büyüleyen tasvirlerle anlatır, hasretin en ihtiraslı çılgınlıklarını savurur ya da sevmediği insanları en âdi ifâdelerle yerer. Eşek kuyruğundan gümüş aya kadar her şey onun benliğinin dokunmasıyla değişir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, dış formların arkasında gizli olan parıltıları belirli ölçüde kendi haline bırakır; o nedenle Mevlânâ, ilâhî aşkın mucizesini ve ezelî sevgilinin kudret ve azâmetini sembolize eden her şeyi küçük büyük demeden kul-

lanır. Rûmî her yerde ilâhî kudretin izlerini görür. Bu izler her ne kadar dış görünüşleri itibariyle çelişkili gibi görünseler de, neticede yaratıcı bir gerçeğe işaret ederler. Onun nezdinde dünya, aşk ile Allah'ın tecelligâhı hâline gelir. Çünkü o, taş, nebat, hayvan ve meleklerin Allah katında hasretle kemâle doğru yol aldıklarını görür. Ve bunlardan herbiri, sadece küçük bir parçada dahi olsa, O'nun ifâdesi mümkün olmayan celâlini yansıtır.

Güneş ve örtü- Rûmî'nin Allah ve dünya görüşü

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin eserleri insana, *şah damarından daha yakın olan* (Sûre 50/16) Allah'a yaklaşmak ve O'nu sürekli yeni mecâzlarla tasvir etmek, ulvîyet ve azametini renkli sembollerle yansıtmak üzere girişilen dâimî bir gayret olarak telakki edilebilir. Bütün sûfî ilâhiyâtında olduğu üzere, bizatihi insanın kendisi de dahil olmak kaydıyla Allah'ın dışında olan her şeyi reddeden ve hatta çoğu kez -tıpkı Ortaçağ tasavvuf düşüncesinde olduğu gibi- *Allah'tan başka hiç bir şey yoktur* şeklinde yorumlanan kelime-i şehâdet, yani *Lâ ilâhe illallah* (Allahtan başka hiçbir ilâh yoktur) ifâdesi, onun da ilâhiyât anlayışının temelini teşkil eder.

Rûmî için Allah, Kur'an'da kendini izhâr ettiği gibi, hâkim ve yaratıcıdır. O rahman ve rahîmdir. Ama O, bir hadîs-i kudsîde Zât-ı Kibriyâsını da açığa vurur ki, bu hadîsle işaret edilen husus sûfilerin çok sevdikleri bir mevzu oluvermiştir:

Ben gizli bir hazine idim ve bilinmek istedim; o yüzden âlemi yarattım.

O yüzden bu dünya, Allah'ın ilâhî güzelliğinin (cemâlinin) yansıdığı bir ayna olarak -ki bu ayna her ne kadar zayıf ve bozuk yansıtırsa da- görülebilir; kaldı ki Allah'ın azameti her hangi bir yaratığın kendisini tanımasına bağlı değildir¹. Bu itibarla Allah, sadece bir güzellik hazînesi değil, aynı zamanda rahmetin de hazînesidir. Rûmî, üzerine ihmalciliğin ağırlığı çökmüş insanın, hiç farkına bile varmadan nasıl rahmetin bilgisine nail olduğuna işâret eder:

Çocuk uyansın da yiyecek istesin diye,
burnunu ovar anası onun...²

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Allah telâkkisini tamamiyle Kur'an'ın ifâdelerinden geliştirmiştir. Bu itibarla o, Allah'ı ilk etapta şahsiyet nokta-i nazarından kudretin ve rahmetin hâkim'i olarak görür. Zaten Allah bunu en güzel Kur'an-ı Kerîm'in Bakara Sûresinde (Sûre 2/256) tasvir eder:

Allah'tan başka ilah yok. Hayy'dır O, sürekli diridir; Kayyum'dur O, kudretin kaynağıdır. Ne gaflet yaklaşır O'na ne kendinden geçme, ne de uyku. Göklerde ne var, yerde ne varsa yalnız O'nundur. O'nun huzurunda, bizzat O'nun izni olmadıkca, kim şefaât edebilir! O, insanların önden gönderdiklerini de bilir, arkada bıraktıklarını da!... İnsanlar O'nun bilgisinden, bizzat kendilerinin dilediği dışında, hiçbir şeyi kavrayıp kuşatamazlar. Onun kürsüsü, gökleri ve yeri çepeçevre kuşatmıştır. Göklerin ve yerin korunması O'na hiç de zor gelmez. Aliyy'dir O, yüceliği sınırsızdır; Azîm'dir O, büyüklüğü sınırsızdır.

Allah dilediğini yapar (Sûre 2/253) ve eğer doğru bulursa her an insanın durumunu değiştirebilir. *O dilediğini yüceltir azîz eder, dilediğini alçaltır zelîl kılar* (Sûre 3/26), *Allah diriltir de öldürür de* (Sûre 3/156). O gökleri ve yeri yaratmıştır dediğinde bu, sadece kısmî bir ifâde-

den ibârettir; çünkü, bu bu yaratıklara aynı zamanda en aşağı görüntüler de dahil olsalar bile, O'nun hal-kettiğinin sadece en asîl bir bölümü vurgulanmış olur³. Bütün bunları O, hiçbir tâli sebebe bağlı olmaksızın yaratır:

Kur'an başlangıçtan sonuna kadar, hep vasıtalı sebepleri gidermek içindir⁴, yani o, Allah'ın her şeyi yoktan/hiçten yarattığını ve hâlen de yaratmakta olduğunu bildiriyor. Elbette O'nun için Âdem'i annesiz ve İsa'yı babasız yaratmak hiç de zor değildi.⁵

Ne var ki insan, sûretlerin kendini yanıltmasına müsaade eder ve her olayın zâhirî sebeplerine bakışlarını çevirir; onun hâli tıpkı karıncaların hâline benzer: Hani karıncalar güzel bir elyazısıyla yazılmış, bahçeye benzeyen bir müsvedde üzerinde gezintiye çıkmışlar. Resimlere ve hatta daha çok da bu motifleri yapan kaleme hayran kalmışlar; daha sonra da kalemin bir el tarafından hareket ettirildiğini keşfetmişler. Ne var ki karıncalar, kalemi asıl hareket ettirenin ruh olduğunu hâlâ bilmiyorlardı⁶.

Çünkü Allah gizli bir defîne idi ve bilinmek istiyordu; o yüzden tüm âlemi kendi irâdesiyle yarattı; her yaprak, her kuş, her taş kendi varlığı ve varoluş biçimiyle Zât-ı Kibriyâ'ya sükût içinde hamd-ü senâ ederler. Kur'an'ın sürekli yeniden vurguladığı gibi, herşey, dünyayı yaratıp, yaratılmışların rızkını veren ve koruyan Allah'a şükreder.⁷

Bütün atomlar, ister ateş veya su, ister rüzgâr veya toprak, ister kuş veya haşerat olsun Allah'ın ordusu-durlar. Allah bu dünyayı kendi çadırı olarak yaratmıştır.

Ve O, bu çadırı kurmak üzere birkaç kişiyi çalıştırmıştır. Şimdi bunlardan biri "Eğer bu ipi takmasaydım çadır dik durur muydu?", öbürü: "Çivileri yapmasaydım ipleri nereye bağlardı?" der ...

Şayet çuhacı bir bakan olmak için çuhacılığı bırakırsa bütün dünya çırılçıplak kalırdı. İşte bunun için ona, işine karşı öyle bir zevk bahşetmiştir ki o, bu zevkle her şeye razı olur ve zevk duyar... Aziz ve Celil olan Allah herkese işinde bir neşe ve zevk bahşeder. Çünkü o adamın yüzbin yıllık ömrü olsa ve devamlı aynı işi yapmış olsaydı, işine karşı duyduğu aşk günden güne daha da artardı ve kendisine işinin incelikleri ilham oldukça, bundan daha büyük bir zevk ve tad alırdı. Zira her hizip, yalnız kendi yanındakiyle sevinip övünmektedir (Sûre 23/55). Hiç bir şey yoktur ki, O'nu överek tesbih etmesin (Sûre 17/44).

İpi yapanın ayrı, çadır direğini yapan marangozun ayrı, kazık yapanın ayrı, çadır bezini dokuyan dokumacının ve çadırdaki oturup [kemâl-i vecdle temâşa eden] evliyânın ise hamd-ü senâsı kendilerine hasdır.⁸

Sultanın çadırındaki her iş diğerlerinden farklıdır. Evet, belki zâhiren bir çelişki var, ama esasında hepsi aynı eseri yaparlar. İnsan bu durumu idrak ettiği takdirde, bu dünyayı ilâhî kudretin bir ifâdesi olarak görecektir ve onun vasıtasıyla bu dünyayı böylesine mükemmel yaratan Allah'ın aşkına mazhar olacaktır⁹; ancak bu dünyayı kim dünya için severse, o kâfirdir.

Sen bir temâşâ ile sâkiye bak, sarhoşa bakma!
Yusuf'un güzelliğini seyret, yaralı ele bakma!¹⁰

Hiç kimse herşeyin nasıl hiçten/yoktan yaratıldığını bilmiyor; ama Allah, her an neyin lâzım olduğunu bilir. Bu itibarla yaratılmışları ve yaratılacak olanları buna uygun olarak hareket ettirir. *O, dağları atılmış renkli yün* gibi uçar (Sûre 70/9; krş. Sûre 101/5) veya misk ceylanının kanını çok değerli bir kokuya dönüştürür¹¹. Bütün yaratıkların var olmasına sebep olan *kün* (Ol!) emrinin iki harfî *kâf* ve *nun*, hazînenin kapısının kilidi

mesabesinde; bu kapının arkasında sonsuz mucize saklıdır¹², zira göklerin ve yerin hazinesi, Allah'ın tekelindedir. *Ama münâfıklar bunu anlamazlar* (Sûre 63/7). Allah her an yokluk hazînesinden yeni birşeyler yaratabilir ve onu lâıyk olduğu yere, sınırı geçme yetkisinin olmadığı bir yere koyabilir¹³. Bahar gelince çiçek açan ağaçlar yaradılış mucizesinin güzel bir örneği değil midir? Allah'ın nefesi değmiş bâkire Meryem misâli çiçeklenir ve meyva verirler:

Harikulâdedir ağaçlar: bâkire ve gebe
Eşi ve zevci olmayan Meryem gibi!¹⁴

İlâhî rahmet, ister maddî âlemde, isterse insanların ruhunda olsun devamlı yeni bir şeyler yaratır. O yüzden Mevlânâ, Allah'ın kudretini îma etmek için kadim *hieros gomos*, göğün ve yerin ilahî izdivâcını ruhanî alana uygular:

Benim göğümsün sen, heyhat ben ise toprak,
Gönüllerde hep yeni şeyler yetiştirirsin?...
Nerden bilsin toprak, bağrına ne ektiğini?
Sen bilirsin onu sırf, Senden hamile nihâyet o¹⁵.

Bu ilâhî faaliyet mütemâdîdir; ve O'nun hayat verdiği sûretlerin hiçbirisi birbirine benzemez. Zira O'nun yaratıcı faaliyetlerinin oyununda hiç bir mekanik tekrar yoktur.

O, *her an yeni bir iş ve oluştadır* (Sûre 55/29). O yüzbin sene tecelli etse, bu tecellilerden hiçbirisi diğerine benzemez. Tecelli mükerrer değildir; O her an başka bir elbisededir ve ayağını anbean başka bir tarafa atar. Netice itibariyle sen, şu anda bile Allah'ı bütün eserlerinde ve işlerinde, her lâhza bir başka şekilde görüyorsun. Tanrı'nın bir işi öbürüne benzemez. Sevinçliyen başka, ağlarken başka, korku içindeyken başka, ümit

ederken de başka tecelli eder sana. Madem ki Allah'ın işleri, hareketleri ve eserlerindeki tecellisi nâmütenâhi farklıdır, o halde O'nun Zât'ının tecellisi de aynı şekilde eserlerindeki tecellisine benzer. Sen ki bizatihi, Kadir-i Mutlak'ın bir parçası olarak her an başka bir form alır ve hiçbirisinde karar kılmazsın,¹⁶ buradan bir ders al!.

Allah, bir lâhza bile dinlenmediği için- *Ne gaflet yaklaşır O'na, ne kendinden geçme ve ne de uyku* (Sûre 2/256) -, *Allah'ın sıfatlarıyla donatılmağa çağrılan inanan insan da durup dinlenmeden ve sabırla çalışmalıdır*¹⁷.

Allah cansız mineralden insana kadar her şeyi belirli bir sıra ve düzen içerisinde yaratmıştır. Aşağı dereceden iki elementin birleşmesiyle yüksek derecede başka bir element doğar: Çakmak taşıyla demir birlikte, kıvılcımı meydana getirirler.¹⁸ Zira gök kubbenin altındaki her şey bir "anne"dir¹⁹, çünkü her yaratık daha yüce varlıklar doğurmak için sürekli doğum sancıları çekmektedir. Burada, dört elementin her birini de ifâde eden *ümm* (=anne) kelimesinin çok zarif bir yorumu sözkonusudur. Gayet tabiî Allah, âlemi *kün* (ol!) emriyle bir an'da yaratmıştır (Sûre 2/117) ve onu altı günde şekillendirmiştir (Sûre 7/54); ancak unutulmamalıdır ki, Allah'ın her günü bin yıldır. O yüzden bir şeyin mükemmellik safhasına ulaşabilmesi için çok uzun zaman geçmesi lâzım gelir. Meninin gelişip canlı çocuk haline gelebilmesi dokuz ay sürmüyor mu?²⁰ Allah; bu tedricî (yavaş yavaş) inkişaf olgusuyla insanlara, bir eserin mükemmel olabilmesi için sabrın kaçınılmaz olduğunu göstermek istemiştir. Zira mükemmelliğe ancak ve ancak, bitmek bilmeyen acı dolu mayalanma devrelerinden sonra ulaşılabilir. Rûmî burada olgunlaşmanın uzun dönemlerinde, tabiatın bahçesinde bir gülün doğabilmesi için milyonlarca çiçeğin solmak/ ölmek mecburiyetinde olduğundan bahseden Senâî ve

Attar'ı takip eder. Tıpkı bunun gibi şekilsiz kalabalıklardan yüce bir Peygamberin doğabilmesi için, milyonlarca ilkel varlığın kurban edilmesi gerekmiştir.²¹ Tekâmülün bu en son safhasına, zirvesine ancak ve ancak nuruyla taşı yâkuta döndüren Allah'ın lûtfuyla ulaşmak mümkündür; o Allah ki anayı, ananın memesini ve sütünü yaratandır.²² Ağaçları yapraklarla donatan O'dur. Zira zâhiren veren, sadece yapmacık bir davranış sergiler.²³ Bu yüzden Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*'de bir kahramanına şu duayı okutur:

O zengin adam, çok cömertlik etti ama o cömertlik, senin vergine hiç de eşit değildi.

O külâh bağışladı, sense akılla dolu baş verdin.. O hırka bağışladı, sense yüce boy verdin.

O altın verdi bana, sen altın sayan el verdin.. O katır verdi bana; sen ona binecek akıl verdin.

O zengin, mum verdi bana, aydın gözüyse sen verdin.. O zengin meze verdi bana, sen onu yiyecek ağız verdin.

O kismet verdi bana; sen ömür verdin, yaşayış verdin.. Onun vaad ettiği şey altındır, senin vaad ettiğin, "ebedî zenginlik"²⁴...

Ama Kur'an'da O, *er-Rezzak* (rızklandırıcı) olarak sıfatlandırılmaz mı? (Sûre 51/58) Ürünleri ustanın sanatını gösteren "dünya mutfağı" O'nundur:

Dünya çeşit çeşit ekmeklerle dolu bir fırındır-
Böylesine bir fırıncıyı gören, ocakla, ekmekle ne uğraşır?²⁵

Allah, büyük bir sanatkâr, rëssam veya hattat olarak görülebilir: hiç bir âlet olmadan elsiz olarak Kud-

ret, gergefe bazan şeytan resmi, bazan insan resmi iş-
ler; gâh neşe, gâh keder nakşeder.²⁶ Ne var ki O, sana-
tını harikulâde çirkin resimler çizerek de gösterir.²⁷
Resimlerinden her birinin gayesi vardır; nihâyet insan
maksatsız olarak resim yapmaz- Resimler çocukların
neşelenmesi için veya uzaktaki dostları hatırlamak ga-
yesiyle yapılır²⁸ (Bu fikir muhakkak Rûmî'nin Bizanslı
çevresinden kaynaklanır, yoksa İslâmî geleneklerden
doğmaz). Peki resim ne yapabilir?

Resim fırçanın önünde büsbütün irâdesizdir-
Sen fırçanla gâh bir pars, gâh bir fare çizersin! ²⁹

Peygamberin, *insan Rahmanın iki parmağı arasın-
dadır, O onu istediği gibi döndürür*, mealindeki hadîsine
dayanan müslüman şairler tarafından insan, rahatlıkla
Allah'ın elindeki bir fırça olarak telakki edilebilmiştir:

Biz köy ağası değiliz, aylakçyız,
Biz saray adamı değiliz, çapkınlardanız.
Hayır hayır daha doğrusu,
Senin elinde bir kalem gibiyiz,
Nerede olduğumuzu, ne yaptığımızı biz de bilmiyo-
ruz³⁰.

Ne var ki kalem, değerini öncelikle yazanın sana-
tından alır. Şimdi hangi kâğıdı kullanacağını, nasıl ya-
zacağını ve hangi yazı çeşidini seçeceğini en iyi O, yani
hattatların üstâdı bilir:

Bir kalem gibidir kalbim sevgilinin elinde:
Bu gece Z harfi, yarın R harfi yazar,
Ve yazı çeşitleri için O sivriltir kalemi,
Kalem der ki: "Sana uydum, sen tanırsın beni."
Bazen onun yüzünü gözünü boyar, kalemi saçla siler,
Bazen yatık tutar ve yazmağa devam eder³¹...

Yazıcı hangi harfleri yazarsa yazsın, ressam hangi resmi yaparsa yapsın- dış görünüşleri itibariyle farklı görünseler de, esasında ortak bir metni ve sadece sanatkârın kendisinin bildiği ama kalemin (fırçanın) bilmediği bütün bir resmi beraber yaparlar.

Kur'an'ın buyurduğu gibi, *Allah en iyi tuzak kuran- dır* (Sûre 3/54; 8/30). Şimdi nasıl olur da, insanların O'na ve başkalarına karşı planladıkları küçük âdi denemeler, O'nun her an hayatın bütününe müdahâlede bulunduğu gözönünde bulundurulduğunda, başarılı olabilir?³² Çünkü O, onlar istemeseler de, ve hatta bilmeseler de, her şeyi kendisi için icra eder:

Birçok insanlar vardır ki, bir takım işler yaparlar. Bu işlerde onların istedikleri başka, Tanrı'nın maksadı başkadır... Zemahşerî de gramatiğin ve dinin bütün incelikleriyle süslü ve fâsih cümlelerle, ibârelerle *Keşşâf'ı* yazdı. Bunu kendi fazlını göstermek ve istediği şeyin hâsıl olması için yapmıştır. Halbuki bu da Hz. Muhammed'in dinini yükseltmekten ibâretti.

Bütün insanlar Tanrı için çalışırlar, O'nun işini görürler, fakat pek tabîî Tanrı'nın bu işteki maksadını bilmezler.

Tanrı dünyanın kalmasını ister; onlar şehvetle meşgul olurlar. Bir kadınla kendi zevkleri için yaşarlar. Buradan bir çocuk hâsıl olur. Böylece kendi zevkleri ve lezzet almaları için bir iş görürler ve dünya bizzat bununla bâki kalır. Hiç de o niyetle yapmadıkları halde, gerçekte Tanrı'nın kulluğunu yerine getirmiş olurlar.³³

Allah'ın Zât'ını bilmeğe ve faaliyetlerini nasıl icra ettiğini hakkıyla temâşa etmeğe kim dayanabilirdi? O güneş gibidir, aynı zamanda hem rahmet saçar, hem de yakar.

Bu âlemi aydınlatan güneş, bir parçacık yaklaştı mı, her şey yandı gitti!³⁴

Allah'ı güneş mecâzı ile sembolize etmek dünyadaki bütün dinlerin eskiden beri pek severek yaptıkları bir şeydi. Fakat Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin eserleri sözkonusu olduğunda bu mecaz, Şemseddin'le, yani "Dinin Güneşi" ile olan bağlantısından dolayı daha değişik bir çekicilik kazanır. O yüzden Rûmî'nin eserlerinde Allah'ın etkisini îmâ etmek üzere kullanılan güneş sembollerinin diğerlerine kıyasla pek şaşırtıcı olmaması lazım gelir. Zira çıplak gözle güneşe bakmak mümkün olmadığı gibi, Allah'ın nuru da, Rûmî'den önceki sûfilerin vurguladıkları üzere, herşeye nufûz edecek kadar parlak ve gözlere nihândır. Bu itibarla O'nun tanınıp bilinebilmesi için örtüye, renkli camlara ihtiyaç vardır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, *Mesnevî*'den iktibas edilen yukarıdaki beyitlerini şerh ederken Hüsâmeddin'i, güneşe fazla yaklaşmaması konusunda ikaz etmesi *Fîhi mâ fîh*'de şöyle zikredilir:

Tanrı'nın Cemâl'i nikapsız (örtüsüz) olarak görünürse biz bunu görmeğe tahammül edemeyiz ve ondan nasibimizi alamayız. Bu nikaplar vasıtasıyla yardım görüyor, fayda elde ediyoruz. Bu gördüğün güneşin ışığı vasıtasıyla yürüyoruz, görüyoruz, iyiyi kötüden ayırıyoruz ve ısınıyoruz. Ağaçlar, bağlar da onun sayesinde meyvalanıyor. Olmamış, ekşi ve acı meyvalar, onun sıcaklığı ile meydana çıkar. Vasıtalarla bize bu kadar fayda veren bu güneş, eğer bize biraz daha fazla yaklaşacak olursa, hiç bir fayda vermeyeceği gibi, bütün dünyayı ve insanları da yakar ve kavurur.³⁵

Bütün dünyevî güzellikler de işte böyle bir örtüdür; insan bu örtünün arkasındaki sonsuz güzelliği, ihtişam ve azameti tahmin edebilir:

Lûtuf Tanrı'dandır ama ten ehli, çayırılık, çimenlik perdesi olmaksızın o lûtfu bulamaz³⁶.

Güneş sembolü Mevlânâ'ya, Allah'ı inkâr edenleri ve inanmayanları güneş ışığından nefret eden yarasa- larla kıyaslama imkânı da verir. Ancak:

Yarasacık, güneşe düşman değildir;
Bu örtü altında o, kendinin düşmanıdır..³⁷

Sistematik olarak yapılması bile güneş sembolün- den, bir çeşit renk semboliği kullanımı geliştirilmiştir. Zira dünyamızdaki bu görünen renkler, ilâhî güneşin çok açık ışığını kırmak ve bu nuru, insanlara ulaştırarak onların gönlünü şâdetmek için zorunludur. Tabîî bütün bu renkler, en son vuslat an'ında, insanın Zât-ı Kibriyâ'nın renklerine (*Sibgat Allah*, Sûre 2/136) boyan- dığı an'da ortadan kaybolacaklar ve yalnız o renksiz nûr (saf ışık) varolmaya devam edecektir.

Eğer Mevlânâ Celâleddin Rûmî ilk etapta güneş ve onun tesirini Allah'ın cemâlinin sembolü olarak kullanıyorsa, bunun sebebi, onun çok sevdiği bu fikri zıtların durmadan değişen oyunu ile en güzel bu şekil- de ifâde edebilmesindendir. Çünkü varlıkların yalnız zıtları ile bilinebilmesi onun dünya görüşünü oluşturan esas düşüncedir- ancak tatlı suyu içen kuş kendi ülkesindeki kuyuların ne kadar acı olduğunu bilir.³⁸

Rûmî'nin kanaati odur ki, Allah'ın birbirine zıd iki sıfatının fâsılasız oyunu dünyanın pürhayat olarak bekâsına sebep olur. *Cemâl*, Allah'ın ebedî güzelliği ve *Celâl*, Allah'ın haşmeti ve kudreti ortaçağ İslam tasav- vufunda; Rudolf Otto'nun yüzyılımızda *mysterium tre- mendum* ve *mysterium fascinans* olarak adlandırdığı şeyin tıpatıp aynıdır. En güzel şekliyle Allah'ın 99 is- minde tecelli eden birbirine zıt ilâhî sıfatları, gece ve gündüz, hastalık ve sıhhat anlarında, hayat ve ölümde

hep müştereken müessirdirler. Fakat her görüntü zıddıyla kaimdir. Her yokluk var olma imkânına sahiptir; her gece bağında bir gün taşır, her sevinç bir acı. Eskiden İslam tasavvufunda olduğu gibi Mevlânâ Celâleddin Rûmî, âb-ı hayatın zulmette olduğunu söyler.³⁹ Sâdece ilâhî nurun aydınlattığı söz, bu sürekli değişen oyunun arkasındaki muharrik sebebi görür; o değirmenin taşını suyun döndürdüğünü⁴⁰ bilir ve uzak Anadolu bozkırlarındaki toz yığınlarının, sadece rüzgârın bir örtüsünden ibaret olduğunu anlar.⁴¹ Aynı şekilde okyanusun yüzünden süzülen köpüklerin, okyanusun derinliğini gizlediğini ve ama aynı zamanda da sezdiğini idrakte zorluk çekmez.

Bütün bu çatışma görüntülerinde tecelli eden Allah'ın ilmine ve sevgisine Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin güveni sonsuzdur. O, Allah'ın izni olmadan hiçbir şeyin olmayacağını, O'nun irâdesi dışında hiçbir yaprağın ağaçtan düşmeyeceğini, O'nun rızası olmadan hiçbir lokmanın yenmeyeceğini⁴² ve zarar gibi görünen bir çok şeyin uzun vâdede faydadan başka bir şey olmadığını bilir:

Yarım can alır, yüz can bağışlar.

Senin vehmine gelmeyen o şey yok mu? O'nu verir.⁴³

Gözleyen hayretle görür ki, zehir yılanı kuvvettir, başkasına ise derttir, ölümdür;⁴⁴ Allah Nil'i Kıptîler'e kan haline getirdi. İsrail oğullarını da belâdan korudu.⁴⁵ Allah'ın iki parmağı arasındaki insan, Tanrısal faaliyetlerin bu çelişkili tecellilerini her an yaşar; hatta nefes alıp verme bile hayatın temel tecrübelerinden- dir. O yüzden Mevlânâ için mutlak kötü yoktur.

Nerde dert varsa devâ oraya gider,

Nerde yoksulluk varsa nimet oraya varır.⁴⁶

Şimşegin çakması ile yağmurun yağması, ilkbahar-
da bahçenin yeşermesine müştereken tesir ederler; ta-
biî Allah'ın kudretini göstermek için:

Gönül şimşegiyle iki göz bulutu olmadıkça O'nun
tehdit ve hışım ateşi nasıl yatıştır?

Vuslat zevkinin yeşilliği nasıl yetişir, kaynaklardan arı
duru su nasıl coşar?

Gül bahçesi; yeşillığe nasıl sır söyler, menekşe nasıl
olur da yaseminle ahdedebilir?

Çınar dua için nasıl el açar, ağaç havada nasıl baş sal-
lar?

Çiçek bahar mevsiminde (renklerle, kokularla dolu
olan) eteğini nasıl serper?

Lâlenin yüzü nasıl kan gibi kızarır? Gül, kesesinden
nasıl altınlar saçar?

Nasıl olur da bülbül gülü koklar; üveyk kuşu, bir is-
tekli gibi "Kû-Kû - nerde nerde" diye öter?

Nasıl olurda leylek "Lek lek - senin senin" sesini can-
la başla çıkarır. Ey yardımı dilenen Tanrı, Senin de
ne demek? Zaten her şey senin mülkünden ibâret.

Nasıl olur da toprak, içteki sırları gösterir? Nasıl olur
da bahçe gökyüzü gibi aydınlanır?

Bu güzel ve ağır elbiseleri nereden getirdiler? Hepsini
de kerem sahibi Tanrı'dan... hepsini de merhamet sa-
hibi Tanrıdan! ⁴⁷

Allah, her yaratığın hayatını, yaradılış gâyesiyle
âhenk içerisinde sürdürmesi için nelere ihtiyacı oldu-
ğunu aynen bilir:

Yerde bir hayvancık vardır. Yer altında yaşar, karanlıkta bulunur. Gözü kulağı yoktur. Esasen bulunduğu yerde, göze ve kulağa ihtiyaç da yoktur. Mademki muhtaç değildir, ona niçin göz, kulak versinler? Tanrı, gözü ve kulağı az olduğu için veya hasisliğinden dolayı mı vermiyor? [Hayır!] O ancak ihtiyaca göre verir. İhtiyacı olmadan bir kimseye verdiği şey, o kimse için sadece yük olur. [Fakat] Tanrı'nın lûtfu, keremi ve hikmeti bir kimseye yük olmak şöyle dursun, onun yükünü üzerinden alır.

O kurtların yer altında ve karanlıklarda yaşadıkları gibi, bu dünyada da bir takım insanlar vardır ki bu âlemin karanlığıyla yetinir ve buna razı olurlar. Bunların o âleme ihtiyaçları olmadığı gibi Tanrı'nın dîdarını görmek lüzûmunu da duymazlar. [Bu durumda] o basiret gözü, akıl kulağı onların sanki ne işine yarar?⁴⁸

Allah bir şeyleri yıktığında, onların yerine daha iyilerini getirmek üzere yapar bunu. Meselâ önceki âyetlerin hükmünü değiştiren Kur'an âyetlerinde olduğu gibi, "âdeta otu yoldu, yerine gül bitirdi demektir".⁴⁹ Bu sebepten Mevlânâ, Allah'ın tesirini de Kur'an terminolojisinde (Sûre 9/112) "ticaret" olarak nitelenecektir: O insanların bedenini, dış varlığını satın alır; eğer bu kendini tamamiyle O'na verirse, o zaman harika bir mânevî kazançla ödüllendirilecektir.⁵⁰ Allah şu buz kesmiş bedeni alır ve karşılığında insana "şekerlerin, balların hased ettiği kevseri bağışlar",⁵¹ yani onun maddî varlığı vahdet potasında çözülür.

O yüzden dünyanın tekâmülü ve muhafazası için Allah'ın rahmeti ve gazabı aynı ölçüde zorunludur; binâenaleyh O'nun rahmeti daha baskındır - gizli lûtf, kahırlar içindedir; paha biçilmez akîkin pislik içinde oluşu gibi.⁵² Ancak her iki görüş de Allah'ın büyüklüğünü ve celâlini ortaya koyar:

Meselâ ülkesinde zindan, darağacı, hil'at, mal, mülk, raiyyet, düğün, davul ve bayrak bulunan bir padişah için bunların hepsi iyidir ve nasıl, hil'at (kaftan) saltanatın kemâline alâmet olursa darağacına çekmek, öldürmek ve zindan da aynen bunun gibidir. Padişaha nisbetle hepsi kemâldir. Fakat halka göre, hil'atle darağacı nasıl aynı şey olabilir?⁵³

Neye göre hareket etmelidir insan, Allah'ın irâdesi mi yoksa emri mi esas alınmalıdır? Bu konuda İslam mutasavvıflarının ötedenberi sürdürdükleri eski ikilem, Mevlânâ tarafından, Allah'ın rahmetine güven esas alınarak çözülür (zira Allah buyurmuştur ki, *Ben kulumun düşünceleriyle birlikteyim*, yani birisi Allah'tan hayırlısını isteyip ümid ederse, Allah da ona rahmetini esirgemez). Allah iyiyi de kötüyü de emreder ama, sadece iyiyi ister; tıpkı becerisini göstermek için hastaların hastalıklarına ihtiyacı olan, ama onların iyiliğini isteyen doktor misâli. Ya da tıpkı ekmekçisi için açlara ihtiyaç duyan, ama onların da tok olmasını isteyen ekmekçi gibi. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, bu fikirlerini o kadar ileri götürür ki, neredeyse hıristiyanlığın fikirlerine yaklaşır: Allah, rahmetinin hazinelerini sunmak için günahkârlara ihtiyaç duyar.⁵⁴

İster darağacı olsun isterse taht, yaratılmışlardan her birinin bir görevi ve fonksiyonu vardır. Bu durum cehennem için de geçerlidir. Çünkü burada, hem de tam burada Allah hatırlanır ve düşünülür:

Çünkü Allah âlemi, göğü, yeri, güneşi, ayı ve gezegenleri, iyi ve kötüyü, kendini yâd, tesbih (zikr) etmeleri, kendine kullukta bulunmaları için yaratmıştır. *Ben, cinleri ve insanları sadece bana ibâdet/kulluk etsinler diye yarattım* (Sûre 51/56). İşte kâfirler rahata kavuşunca vazifelerini yapmadıklarından ve, yaratılmaktan maksatları O'nu zikretmek olduğu halde, O'nu orada zikretmek maksadıyla cehenneme giderler.⁵⁵

Bütün bu zıt şeylerin nasıl Allah'ı zikrettiklerini hiçbir zaman anlayamayacaktır insan; o, yaratıcının oyunu önünde şaşkın ve afallamış bir halde kalacaktır. Ancak ilâhî *cemâl*'i temâşa ettiği zaman, *kemâle* erdiği an görecektir ki, dünya planında tezatmış gibi görünen sıfatlar ve tecelliler birliğe/vahdete ulaşınca ortadan kalkıyorlar. Goethe'nin

Cümle uşraşmalar, çabalamalar,
Allahın zâtında ebedî sükûndur,

sözü -ki bu sözde Rûmî'nin modern yorumcusu ve hayranı Muhammed İkbal, kendi Allah telâkkisinin hülâsasını bulmuştur-⁵⁶ aynı zamanda Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin kanaat ve itikadını da ifâde eder.

Allah'ın küllî kudretini tasvir için Mevlânâ, aşağı-yukarı "Glorie" (şan) olarak tercüme edilebilecek *kibriyâ* kelimesini pek severek kullanır. Zirâ bir hadîs-i kudsîde şöyle denir: *Kibriyâ benim elbisemdir, cemâl ise mantom*. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin eserlerinde *kibriyâ*, herşeyin fevkindeki *ilâhî cemâl*'i ifâde etmek için kullanılır. Bu, Tanrı hilâfına ne varsa hepsini tahrip eden ilâhî güneşin doğuş noktasıdır; ve hatta o yüzden Mevlânâ, *kibriyâ'nın topları*'ndan bahseder.⁵⁷ *Kibriyâ*, -sırf ses tonu açısından- Allah'ın şânını ifâde eden en parlak kelimedir ve bu mânâda bir kavram olarak yine Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin ilâhiyâtında merkezî bir konumda olan *adem* kelimesinin bir ölçüde eşidir. *Adem* öylesine karanlık bir ezelî sebep, "müsbet bir yokluk"tur ki Allah, bütün her şeyi ondan, diyâr-ı adem'den (yokluk diyârından) zuhur ettirir ve yine ona geri döndürür. Bezm-i ezelde âlem birlik hâlinde iken, ilâhî kelâm *Elestü bi rabbiküm* (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) (Sûre 7/172) hitâbıyla, yaratıkların görünüşte kendi öz varlıklarının şuuruna varmalarını

sağlamadan veya başka bir ifâdeyle ney'in kamışlıktan kesilip de ebedî hasretin şarkısına başlamadan önceki durumudur, burada sözkonusu edilen.

Mesnevî'de - *Divân-ı Kebîr*'de ise nâdiren - Mevlânâ'nın, *Akl-ı küll* veya *Nefs-i küll* gibi felsefî mefhumlar kullandığı beyitler mevcuttur. Rûmî bu kavramlarla tasavvufî bir dünya görüşü geliştirmeye çalışır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin bu husustaki görüşleri bir bütünlük arzetmemesine rağmen, sonraki yorumcuları özellikle onun bu neoplatonik zannedilen mısra ve paragraflarını, yaptıkları yorumlarının merkezine yerleştirdiler. Sözkonusu bu yorumcular neredeyse *Mesnevî*'yi tamamen İbn Arabî'nin nazariyelerinin ışığında görüyorlardı. Esasen Mevlânâ Celâleddin Rûmî bu beyitleri, Konya'daki komşusu İbn Arabî'nin üvey oğlu Sadreddin Konevî'nin felsefesinden esinlenerek yazmış olabilir:

Bütün âlem, akl-ı küll'ün sûretidir... bütün insanların babası odur.

Bu babayla uzlaş, âsiliğini bırak da su ve toprak, sana altın döşeme görünsün!

Ben daima bu babayla uzlaşmış bir haldeyim... onun için şu âlem, bana cennet görünmede!⁵⁸

Bu ve benzeri beyitler *Mesnevî*'nin üçüncü ve daha çok da dördüncü cildinde bulunur; bunların, benzeri dönemlerde, âşikâren aynı ve sonraki dönemlerde *Divân-ı Kebîr*'inde yer alan beyitlerle ilişkileri araştırılmalıdır. Fakat genel olarak Mevlânâ, Peygamberin sözüne uyar: *Allah'ın zât'ını düşünmeyin, sıfatlarını düşünün!*⁵⁹ Binâenaleyh bu sıfatlar en iyi olarak Allah'ın eserlerinde ve yaratıklarında tecelli ederler. O *Fîhi mâ fih*'de birçok kez bu probleme işâret eder:

Birisi dedi ki: "O, gök, yer, arş ve kürsî olmadan önce, acaba neredeydi?"

Mevlânâ dedi ki: Bu سوال başından yanlıştır. Çünkü Allah O'dur ki, O'nun yeri yoktur. Sen: "Bundan önce de nerede idi?" diye soruyorsun. Senin bütün şeylerin yersizdir. Sen, bu sendeki şeylerin yerini bildin mi ki O'nun yerini öğrenmek istiyorsun. Mademki O'nun yeri yoktur, o halde senin düşüncelerin ve ahvalın, yeri nasıl tasavvur edebilir? Nihâyet düşünceyi yaratan, düşünceden daha lâtif olur. Meselâ bu evi yapan mimar, bu evden daha lâtiftir. Çünkü o mimar bunun gibi veya bundan başka, yüzlerce ve binlerce birbirine benzemeyen evler ve plânlar yapabilir. İşte bunun için o binadan daha aziz ve lâtif olur. Fakat o lûtf göze görünmez.⁶⁰

Fakat hayatın içinden aldığı bütün bu te'cihlere rağmen Rûmî, bazı katı ilâhiyatçıların antropomorfizmini (insanbilimcilik) reddeder. Allah'ın ellerinin ve ayaklarının olduğunu söylemek yakışık almaz; bu tıpkı bir erkeği Fatma ismiyle çağırmağa benzer.⁶¹

*Evvel'*dir O, başlangıcı yoktur; *Âhir'*dir O, sonu yoktur; *Zâhir'*dir O, her şeyde belirir; *Bâtın'*dir O, gözlerden gizlenmiştir. Herşeyi en güzel biçimde bilendir O. (Sûre 57/3)

Allah hakkında müsbet olarak ancak bunlar söylenir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, mutasavvıfların o zamanlar sürekli olarak zikirlerinde kullandıkları ve her birine husûsî kuvvetler ve tesirler atfedilen Allah'ın adlarını etik (ahlâkî) mânâda anlar: Allah, insanları günah işlemekten sakındırmak için kendisini *Basîr* (gören) olarak adlandırmıştır; çünkü O, her hareketi, her faaliyeti ve her düşünceyi görür. İnsanlar boş sözler sarfetmesinler diye *Semî* (en iyi şekilde duyan) sıfatı vardır ilh...⁶² Allah'ın güzel isimleri insanlar üzerin-

de örnek bir etki bırakır: İnsan kendi öfkesini yendiği vakit Allah'ın gazabından da kurtulur,⁶³ sevgi dolu olmağa gayret ettiği zaman O'nun sevgisini kazanabilir; çünkü insan, *Allah'ın sıfatlarıyla sıfatlanmağa* davet edilir.

Ne doğmuştur O, ne de doğurulmuştur (Sûre 112); ancak bir şaşı, ayın iki olduğunu iddia eder!⁶⁴ Şüphesiz, *kün* (ol!) emrinin iki harfi, *kâf* ve *nûn*, objeleri yokluktan varlığa taşıyan, iki renkli bir ip gibidir; binâ-enaleyh onlar ilâhî birliği (vahdeti) de gizlerler.⁶⁵ Arayan *Sıbgatullah* - *Allah boyasına* girdiği an,⁶⁶ bilir ki küfür de, iman da O'nun kapıcısıdır⁶⁷; tıpkı Senâî'nin dediği gibi⁶⁸, bu dünyadaki tezatlar yalnız duru akan suyu örten saman çöpleri ve deniz yosuncukları gibidir. Fakat:

Allah'ı tevhit etmeği öğrenmek nedir?
Kendini Allah önünde yakıp yok etmek!⁶⁹

Harraz günlerinden beri İslam mutasavvıflarının formüle ettikleri üzere,⁷⁰ "Ben" demeğe sadece O'nun hakkı vardır; bu sebeple bir yaratık için, O'nu, o Bir'i tasvir etmek imkânsızdır;

Düşündüğün her şey fânidir,
Düşüncenin kavrayamadığıdır Allah.⁷¹

Mevlânâ, Allah'ı tasvir etmenin imkânsızlığını anlatmak için, Senâî tarafından da kullanılan ve Hindistan'dan rivayet edilen, körlerin ve filin hikâyesini kullanır: İnsanlar, karanlıkta elleriyle file dokunarak onu tasvir etmeğe çalışan körler gibidirler: Bunlardan bazı- sı fili taht, bazı- sı oluk, bazı- sı yelpaze ve bazı- sı da nargile olarak tasvir ettiler, ancak hiçbirisi bu yaratığın bütünü- nün nasıl göründüğünü tahmin edemedi.⁷² Na-

sıl olur da insan Allah'ın Zât'ını yanlış analoglarla kavradığına inanabilir?

Rûmî çok latif şiirlerinden birinde terennüm ettiği gibi, Allah'ın adı ifâdeye bile sığmaz:

Rahmetinin eteğine sarıl, çünkü O bir an'da kaybolup gider;

Fakat onu fazla germe, ok misâli, çünkü O yaydan çıkıp gider!...

Bak da gör, hangi şekillere girer O, hangi sanatları tanır!

Kendini sûretlerde gösterir sana, oysa ruhundan çıkıp gider.

O'nu göklerde ararken sen, ay misâli denizde parlar O.

Hasretle suya atlarsın sen, lâkin o gökyüzüne çıkıp gider.

Sen O'nu lâmekânda ararsın, meğer yerini gösterir O;

Sen O'nu yerde ararsın, halbuki O hiçe kaçıp gider... Böyle kaçır O. Resmini yapmak, hatlarla sınırlamak istersin,

Resim tahtadan uçup gider, çizgiler kalpten çıkıp gider!⁷³

Fakat Mevlânâ da her dindar müslüman gibi Allah'ı, ebedî mâşuku bulabileceği yeri tanır. Bir hadîs-i kudsîde Allah şöyle bildirdi: *Ben göklere ve yere sığmam, ama mümin kulunun kalbine sığarım*. Belâlara düçâr olmuş kalb, bilinmek isteyen Allah'ü Zülcelâl'i saklayan bir harâbeye benzer. İnsan kendi değerinin hiç olduğunu, *mutlak fakr*'ini bildiği an, *kendine şahdamarından daha yakın* (Sûre 50/16) olan bu hazineyi bulur; çünkü Peygamber bir hadîsinde söylediği gibi: *Kendini bilen Rabbını bilir*.⁷⁴ Allah, insanların bu bilgiye ulaşmasını ister. O'nun lûtfu, ihsanı hangi sûrette tecelli

ederse etsin insanı hiç bırakmaz. Onun sığınabileceği hiçbir yer yoktur ki, orada o, Allah'ı kendisini bekler ve arar durumda bulmasın. Rûmî, eski sûfîlerin (örneğin Niffarî, ö. 965) yaptığı gibi Francis Thompson'un *Hound of Heaven* adlı eserinde söylediğini âdeta çok önceleri halletmişti:

Rivâyet ederler ki çok fakir bir öğretmen vardı. O kadar fakirdi ki kış mevsiminde tek kat bir cübbe giymişti. Bu arada sel bir ayıyı dağdan indirmiş, sürükleyip götürüyordu. Ayının kafası suyun içinde gizlenmiş olduğundan, çocuklar yalnız sırtını görüp öğretmenlerine: "Öğretmen, işte ırmağa bir post düşmüş, sen de çok üşüyorsun, onu alsana!" dediler. Öğretmen soğğun şiddeti ve çok muhtaç olduğu için postu almak üzere suya atılınca, ayı keskin pençelerini ona geçirdi. Böylece öğretmen de suda ayının pençesine düşmüş oldu. Çocuklar: "Hey öğretmen, öğretmen, ya postu getir, yahut getiremiyorsan kendin gel!" diye bağırıp durdular. Öğretmen: "Ben postu bırakıyorum ama o beni bırakmıyor, ne yapayım!" dedi. Allah'ın şükrü de seni nasıl bırakır? Kendi elimizde olmayıp Allah'ın elinde olduğumuza şükretmeliyiz...⁷⁵

Mevlânâ, Allah'ın yaratıklarını, dünyayı çok çeşitli, çoğu kez çelişkili mecazlarla tasvir etmiştir. Bütün sûfîler gibi o da, Allah'la mahlûkat arasındaki ilişkiyi tarih öncesi bir anlaşmada (bezm-i ezelde) karara bağlanmış görür: Kur'an, Allah'ın insanlığı, yaratılmadan önce nasıl Âdem'in belinden çıkardığını ve onlara *Elestü birabbiküm?* (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?) ve onlar da *Belâ, şahidenâ!* (Evet, biz şehâdet ederiz) diye hikâye eder. O'nun yaratıklar arasında insanın rolü ve insan hakkındaki tasavvurlarının ilkeleri bu "ezelî ahid"de mahfuzdur. Yaratma eylemi, karanlık madde dünyasında ışıktan ruhların hicretine benzer:

O dünya Türkistan'ından, güzel yüzlü Türkler, ağırlıklarıyla,
Padişahın buyruğuna uydular, balçık Hindistan'ına geldiler.⁷⁶

Çünkü "Türk" ve "Türkistan" parıldayan mânevî güzelliğin şifresidir; fakat "Hint" ve "Hindistan" ise fars kültürü çevresindeki şairler için karanlık ve alçak olan herşey mânâsına gelir.⁷⁷

Her hâlükârda Mevlânâ Celâleddin Rûmî için bir şey kesindir: herşey yoktan var edilmiştir, kaldı ki *adem*, yani *yokluk* hakkındaki düşünceleri mânidardır: yoklukta sonsuz güneşler vardır⁷⁸; veya içerisinden kervanların varlık âlemine çağrıldığı bir ülke gibidir yokluk; zira:

Sahrây-ı adem (Yokluk sahrası) hasretle doldu.⁷⁹

Fakat *adem* aynı zamanda bütün yaratılmışların varacağı son yerdir. Yoksa menfî bir çözümlüş, yokoluş veya kaybolup gitmek değildir *adem*, bilakis, Mevlânâ'nın da tekrar tekrar vurguladığı gibi, onun için "Allah'ın vahyi"nin de ötelinde olan tasavvur edilmeyecek bir mutluluktur. Buna rağmen Mevlânâ o kanaattedir ki, Allah'ın *adem*'den, yokluktan yaratması O'nun yokluğu varlığa döndürmesi ve ona şekil vermesi konusundaki kabiliyetini isbat eder.⁸⁰

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin kendi poetik güzelliği içinde *adem* (yokluk) hakkındaki ifâdeleri bu *creatio ex nihilo* (yoktan varolma) ile ilgili olarak, yani yoktan (hiç'ten) nasıl yaratıldığına dair açık ve net bir fikir vermedikleri halde, bir hususu çok vâzih olarak tesbit ederler: Kur'an ve İslam İlâhiyâtının tekrar tekrar vurguladığı gibi âlem, zaman içinde yaratılmıştır. Filozoflar tarafından ileri sürülen âlemin sonsuzluğu fikrini Rûmî, kesinlikle reddeder:

Halk: "Âlem kadîmdir" (ezelîdir) diyorlar. Onların bu sözü nasıl kabul edilir? Bazısı da: "Hâdistir" (sonradan yaratılmıştır) derler. Böyle söyleyenler âlemde daha kadîm olan nebîler ve velîlerdir. Yüce Tanrı âlemin yaratılması irâdesini onların ruhlarında hâsıl ettikten sonra, âlem meydana gelmiştir. Onlar âlemin hâdis oluşunu gerçekten bilip, kendi makamlarından haber veriyorlar.

Âlem nâmevcûdken velîler vardı,
Ruhları rahmet denizinde;
Yaratılmadan önce üzüm, onlar
Şarapla coştular, sarhoştular.

Meselâ bizim ömrümüz altmış, yetmiş seneyi buldu ve bu oturduğumuz evin daha önce olmayıp, birkaç yıldan beri yapılmış olduğunu gördük, biliyoruz. Eğer bu evin kapısında, duvarında dünyaya gelen akrep, yılan, fare gibi ve daha pis bir takım kötü hayvanlar gözlerini açtıkları zaman evi yapılmış olarak görmüşler ve onun kadîm olduğunu söylerlerse, bu bizim için evin eskiliğine dair bir delil olmaz. Çünkü biz onun sonradan yapıldığını gördük. Nasıl ki bu evin kapısından bacasından çıkan, yetişen hayvanlar, bu evden başka bir şey görmez ve bilmezlerse, bu dünya evinden çıkmış, bitmiş ve yetişmiş insanlar da vardır ki onların *kadîm* bir aslı yoktur. Buradan gittikleri gibi burada kaybolurlar. Eğer bunlar dünyanın velîler ve nebîlerden daha kadîm (eski) olduğunu söylerlerse bu delil sayılmaz. Çünkü velîler ve nebîler dünyada yüzbinlerce yıl önce mevcut idiler. Yıl ne demek? Sayı ne demek?

Etrafını bir kemer gibi dolandık durduk,
Gökyüzünün kemeri olmadığı günlerde;
Senin Türk, yayı gererek bir ok attı bana,
Daha Utârid'in yayı, göklerin oku yokken!

Çünkü onların ne yılı ne de sayısı vardı: Dünyanın sonradan meydana gelişini (hudûsunu) görmüşlerdir. Tıpkı senin bu evin sonradan yapıldığını görmeyen gibi.⁸¹

Velîler ve peygamberler Allah'ın nurunda önceden vardılar; bu fikir Mevlânâ'nın aşkın ezeli sarhoşluğundan bahsettiği mısralarında sık sık geçer. Mevlânâ'dan çok az bir zaman önce İbn Fâriz de Mısır'da aynı sarhoşluğu terennüm etmiştir;

Şarap yaratılmadan önce,
Yâdederek sevgiliyi şarap içtik,
Sarhoş olduk onunla.

Rûmî, vecd ve istiğrakla yazılmış bu ve benzeri mısraları burada olduğu kadar, teorik olarak açıklamayı veya desteklemeyi, sağlam bir temele dayandırmayı denememiştir. Bunlar mecâzlardır, yoksa dogmatik beyanlar değil.

İnananlar için dünya Allah'ın yaratma kudretinin tecelli ettiği bir saha, onu Allah'a götüren bir köprü olduğu kadar, olumsuz tarafları da o kadar açık olan bir keyfiyettir. Mevlânâ da, dünyanın dizharmonisini (âhenksizliğini) görmemezlikten gelemeyiz; dünyayı dindarca yorumlamış olsa bile:

Zerre, zerreye âdeta dinin küfürle savaşması gibi savaşıyor durur.⁸²

Bazen Mevlânâ âlemi, donmuş da kendisini çözüp tekrar eritecek olan mânevî güneşi bekliyor görür.⁸³ Kış mevsiminden verdiği sayısız semboller - kargalar, kar, karanlık - onun bu dünya görüşüne dahildir. O zamanki şekliyle dinler de bu noka-i nazardan görülür; kendi içlerinde katılaşmış ve birbirlerinden ayrılmış bir haldedirler. O yüzden Mevlânâ, kızını Moğollar'a

vermemesi konusunda Pervâne'yi ikaz eder. Bu teklifi Bizanslılar, "Tatar'a kız verelim de din bir olsun ve bu yeni din müslümanlık ortadan kalksın" bahanesiyle yapmışlardır. Mevlânâ Emîr'e daima farklı dinlerin varolduğunu ve dinler arasında savaşın ötedenberi varolageldiğini hatırlatır:

"Siz dini nasıl bir yapacaksınız? Bu ancak kıyâmette bir olur. Burası dünya olduğuna göre, bu imkânsızdır. Çünkü burada, her birinin çeşitli dileği ve isteği vardır. Burada bir olamaz, ve bu, ancak kıyâmette mümkün olabilir. Orada hepsi bir olur, hepsi aynı yere bakar ve bir tek kulak, bir tek dil haline gelirler..."⁸⁴

Zira öldükten sonra dirilişin güneşi maddenin buzunu eritir, ki böylece o yine eski su haline döner. Başka bir şekilde ifâde edildikte: Hâlen kabuklu halde bulunan üzümler, tekrar şaraba dönüşürler.

Riyâzet ehlinin bu dünyaya karşı duydukları o eski nefret, çoğu zaman Mevlânâ'nın mısralarında da duyulur; daha sonra dünya leş olarak nitelendirilir,⁸⁵ dar zamanlarda aranan gübre yığını olarak görülür. Lüzûmundan fazla kendini dünyaya verenler, köpekten daha alçaktırlar. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin hayvanlar dünyasına ait fevkalâde zengin kelime hazinesi burada kendini gösterir -köpekler, fareler ve herşeyden önce eşek- ki, o bu vokabüler ile maddî dünyayı ve onun kaba çekiciliğini çok hissedilir bir şekilde tasvir eder. İstihzalı mecâzlar dünya denen bu kocakarıyı, genç ve atraktif (çekici) görünmek ve mümkün mertebe çok erkek avlamak için Kur'an'ın aşır başlarındaki tezhipleri kesip pis, mundar suratına yapıştıran bu caldalozu tasvir ve teşrih eder:⁸⁶

Kimdir bu pinti kocakarı? Küçük zevksiz bir ikiyüzlü,
Soğanlar gibi kabuk üstüne kabuk, kokan sıska bir sarmısak...⁸⁷

Bu âlem çörçöple dolu bir köpüktür; fakat bu köpük, dalgaların çalkalanmasından, oynamasından ve denizin köpürüp kaynamasından temizlik, saflık ve güzellik bulur. (Sûre, 3/14)

İnsanların kadınlar, oğullar, yük yük altınlarla gümüşler, güzel cins atlar, davarlar, ekinler gibi şeyler gösterişleriyle içini çeker ve hırsını gıcıklar. Bütün bunlar dünya zevkidir. Mâdemki (*Züyyine*) "*Süslendirildi*", buyuruldu o halde, onda gerçek güzellik ve iyilik yoktur; bu güzellik onda iğreti olarak bulunuyor ve başka bir yerden gelmiştir demektir. Dünya, altın kaplamalı kalp para gibidir. Yani kıymetsiz bir köpükçük olan bu dünya kalptir; önemsiz ve değersizdir. Onu biz altınla sıvadık.⁸⁸

İnsan kendi nefesine karşı Allah'ın, bütün yaratıkların fevkinde, sonsuz bir yücelik ve azamete sahip olduğunun hesabını verdiği an bunu anlamış olur:

Fakat Tanrı'm, sen aya, güneşe kusur bulursun, selvinin boyunu, iki büküm edersin,

Gökyüzüne, arşa, aşağılık buyurur, mâdene, denize yoksul adını takarsın,

Senin kemâline karşı bu yaraşır; yoklara, yoksullara varlık verip olgunlaştırmak, ancak senin işindir.

Çünkü noksandan, yokluktan münezzehsin sen. Yokları var edersin, onlara zenginlik verensin sen...⁸⁹

Diğer bir defâsında dünya, insanın iç hâlinin aynası, ruhta tecrübe edinilebilen gerçeğin bir yansıması olarak görünür: Allah'ın birliğine dalmış dindar (tarihî olarak bakıldıkta büyük mutasavvıf Râbia akla gelir) baharın, fânî çiçekleri seyredecek yerde, başını dizine koyar ve ilâhî Cemâli temâşaya dalar:

Bağlar, bahçeler, yeşillikler, gönüldedir...
Dışardakiyse akarsuya vuran parıltılara benzer.⁹⁰

Ruhta yaşayan bu gerçek, daha ulvî bir gerçeğe istinad eder ki, bu da dünyada olup bitenlerin zayıf bir yansımasıdır. Bu ruh dünyasında

Fesleğen ve gül bahçesi ve her çeşit gelincik,
Uçurumda hüznü bir menekşe ve ateş, su, rüzgâr
ey kalb!⁹¹

vardır.

İnsanın burada, süver-i âlemde gördükleri, mânevî dünyanın güzelliğinin sadece zayıf bir yansımasından, hatta ve hatta ilâhî Cemâl'in bir aksinden ibârettir.

Bağda binlerce ay yüzlü güzel var.
Güller, mis kokulu menekşeler var.
Hele ırmaktaki halka halka sular,
Bunların hepsi bahâne. O, ancak O'dur.⁹²

Bunlar, ebedî ışığı ilk defa görünür hale getiren renkli örtülerdir, hayatı bize bahşeden renkli akislerdir. Ne var ki bu örtünün arkasına ancak âşık nüfuz eder ve onun gerçek mânâsını anlar. Sonra Mevlânâ, Peygamberin bir hadîsinin tarifini yaptığı gibi, bu âlemi yine *bir rüya* olarak görür;⁹³ ondan önceki bütün sûfilerin ve daha çok da sonrakilerin yaptığı gibi Peygamberin sünnetine istinad eder: *İnsanlar uyurlar ve öldükleri zaman uyanırlar*. İnsan uykuya daldığı zaman bu âlem kaybolup gitmiyor mu? Rüyâda gördüğü acı ve sevinçleri gerçek sananlar aldanırlar. Onlar sadece daha derin bir gerçeği işâret ederler.⁹⁴ Binâenaleyh insan bu işareti tanımak mecburiyetindedir;⁹⁵ çünkü

ebediyyet sabahı söktüğünde, kıyâmet günü Allah, rüyâları tâbir edecektir.⁹⁶

Meselâ rüyada sana bütün para verdiklerini görünce, bunun yorumu şudur: Bir bilginden güzel ve doğru sözler işiteceksin. Para söze ne bakımdan benzer? Seni darağacına astıklarını görürsen, bir ulusun başı olursun. Darağacının başlıkla ne alâkası var, ona nerden benziyor? Bu dünyanın hâli de bu söylediğimiz gibi bir rüyâdır ve bu hususta, dünya uyku uyuyanın rüyâsı gibidir (hadîs-i şerîf) buyurulmuştur. Yalnız o rüyânın yorumları, öbür dünyada başka türlü olup, buna benzemez... Ona, ilâhi yorumlayıcı (Muabbir-i ilâhî) derler. Çünkü her şey O'nun için keşfedilmiştir.⁹⁷

Siyâsî dekadans ve çöküş zamanlarında yaşayan sonraki sûfî şairleri, - Rûmî'den çok daha sonraki - dünya, kendisi için çekilen acıların gerçek olmadığını gösterdiği için onu bir rüya ve teselli olarak tasavvur ederlerken, Rûmî, bu görüşü pozitifçe çevirir. Burada bir gülbahçesi hayal eden, böyle bir bahçede de uyana-caktır;⁹⁸ velîler ve peygamberler, insana burada, bu hayal dünyasındaki amellerinin öbür dünya için, gerçek dünya için semeresinin ne olduğunu yorumlarlar. Çünkü onlar, Peygamberin dediği gibi daha derin görürler: *Gözlerim uyuyor, fakat kalbim uyanık*. Bu dünya yorumunun en güzel mecâzı gerçi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'den önceki Fars şiirinde biliniyordu, ancak yorum onun tarafından dinî mânâ ile doldurulmuştur.

Tıpkı uyurken düşünde Hindistan'ı gören fil gibi, Sıçrayıp zincirlerinden kurtulan o filin kudreti kimde vardır?⁹⁹

Ezelî vatan hayali, geceyarısı birdenbire parılda-yan bir güneş misâli mâşuk hayâlî, bu âlemin karanlığında insanı teselli eder ve yeni uyanan aşkında o, her

hareketin aslının, tüm mahlûkların kaynağının Allah olduğunu idrak eder:

O sanatkârlıkta Azer'dir, bense putum. Benden ne âlet yaparsa o âletim ben.

Beni kadeh yaparsa kadeh olurum, hançer yaparsa hançer.

Çeşme yaparsa su veririm, ateş yaparsa ziya.

Yağmur yaparsa yağar, harmana feyiz ve bereket verir, ok yaparsa bedene saplanırım.

Yılan yaparsa zehirlerim, yardım ederse hizmette bulunurum...¹⁰⁰

Lirik dualarından birinde Mevlânâ, bu fikirlerine daha şahsî bir ifâde kazandırır:

Seni bütün âleme tercih ediyorum-
Söyle, üzüntüyle oturup ağlamamı mı istiyorsun?
Bir kalem misâli kalbim elindedir;
Neşeli ya da hazin görünüyorsam sebebi sensin.
Senin iyi dediğinden başka ne istiyorum ki?
Sırf gösterdiğin sûretlere benimdir dedim.
Gâh güller, gâhi dikenler halkedersin benden;
Gülistandaki güller gâh acı verir, gâh koku saçar bana.

Beni böyle istiyorsan, irâdene, isteğine teslimim;
Böyle kabul ediyorsan beni, herşeyimle seninim...
Üstümde-başımda, ceplerimde ne arıyorsun?
Senin hediyelerinden başka bir servetim yok.¹⁰¹

İnsanın sahip olduğu her şey - esâsen sadece insanın da değil, bilakis her yaratığın - Allah'ın bir lûtfudur; her ne kadar bu lûtuflar bazen garip gelseler de. Kalbi ilâhî nurla aydınlatılan kimse, yaratıkların arka-

sındaki formu ve yaratanın irâdesini görür; bu kimse-lerin, "elleri yoktur ama topu meydandan kaparlar!"¹⁰²

Mevlânâ'nın eserleri, ilâhî aşk tecrübesiyle bambaşka bir boyut kazanan sarsılmaz bir imânın belgesidir. Ancak böyle bir iman kazanmanın zorluklarını da bilir o. Bu zorlukları, bütün dünyada kendisinden bahsedilen esrarengiz arslan hikâyesinde sembolize eder.

Bir arslanın şöhreti dünyanın her tarafına yayılmıştı. Bir adam merakını yenmek için, uzak bir yoldan onun bulunduğu ormana geldi. Bu uğurda bin yıllık bir yolu yürümek zahmetine katlanmış, menziller aşmıştı. Ormana gelip de uzaktan arslanı görünce, durakaldı. Çünkü daha ileri gidemiyordu. Ona: "Eh! Sen bu arslanın aşkıyla bu kadar yol yürüdün. Onun bir hususiyeti var. Her kim önüne korkmadan, çekinmeden çıkar da muhabbetle onu okşarsa arslan ona kötülük etmez. Fakat korkar ve ürkersen arslan kızar. Hattâ bazıların, kim bilir benim için ne kötü şeyler düşünüyorsunuz? diye canına kıyar. Bir yıllık yol yürüdükten sonra bu durmak da ne oluyor?" dediler.

Bunun üzerine yoldan gelen diğer kimseler de kendi kendine: "Madem ki bir yıllık yolu teptin geldin, şimdi ise tam arslanın yanındasın, o halde durup bakmanın mânâsı ne? Aslana doğru bir-iki adım daha atıver" dediler.

İşte Ömer o îmanla, aslanın önünde ve ona doğru atılacak bir tek adımı katetmişti. Bu adım nâdirdir. Ancak Tanrı'nın has kulları ile yakîni olanların kârıdır. Adım bu adımdır. Geri kalanı bu adımın eseridir. Bu îman, ellerini canlarından yıkamış olan nebîlerden (peygamberlerden) başkasına nasib olmaz...¹⁰³

İşte Mevlânâ için gerçek Allah adamlarına has erkeğe îman budur ve böylesine bir îman farz olan namazın da fevkindedir. *Mesnevî*'deki çok meşhur bir hikâyede nakledilir ki, Zerdüşî dinine müntesib birinin

İslamı kabul etmesi kendinden istendiğinde o bunu, komşusu Bâyezid-i Bestamî'nin îmanının ne kadar büyük olduğunu her gün gördüğü için kabul etmez:

Kâfir dedi ki: Eğer müslümanlık, âlemin şeyhi Bayezid'in müslümanlığıysa,

Ben ona takat getiremem. O, benim çalışmalarımдан çok üstün.¹⁰⁴

Mevlânâ'nın; Allah'ı, O'nun faaliyet ve icraatını tasvir etmek üzere kullandığı bütün bu çeşitli semboller ve mecazlar, felsefî denemeler ve en içli zikirler/ibadetler, vecd hâlindeki uzun nidâları dogmatik görüşler olarak telakkî ve analiz edilemez. Onlardan teozofik bir sistem de vucûda getirmek mümkün değildir, evet hattâ onlardan mantıkî bir bağlantı sağlamak bile imkânsızdır. Mevlânâ'nın bildiği ve bildirmek istediği; anahtarı ve kilidi eşi ve benzeri olmayan, akılla idrâk edilemeyen, gözlerden gizli olan Allah'ın icad ettiği'dir.¹⁰⁵ Allah'ın yarattığı ve muhafaza ettiği şekliyle bu âlem, bakışlarını sûretlerin ötesine çevirmeyi öğrenmiş olanlar için mânâ yüklüdür.

Ve O bütün yolları ve geçitleri kapadığı zaman sana, Hâlen kimsenin tanımadığı gizli bir yol daha gösterir.¹⁰⁶

Zira, Allah hakkındaki klasik bir mecazda, halı örene dediği gibi: İpliğin hür irâdesi yoktur ve kendi başına mânâsız bir dokuma geliştirmeye çalışmalıdır; çünkü ancak Allah, "takdire şâyan halının bütününün" nasıl olacağını bilir. İnsan ise halının arkasında sadece uçları kesilen ipleri görür.

Örümcek misâli dertlerden bir ağ örme kendine!
Tezgâhından enine-boyuna ördüğün iplikler değersiz-
dir.

Git, bu sıkıntıları sana verene geri ver!

Derdini ve elemi ni dağıtana bak sen.

Konuşmazsan, senin sözün onun sözü olur;

Şayet sen dokumazsan, dokuyan O olur.¹⁰⁷

İnsan, "Cennetten kovulan Âdem"

İnsanın durumu da böyledir. Eşek, belki meleğin nuru ile arkadaşlık etmek sayesinde, melek olur ümidiyle, meleğin kanadını getirip eşeğin kuyruğuna bağlamışlardır. Onun melekleşmesi, ancak onunla aynı vasıfları taşıması ile mümkün olabilir....¹

İşte böyle tasvir eder Mevlânâ insanın mütenâkız durumunu. O insan ki, bezm-i ezelde Allah'ın halifesi olarak yaratıldı, göklerin ve yerin taşıyamadığı hür irâde kendisine emanet edildi (Sûre, 33/78). Oysa o *pek zâlim* ve *çok câhil* olduğunu ortaya koydu. Bakınız ne kadar yüksekti başlangıçta ve ne kadar aşağılara düştü insan!

Meleklerle hem-hâl ve dost yaşadık semâvâtta bir zamanlar

Yine oraya döndü yolumuz, ki vatanımızı aradık nice zamanlar.²

Hazreti Allah insana *kerremnâ*, Andolsun biz *Ademoğullarını onur ve üstünlükle donattık* diye hitap etti(17/70) ve bu surette ona bir taç sundu; zira böyle bir hitapla ne yer ne de gökler şereflendirildi.³ Aynı şekilde Allah Âdem'e adları öğretti (Sûre, 2/31), yani ona ya-

ratılmışlara hükmetme kuvvet ve kudretini verdi; zira adlarını bilmek, sözkonusu şeylere sahip olmak mânâsına gelir.⁴ Ne var ki insan, zikri geçen Âdem olayı ile sadece münferit isimleri bilebilir, yoksa ilahî kaderi değil.⁵ Binâenaleyh bütün peygamberler ve evliyalar bıkıp usanmadan insana, gelmiş olduğu ilahî kaynağı hatırlatmayı ve Allah'a, ebedî vatana giden yolu göstermeğe çalışmışlardır.

Mevlânâ'nın bütün antropolojisi, böyle bir tabir kullanmak caizse şayet, Bezm-i Elest akdine istinad eder. Kur'an, "Hani Rabbin, âdemoğullarından, bellelerinden zürriyetlerini alıp onları özbenliklerine şahit tutarak sormuştu: "*Elestü bi rabbiküm, Rabbiniz değil miyim?*" Onlar: "*Belâ, şahidenâ, Rabbimizsin, buna tanıklık ederiz*" demişlerdi." diye nakleder (Sûre, 7/171). Rûmî, işte buradan hareketle, insan ancak ve ancak Allah kendisine hitap ettikten sonra konuşabileceği teorisini geliştirir. İnsanın bütün varlığı Fars şâirlerinin *dûş*, (dün) dedikleri bu *elest* an'ı ile "yarın" denen yeniden diriliş an'ı arasında savrulur durur. Şayet Mevlânâ sürekli olarak varlığın *adem*'der - yokluktan-yaratıldığından bahsediyorsa, aynı şekide o insanın sonunu da *yokluk*'a bir geri dönüş olarak görür, ki belki de bu *deus absconditus*'un (Allah'ın gizliliği) derinliği olarak tercüme edilebilir. Çünkü *elest* an'ı varlığın ezelî birliğinin parçalanması ve suje ve obje olarak ayrılması demektir. Ancak ruh tekrar *elestü* çağrısını hatırladığında -bu ister Kur'an aracılığı, ister peygamberlerin ve evliyaların sözleri veya tasavvuf ehlinin zikri aracılığıyla olsun- hemen alelacele varlığın birliğine (vahdet-i vücud) geri koşar:

Elestü dalgası yaklaştı, beden sandalını târümâr etti;
Ancak sandalın kırıldıktan sonra, mutluluğuna erersin birliğin.⁶

Burada sûfîler harikulâde bir cinas (kelime oyunu) bulurlar: Birinci elest gününde verilen "evet" sözü mânâsında *belâ* ve ikincisi de "felâket, âfet ve ceza" anlamına gelen *belâ*. İşte böylece ruhlar Allah'ın hitabı üzerine istikbalde başlarına gelecek bütün belâyı *belâ* cevabıyla üstlendiler.⁷ Onların acıya karşı sergiledikleri sabır bezm-i elest akdini ne kadar ciddiye aldıklarını göstermektedir. *Bu sebepten acıya en fazla duçar olanlar önce peygamberlerdir; sonra evliyalar* ve daha sonra da diğer insanlar. Mevlânâ sevgilisi Şems'i ilâhî aşkın kaynağına en yakın olanlar arasında *belâ* (evet) sözünü ilk söyleyenlerden biri olarak görür.⁸ Ne var ki insan daha önceki sözünü çok kolay unutur. Bu itibarla da o, kaybolan vatanına giden yolu ancak göz yaşları ve tövbe ile bulabilir.⁹ O düşüncesizce kaybettiğini tekrar bulduğunda, bu dünya ona bir zindan gibi gelecektir. Kızgınlığının arttığı bir anda o şöyle haykırabilir:

İyileşmem için bu dünya zindanındayım:
Zindan bana ne yapabilir? Kimi soydum?¹⁰

O kendini kurtarmak için ne yapabilir ki, insanların yarısı bal arısı, yarısı yılan olduktan sonra?¹¹ Zira melekler değişmeyen bilgileri, hayvanlar ise bilgisizlikleri yüzünden felah buldukları halde, insan iyi ile kötü arasında mücâdele eder ve nereye gittiğini bilmez. O eşref-i mahlûkat olduğunu unutur ve düşüncesizliği yüzünden kendine cehennemi hazırlar. Bu durum, mücevherlerle süslü bir Hint kılıcını, kabak ve salatalık asmak için çivi yerine kullanmağa benzer!¹² Veyahut da Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de eğlendirici bir hikâyesinde anlattığına benzer: Adamın birisi dışarda "eşek kovalayanlardan" kaçarak bir eve sığınıyor. Ev sahibi onu sakinleştirmeğe çalışıyor ve ona eşek olmadığını

ve bilakis "İsa" olduğunu, durağının (makamının) ahır değil, dördüncü kat gök olduğunu anlatıyor... ancak bütün bu açıklamalar beyhûde.¹³ Sırf dış görünüşü görenler, insanı değersiz bir maddeden ibâret sanırlar, tıpkı *Fîhi mâ fih*'de ifâde edildiği gibi:

İnsanın vücudu bir çöplüğe benzer, gübre yığını gibidir. Fakat bu gübre yığını azizdir. Çünkü onda padişahın yüzüğü bulunuyor. İnsanın vücudu tıpkı bir buğday çuvalı gibidir. Padişah: "O buğdayı nereye götürüyorsun ki, benim ölçeğim onun içindedir!" diye bağıyor. (Karşılatırınız: Sûre 12/72)¹⁴

Mühürlü yüzük ve Sultan'ın kadehi -işte bunlar, Allah'ın insana üflediği (sûre, 15/29) nefesin mecazlarıdır ve insana hem hayat verir ve hem de kendi menşesine dönme imkânı sunarlar. Zira Mevlânâ, dünyada olup bitenlere bakıldığında ümitvâr olmak için pek az sebep olsa bile, herşeyin sonunu düşünürken iyimserdir:

Domuz miske düşse, insanoğlu çamura,
Yine her biri kendi menşesine geri döner.¹⁵

Esasında her şey, Kur'an'ın sık sık izhar ve tasdik ettiği üzere, insan için ve insandan dolayı yaratılmıştır; o insan ki, arslan ve kaplan ondan korkar, timsah onun önünde titrer.¹⁶ Ancak onun bulunduğu bu yüksek makam, Allah'a tâbi olduğu zaman ve maddeye bağlılığından kaynaklanan kendi tabiatı gereği davranmağa çalışmadığı takdirde âşikâr olur. Ancak bu şekilde o, bütün büyücülerin yılanlarını yutan Mûsa'nın asâsı olabilir.¹⁷

Senâî'nin halefi Mevlânâ'nın hayıflanarak ifâde ettiği gibi, şüphesiz her insan yüzlü, insan değildir;¹⁸ insanlar muhteviyâtı farklı çeşitli kaplar¹⁹ veya alfabe-nin harfleri gibidirler:

Önce şunu duy ki bu muhtelif halkın canları da,
"Elif"ten "ya"ya kadar olan harfler gibi muhtelifdir.²⁰

Onlar Allah'a ve hayata karşı tutumlarında birbirlerinden farklıdır:

Bazı kimseler bir şeyin başına, bazıları da sonuna bakarlar. Sonuna bakanlar aziz ve büyük insanlardır. Çünkü onların gözleri âkıbette ve ahirettedir. Başına bakanlar ise, Allah'a daha yakındırlar. Onlar: "Sonuna bakmamıza ne lüzum var? Mademki baştan buğday ekmişler, sonunda arpa bitmeyecektir. Arpa ekmişlerse buğday çıkmayacaktır." derler. Şu halde bunların görüşleri başkadır. Bir kavim daha vardır ki bunlar Tanrı'ya daha yakın ve daha seçkin olurlar ve ne başa ve ne de sona bakarlar. Baş, son bunların akıllarına gelmez. Onlar Tanrı'da fenâ bulmuşlardır.

Mâşuka olan aşkımdan hiç birşeye aldırmam:
Ne kendi ruhuma ne de dünya âleme.

Bir kavim daha vardır ki dünyaya garkolmuştur ve son derece gafil olduklarından ne başına ne de sonuna bakarlar. Cehennem ateşinin yemidirler.²¹

Bazan şiirlerinde Mevlânâ kendini beğenmiş, hiçbir şey fedâ etmeden her şeyden faydalanmak isteyen dar kafalı vatandaşlarla alay eder:

Allah aşkına, nasıl bir kuşsun sen?
Adın ne? Neye hizmet edersin?
Ne uçarsın, ne de otlarsın!
Sen ey şekerçi kuşu!
Devekuşu misâli: "Uç artık!" denir;
Dersin ki: "Ben bir deveyim-
Nerede görülmüş devenin uçtuğu?"
Yük taşıma anı geldiğinde, dersin ki:
"Ben bir kuşum! Nerede görülmüş,
Bir kuşun yük taşıdığı? Hayır,

Rahat bırak, zorlama artık lütfen!"²²

Birçokları böyle davranır işte; ancak hakkıyla bakıldığında insan, Allah'ın kendi nefesinden üflemesiyle hayat bulmuş²³ ilahî sıfatların bir usturlabıdır ve suyun ayı yansıtması gibi o da Zât-ı Kibriyâ'nın sıfatlarını yansıtır. Veyahut da, nasıl usturlab, yıldızların durumunu gösterirse; o da, Allah'ın cemâlini öyle gösterir. Ne var ki bu durum ilâhî yolda tekâmül etmiş pek az kimseye nasib olur.

Rûmî'nin idealindeki gerçek "er" (merd-i mümin) kavramını İbn Arabî'nin *insân-ı kâmil* teorilerinin etkisi altında kalarak geliştirdiğini düşünemeyiz. *İnsân-ı kâmil* kavramı, onun mensur (nesir) ve manzum (şiir) eserlerinde bir kez bile geçmez. Oysa ideal "er" (insan) arayışı tasavvuf kadar eskidir. Hatta kadim kaynaklar (arapça) *fetâ*'dan "asil delikanlı"dan bahsederler. Fakat dindarlar için en saf olarak o, Peygamberin yeğeni ve damadı Hz. Ali'de tecelli eder. *Lâ fetâ illâ Ali*, (Ali'den başka yiğit yoktur). Daha sonraları (farsça) *merd* veya Türk dilinin kullanıldığı bölgelerde *er*, *eren* olarak idealize edilir. Diogenes'in fenerle aradığı adam işte budur. O yüzden Mevlânâ üç defa bu hikâyeyi îmâ eder:

Dün bizim üstad şehri kandille dolaşıp duruyordu:
"Hayaletler! Hayvanlar! Oysa yalnız bir er kişiye hasretim!"²⁴

Zira mutasavvıflar öteden beri *inekler gibi olanlardan*, *hatta onlardan daha da şaşkın olanlardan* (Sûre, 7/179) nefret etmişlerdir. Onların bahis mevzuu ettikleri adam (*er*, *eren*), Allah'a en yakın olan, sadece ve yalnız Allah'ı arayan ve hatta O'nu, Ortaçağın sonlarına doğru bir vecizenin ifâde ettiği üzere, bu dünyanın ve öte dünyanın ötesinde arayan kişidir.²⁵ Bu yüzden

Mevlânâ, halefleri ve selefleri gibi, onu, *muhanne*s'in yani erdişinin (hermafrodit'in) karşısında bir yere yerleştirir. Bu hermafrodit, Mevlânâ'nın şiirlerinde korkaklığı ve güvenilmezliğiyle (tıpkı yukarıda tasvir edilen tuhaf kuş misâli) oldukça rağbet gören bir konu teşkil eder. Hattâ böylesi bir erdişiye tekeler dahi gülmezler mi?²⁶

Bu *er/eren* kişinin rolünün böylesine vurgulanması, riyâzete önem veren çoğu dinî mezheplerde olduğu gibi, mantıken kadın unsurunun değerinin küçümsendiği şeklinde bir yargıya yol açabilir. Hakikaten Hz. Peygamberin eşlerine olan sevgisi ve Kur'an'da birçok yerde dindar kadınların diskrimine edilmeden mükâfat ve mükellefiyetlerinin zikredilmesi müslümanların, Ortaçağda Batı'da mûtaad olduğu gibi, kadını lânetlemesine engel olmuştur; olsa bile bu tip lânetlemelere çok ender rastlanır. Fakat her ne kadar Kur'an Hz. Âdem olayında Havva'ya özel bir rolden veya ırsî günahın intikalinden bahsetmese de Rûmî'nin kahramanlarından biri şöyle der:

Evvelinde de âhırında da düşüşüm kadın yüzünden;
Candım, nasıl da beden oldum?²⁷

Sûfîlerde sık sık rastlanan, ama yine de Peygamberin aile kurulması hususundaki emriyle imtizaç etmek mecburiyetinde olan, kadının hakîr görülmesi *Fîhi mâ fih*'deki bir fasıla (bölüme) şöyle yansır:

Buyurdu ki: Gece gündüz kavga edip bir kadının huyunu güzelleştirmek ve düzeltmek istiyorsun. Onun pisliğini kendinle temizliyorsun. Kendini onunla temizlemen, onu kendinle temizlemeden daha iyidir. Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. İmkânsız olsa bile, onun dediği şeyi kabul et. Kıskançlık her ne kadar erkeklerin vasıflarından ise de bu huyu

bırak, O (başka) başka erkeklerin sıfatlarını sana söylese de kıskanma; çünkü sendeki iyi vasıflarla, sonra kötü vasıflar meydana gelir. Bu bakımdan Peygamber (Tanrı'nın selâm ve salâtı onun üzerine olsun): "*Müslümanlıkta ruhbanîyet yoktur* (H)" buyurmuştur. Rahipler yalnız oturur ve dağlarda yaşarlar. Evlenmezler ve dünyayı terk ederler. Aziz ve yüce olan Tanrı, Peygamber'e çok ince bir yol gösterdi. O yol nedir? Kadınların kaprislerine, kötülüklerine tahammül etmek ve onların söyledikleri imkânı olmıyan şeyleri, dinlemek; ve ona karşı sert davranmak suretiyle, kendini iyileştirmek ve düzeltmek için evlenmektir. (Tanrı) ona: "*Sen en yüksek ahlâk üzeresin.*" (Sûre, 68/4) buyurmuştur....

Kadınların kötülüklerine katlanmak, tıpkı kendi pisliğini onlara sürmek suretiyle kendini temizlemek gibidir. Senin huyun tahammülle iyi olur, onlarınki ise zulüm ve kötü muameleden dolayı bozulur, kötüleşir. Şimdi madem ki bunu öğrendin, artık kendini temizle ve onları, pisliklerini temizlediğin bir bez parçası olarak bil (krş. Sûre, 21/187). (Nefsinle başa çıkamazsan da kendi aklına şu dersi ver ve de ki: Farzedelim o aramızda nikâh olmayan serseri bir sevgilidir...) ²⁸

Bu görüş mutasavvıf Harakanî'nin (ö.1036), eşine misâfirlerin huzurunda kaba küfürler savuran çirkin kadın hikâyesinde poetik ifâdesini bulur. Fakat bu hikâyedeki adam, gösterdiği sabırdan dolayı mükâfatlandırılır: Ziyâretçileri kendisini ormanda odun toplarken bir arslanın sırtına binmiş ve eline kamçı olarak bir yılan almış halde bulurlar. ²⁹ Başka bir yerde Mevlânâ hiç beklenmedik bir şekilde kadını överken:

Kadın, Hak nurudur, sevgili değil..
Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değil... ³⁰

Aslında çağdaşlarıyla birlikte o, kadının rüyâsının erkeğin rüyâsına kıyasla daha az hakikati mündemiç olduğuna inanır.³¹ Esasında kendisinin dindar kadınlara karşı ilişkileri daima olumlu idi.

Andolsun ki biz Âdemoğullarını onur ve üstünlükle donattık (Sûre, 17/70) âyeti ve yine Kur'an'daki *emânet* fikri Mevlânâ'nın, İslam ilâhiyâtının temel problemi, yâni hür irâde ve kader meselesi hakkındaki düşüncelerinin başlangıcını teşkil eder. O insanın fiillerinde sorumlu olduğu kanaatini taşır:

Kalbinin ve imanının damarını iyi kontrol et,
Ki göresin iyi mi yoksa kötü mü olduğunu;
Şişedeki idrarını inceleyerek iyi bir bak,
Göreceksin amellerinin neticesini.³²

Tıbbî terminolojiyi de kullanarak işte böyle der Mevlânâ. Zirâ hangi hastalıkların insan ruhunda uyuduklarını kim bilir?

İnsan, "irâde hürriyetini" bir semer gibi sırtında taşıyan deveye benzer; o yüzden, bu semeri doğrultması için Allah'a yalvarır.³³ Esasında Rûmî, insanların, hoşlarına giden bir şeyler yaptıklarında kendi hür irâdeleriyle yaptıklarını; hoşlarına gitmeyen bir şey başlarına geldiğinde de "Allah'ın takdiri" olduğunu iddia ettiklerini bilir. Ama Tanrı, kanunları hiçe saymayı nasıl olur da istemiş veya emretmiş olabilir? *Mesnevî*'de, *Fî-hi mâ fih*'de de olan çok tatlı bir hikâyeye vardır³⁴: Birisi bir ağaca tırmanmış, ağacın meyvalarını silkeliyor ve bahçenin sahibi gelince de ona Tanrı'nın ihsanını neden kıskanıyorsun der. Bunun üzerine bahçe sahibi kendisini ağaçtan aşağı alıp, bir güzel "Tanrı sopası"yla döver, tâ ki hırsız kanunları çiğnemenin Allah'ın emri olmadığını teslim edinceye kadar.

Derler ki: "Hakikat Güneşi, insanoğluna zerre kadar hayrının

Veya zerre miktârı şerrinin ecrini vermeyecektir!" Bu bir yalandır!³⁵

Çünkü her fiil mükâfâtını veya cezasını beraberinde taşır; ve insan kendi yolu üzerine diktığı kötü fiillerinin dikenlerini derhal söküp atmağa çağrılır.³⁶

Peygamberden nakledilen bir hadîs: "Kalem yazdı, mürekkebi bile kurudu", yani, bütün kaderleri levh-i mahfûzda yazan ezelî kalem, artık yeni birşeyler yazabilecek durumda değildir, her şey önceden yazılmıştır. Fakat Mevlânâ, bu geleneği mutlak bir kader mânâsında yorumlamıyor:

Biri: "Ezelî hükümler ve Tanrı'nın takdir ettiği şeyler hiç değişir mi?" diye sordu. O (Mevlânâ) cevap verdi: Allah'ın ezelde: "*Kötülüğe karşı kötülük, iyiliğe karşı da iyilik olmalıdır.*" diye verdiği hüküm asla değişmez. Çünkü yüce Allah Hakîmdir. Sen kötülük et, iyilik bulursun, nasıl der? Bir kimse buğday ekip, arpa biçemez ve arpa ekip buğday toplıyamaz. Bu imkânsızdır. Bütün velîler ve nebîler de: "İyiliğin karşılığı iyilik, kötülüğün karşılığı kötülüktür." demişlerdir. *Bir zerre kadar hayır işleyen kimse o hayrın ve zerre kadar kötülük yapan kimse de o kötülüğün cezasını görür.* (Sûre, 99/7)

Ezelî hüküm hakkında öğrenmek istediğin şeyleri söyledik ve etrafıyla anlattık. Bu asla değişmez. Yani, bazan iyilik yaparsan karşılığında çok iyilik göremezsin, veya ne kadar kötülük yaparsan o kadar kötülük göremezsin. Fakat mutlaka yaptığın iyiliğin veya kötülüğün cezasını görürsün. Bu böyle olur ama asıl hüküm değişmez.³⁷

Mevlânâ, aktif olarak hareket etmeğe inanıyordu; o yüzden çok sevdiği sözlerden birisi Peygamberin şu hadîsi idi: Bu dünya âhiretin ekim tarlasıdır.

Baharın eli, soğanı, safranı, haşhaşı nasıl çıkarır, kışın sırrını nasıl meydana koyarsa öyle.³⁸

Çünkü Ebucehil karpuzu ektiğinde hiçbir zaman şeker kamışı bitmez.³⁹

Veya başka bir şekilde ifâde edersek:

Bütün yıl dokuduğunu giyin, bütün yıl ektiğini biç!⁴⁰

Bu hayatın baharında ne ekilmişse, ebediyyetin yazında da o biçilecektir; zirâ ölüm, bütün fiillerinin meyvelerini insanın önüne koyacaktır. Evet, hatta ölüm bir ölçüde hayat ağacının meyvesi veya yaprağıdır;⁴¹ nasıl ki misk ve amberi kırdığında dünya güzel kokularla dolarsa,⁴² ölümle de insanın ne olduğu açığa çıkar. Veyahut da ölüm, insanın bakınca kendini ve fiillerini gördüğü bir aynadır:

Ayna Türke nazaran dostça parlar,
Zenciye göre ise çirkin görünür...⁴³

Ama buna rağmen Mevlânâ, çok nâdiren, kötülük yapanları mahşer gününde pis bir hayvan veya bir domuz sûretine dönmüş olarak gören Senâî ve Attar kadar işi ileri götürür.⁴⁴ Fakat o, ölünün *dindar, kendini Allah'a veren, inanan kadınlar* (Sûre, 66/5), ve kendi iyi özellikleri refâkatinde nasıl cennete girdiğini tasvir eder.⁴⁵

Şâyân-ı hayrettir ki Mevlânâ'nın eserleri, ölüm ve öldükten sonra diriliş hakkında bazı dramatik tasvirler ihtiva eder. Her ne kadar onun ümidi ilâhî cemâli temâşaya ve Allah'da fenâ bulmağa yönelik olsa da, âhi-retle ilgili tasvirleri alışılmışın dışında etkili ve büyüleyicidir ve aynı zamanda da felsefeye şiddetli bir alâka duyan sûfîlerde görülen teorik açıklama ve beyânlardan çok uzaktır. O yüzden Mevlânâ, ebediyetteki ha-

sad gününde iyi meyvalar alabilmeleri için, bahçelerini çok iyi işlemeleri konusunda müridlerini tekrar tekrar uyarmıştır.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, o kanaattedir ki Allah, insanları niyetlerine göre değil, daha çok amellerine göre değerlendirecektir. Dahası, Allah insana kabiliyetlerine göre vermez, bilakis herşeyden önce hareket edebilme ve reaksiyon gösterme kabiliyeti bahşeder. İnsan Allah'ın rahmetini ve iyiliklerini şükürle karşılayacak durumda olursa, Allah'ın lûtf ve ihsanları onda iyi eserlere dönüşecektir.⁴⁶ İyi bir tarif şöyle der, hür irâde o teşebbüstür ki, insan iyilik yapmak suretiyle Allah'a lûtf-u keremi için şükreder.⁴⁷ Bu sebeple mürekkebi kurumuş kalem ile ilgili hadîs, kesinlikle pasifliğe ve tembelliğe dâvet şeklinde yorumlanmamalı, bilakis tam tersi, insanı daha çok ve artan bir içtenlik ve samimiyetle, müessir olması için teşvik eder ki, onun, Allah'ın sarayındaki hizmeti daha uzun ve daha çok ıslah edilsin ve dolayısıyla daha etkili olsun. Böyle bir gelişme, aynı zamanda *inşaallah* sözüyle daha da etkili olacaktır.⁴⁸ Gayet tabîi hür irâde insanın fıtrattan gelen özellikleriyle sınırlıdır. Çocuk sopayla öğrenmeğe kabiliyetli değilse, hoca hiçbir zaman bir çocuk dövmeyiz;⁴⁹ hissiz bir taşla uğraşmak elbette mânâsız olurdu:

Öküz boyunduruğa gelmezse döverler.
Fakat uçmayan öküz, hiç döğülür mü?⁵⁰

Bu itibarla yaratıkların her biri özel bir tarzda bir hür irâdeye sahiptir. Ve bütün bu irâde seviyeleri hepsinin fevkinde yer alan ilâhî irâdeye doğru basamak basamak yükselmek isterler. Eğer insan her basamakta şükrederse, Allah ona yeni ihsanlarda bulunur;⁵¹ onun Allah'a ulaşma cehdi ilâhî rahmetle daha da

güçlendirilir.⁵² İnsan kötü sıfatlarıyla mütemâdiyen mücâdele ederek kendini ıslah edebilir, öyle ki sonunda ilâhî irâdeyle tamamen âhenk halinde hareket eder. İşte o zaman, Bedir savaşında (624) Peygamber için geçerli olan, onun için de geçerli olur: *Attığın zaman da sen atmamıştın, fakat Allah atmıştı* (Sûre, 8/17).

Bu yolda diğer müslümanlarla beraber olmak fevkalâde önemlidir; zirâ müslüman müslümanın aynasıdır. İnsan birlikte yaşadığı insanlarla münâsebetlerinden kendi özelliklerini ve hatalarını tanır ve onları düzeltme imkânı bulur.⁵³ Bu şekilde kalb aynası daha da parlar. Her söz, evet her düşünce bir yankı, bir refleksiyon yaratır, fakat bu aynı şekilde birlikte yaşadığı insanların düşünce ve fiillerinin de bir yankısıdır.⁵⁴

Eğer sen kardeşinde bir kusur görüyorsan o, sende bulunan kusurun aksinden ibârettir... Sen kendini bu hatadan âri kıl, temizle. Çünkü ondan duyduğun üzüntü, kendinden duyduğun üzüntüdür. Ondan incindiğin zaman kendinden inciniyorsun.

Hikâye olunur ki, bir fili sulamak için, çeşmenin başına getirdiler. Fil, kendini suda görüp ürktü. Fakat başkasından ürktüğünü sanıyor ve kendi kendinden ürktüğünü bilmiyordu.⁵⁵

Mevlânâ Celâleddin Rûmî başka bir vesileyle tekrar bu konuya - ki çok sevdiği mevzulardan birisidir bu - döner:

Eğer bir kimse başka biri hakkında iyi şeyler söylerse o hayır, iyilik kendisinin olur ve gerçekte kendisini öğmüştür. Bunun benzeri şöyledir: Meselâ, bir kimse kendi evinin etrafına güller, fesleğenler dikse, her bakışında gül ve fesleğen görür ve kendisini her zaman cennetteymiş gibi hisseder. İnsanların iyiliğini söylemeğe alışmış ve onların hayrıyla meşgul olan kimse, onun sevgilisi olur ve onu hatırlayınca sevdiğini yâdetmiş olur. Bu gül ve güllüktür, ruh ve rahattır. Birinin

kötülüğünü söyleyince, o kimse gözünde sevimsizleşir. Onu hatırlayıp da, hayali gözünün önüne gelince sanki, yılan yahut akrep veyahut çerçöp görmüş gibi olur. Bunun için madem ki gece gündüz gül ve güllük ve İrem Bağları görebileceksin, o halde niçin dikenlerin ve yılanların bulunduğu bir yerde dolaşıyorsun? Bütün insanları sev ki, daima çiçekler ve gül bahçeleri içinde bulunasın. Eğer hepsini düşman bilersen, düşmanların hayali gözünün önüne gelir ve sanki, gece gündüz dikenler ve yılanlar arasında geziyormuş gibi olursun. Şu halde herkesi seven ve her şeyi hoş gören evliya bunu başkaları için değil, Allah saklasın; gözlerine çirkin, sevimsiz ve iğrenç bir hayal görünmesin, diye yaparlar.⁵⁶

Bu şekilde bir insanın durumu da, büyük ölçüde kendisinin çevresindeki insanlara nasıl davrandığına bağlıdır:

Her ne kadar yüce Allah, iyi ve kötünün cezası kıyamette verilecektir, diye va'detse de, biz onun örneklerini bu dünyada, her lâhza görmekteyiz. Meselâ bir insanın yüreği ferahlasa bu onun, bir insanı sevindirmiş olmasının karşılığıdır. Bunun gibi üzülürse bu da başkasını üzmüş olmasındandır. İşte bunlar o dünyanın armağanları, hesap gününün örnekleridir. Maksat insanların bu kez, az şeylerle çoğunu anlamalarıdır. Meselâ bir buğday ambarının ne ve nasıl olduğunu göstermek için, oradan bir avuç buğday alıp göstermeleri gibi.⁵⁷

Şimdi Mevlânâ'nın tasavvuruna göre insan nasıl şekillenmiş ve nasıl yapılmıştır? İnsan can ve bedenden, ruh ve mânâdan, nefis ve kalbden meydana gelmiştir. Mevlânâ çoğu kez ve devamlı değişen mecâzlarla bu bölümler arasındaki ilişkilerden bahsetmiştir. Meselâ sûret ve mânâ ona ruhun çadırı olarak görünür; o çadırda bâtinî mânâ bir Türk prensi gibi taht

kurmuştur.⁵⁸ Fakat sûretler esastır, mânâ ikinci sırada gelir:

İnsandaki duygular, mânâ bakımından bir ve toplu, görünüşte ayrı ayrıdır. Bir organda istiğrak hâsıl olunca diğer duygular onda gark olurlar. Meselâ bir sinek uçuğu vakit kanatları, başı ve bütün parçaları hareket eder. Fakat bala batınca, bütün parçaları birleşir ve hiç hareket etmez.⁵⁹

Mamafih Mevlânâ, maddeye bağlı olan duyuların arkasında insanı yüksek hakikatlere götüren ikinci bir alanın, tabir caizse "manevî/bâtınî" bir mânânın olduğu kanaatindedir ve bunu muhtelif mecazlarla tekrar etmiştir. Alışılmış beden ve duyular sadece, derin mânâsı olmayan bir kılıftır; bu böyle olmasaydı, Peygamber ve onunla aynı Arap kabilesinden olan en azılı düşmanı Ebu Cehil eşit olurdu. Oysa ikisi de farklı tabiatlara sahiptirler.⁶⁰ O yüzden insan sûrete bakmamalıdır:

Ne kadar daha dış görünüşüme bakacaksın?
Dut ağacının arkasında lâtif bir ipek var!⁶¹

Dış örtüler yokedilince birliğe ulaşılır ve madde-
den kaynaklanan bu dünyadaki farklılar kalkar. Üzü-
mün kabukları alınınca geriye sadece üzüm suyu, şa-
rap kalır.⁶² Bu durum hem tek tek fertler için, hem de
topluluklar için geçerlidir:

Kara sinek "akıl", ebediyet ayranının fışısına düştü -
Ne müslümanlığı, ne Hristiyanlığı, ne Yahudiliği ve
ne de Mecûsîliği kaldı.

Bak da gör, konuşmak kanat çırpmaştır, kara sineğin
devamlı yaptığı üzere;

Fakat ayrına düşünce kara sinek, kanat çıpmadan
eser kalmaz.⁶³

Zirâ maddeye bağı olan söz ve konuşma insanları birbirinden ayırır.

Bütün sûfiler gibi Mevlânâ da terbiye yolundaki gayretlerinin büyük bir bölümünü, insanı bayağı ve kötü ameller işlemesi için teşvik eden *nefs*'e ayırır. Nefs insana öylesine işler yaptırır ki, bunlar onu duygular dünyasına bağı kılar. "Kötülüğü emreden nefse", *Nefs-i emmare*'ye karşı "büyük cihad" yapılmalıdır. Nefsini yenmek, ilk zamanların sûfî edebiyâtında merkezî bir konudur. Mevlânâ, nefsi sayısız sembollerle tasvir etmiştir: o, Mûsa'nın çağrılarına kulak vermek istemeyen Firavun'a benzer;⁶⁴ o gizlice beden mâbedine sokulan ve saçmalıklar yapan kara bir Hintli gibidir;⁶⁵ nefis, bir ejderhadır ki şeyhin yüzü onun gözlerini kamaştırır (zira şeyh, Şark halk hikâyelerine nazaran yılanların gözlerini kamaştıran bir zümrüde benzer).⁶⁶ *Nefs* bir fareyle de karşılaştırılabilir- Mevlânâ, kurbağaya âşık olup onunla anlaşarak neticede beraberce felâkete uğrayan bir farenin hikâyesini teferruatıyla anlatır.⁶⁷ Şimdi *nefsi* tetikte bekleyen ilk aklın bir defasında neden bir kedi olarak şahıslandırıldığı bu fare sembolüğünden anlaşılıyor.⁶⁸ Çünkü *nefs* yine bir kedir:

Nefs-i emmâre "miyav" deyince bir kedi misâli,
Ben de hemencek sokarım onu torbaya bir kedi misâli!⁶⁹

Yahut da nefis bir köpektir,⁷⁰ sadece en bayağı içgüdüleri olan ve o yüzden de "İsa'nın "ruhu"na karşı gelen bir eşektir;⁷¹ bazen o inatçı bir at⁷² veya pek ender olarak, binicisine itaat etmeyen bir deve olabilir.⁷³ Memnuniyetle o, bazen gayr-i itaatkâr bir kadın olarak da görünür (*nefs* kelimesi Arapçada müennestir).⁷⁴ Ve hatta insan, *nefsi* kontrol altına aldığını zannettiği

bir anda o, arayıcıyı oyalamak için yeni enrikalara hazırdır:

Nefsin sağ elinde tesbih ve Kur'an vardır ama yenin-
de de hançer ve kılıç gizlidir;⁷⁵

Çünkü *nefs*, ibâdetlerinden dolayı bir şeylere hakkı olduğu vehmine kapılan zâhidin (sofu) yolunu keser.

Nihâyet *nefs-i emmâre* dizginlendiğinde, aşağı yukarı vicdana tekabül eden *nefs-i levvame*'ye dönüşür. Neticede sükûna kavuşmuş *nefs-i mutmainne*'nin bulunduğu yere ulaşır. Sonra o, Allah'ın çağrısını duyar: *İrcü! (Rabbine dön!)* (Sûre, 89/27); tıpkı bakıcısından uzaklaşan doğanın, tekrar geri dönerek sahibinin koluna konması gibi.

Yakınından nağmeler terennüm edildiğinde,
Ve rahmetinin o latif hikmeti:
"Yüksel, havalan!" diye duyulduğunda,
Nasıl olur da ruh kanatlanıp uçmaz?
Nasıl olur da doğan avdan hızla
Sultana doğru kanatlanmaz,
Hükümdarın davulu ona:
"Bana geri dön!" çağrısını yapınca.⁷⁶

Evet, şayet *nefs* nasıl bir şansın kısmet olacağını bilmiş olsaydı, o zaman böylesine inatçı olmazdı:

Bir insan tuzak kurar ve yemek yahut satmak için zavallı küçük kuşları tuzağa düşürür. Buna mekr (hile) derler. Fakat bir padişah kendi cevherinden haberi olmayan, kıymetsiz, acemî bir doğanı tutar, bileğine alıştırır, bundan maksadı onu şerefliendirmek, ona bilgi ve terbiye vermektir. Buna hile demezler. Her ne kadar bu, görünüşte mekr ise de gerçekte aynen doğruluk ve ihsandır; taşı lâl haline getirmek, ölü bir tohumu, insan yapmaktır. Akıl sahipleri bunu böyle bilir-

ler. Hatta bundan daha fazla bir şey [bir şeref bilirler]! Eğer doğan kendisini niçin tuttuklarını bilmiş olsaydı, o zaman, tuzağa ve taneye lüzum kalmazdı. Can ve gönülden, kendisi tuzağı arar ve şahsın bileğine uçarak giderdi.⁷⁷

Fakat *nefs*, insanın sadece bir parçası. O, çoğu kez cahil ve rahat arayan anneyle karşılaştırılır; diğer yandan *akıl*, baba olarak görülür. Lâkin Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin akıl hakkındaki kanaati değişkendir. Bir taraftan akıl, bir nur cevheridir ve bir arslan kör bir köpeğe nasıl davranırsa öyle davranır.⁷⁸ O, insana nur seferlerinin yolunu gösteren müzekker (eril/erkek) bir elementtir ve, şehvetin ve ihtirasın zıddıdır.⁷⁹ Zirâ akılla mümkün hale getirilen Peygamberin hadîsleri ve Kur'an hakkındaki araştırmalar, geçerli dinî amellere götürür. Tabîî bu ancak, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin sonraki nazarî bölümlerinde ifâde ettiği üzere, cüz'î aklın organik olarak ezelî akılla, akl-ı küll ile birleştiğinde geçerlidir.⁸⁰ Fakat akl-ı küll (ezelî akıl) öylesine bilgedir ki, onun önünde Eflâtun dahi ancak bir hayvan kalırdı.⁸¹ Bu tartışma bir iki istisna hariç *Mesnevî*'nin ikinci yarısına kadar devam eder; yalnız *Divan*'da pek poetik olmayan ve aynı şekilde son döneme ait olabilecek birkaç beyit aynı dili kullanır. Mevlânâ'ya göre akıl, her şeyin pürüzsüz devam etmesini sağlayan sultanın vezirine benzer;⁸² o rapor veren bir hukukçu olarak da⁸³, veyahut da kalbi tertemiz tutan bir polis müdürü,⁸⁴ veya gece şehri bekleyen bir gece bekçisi⁸⁵ olarak da telakki edilebilir. Ne var ki padişahın bizatihi kendisi içeri girdiğinde polis ne yapabilir? İlahî aşkın güneşi duyguların gecesini aydınlattığında gece bekçisine ne ihtiyaç kalır?

İşte bu anda akıl, güneşin önünde mum ışığının yokolması gibi ortalıktan kaybolacaktır;⁸⁶ zira akıllı Al-

lan'ın büyük kapısına getirmek istediğinizde akıl, orada yoldaki topraktan da aşağıdır.⁸⁷

Sen dersin ki: "Ben su tulumunu denizden doldurdum. Deniz benim tulumuma sığdı." Bu olamaz. Evet, eğer "Benim tulumum denizde kayboldu" dersen, yerinde olur. Esas şu, aklın seni padişahın kapısına getirinceye kadar iyidir. Aranır ve istenir. Fakat kapıya geldiğin zaman, akılı saliver. Çünkü o artık senin için zararlıdır, yolunu keser, ona ulaşınca kendini bırak. Artık senin nedenle, niçinle bir işin kalmamıştır.

Meselâ kabâ yahut cübbe biçtirmek için biçilmemiş bir kumaş istersin. Akıl seni terzinin önüne kadar götürür ve buraya götürünceye kadar, senin için faydalıdır. Fakat onu hemen bırakman ve terzinin karşısında da kendi tasarruf ve bilgini terketmen lazımdır. Bunun gibi bir hastanın akılı da kendisini doktora götürünceye kadar iyidir, faydalıdır; götürdükten sonra o artık bir rol oynamaz. Hastanın kendisini doktora teslim etmesi lâzım gelir.⁸⁸

Genel olarak Rûmî, hayat için akılı biraz cansız da olsa lüzumlu, terbiye edici ve öğretici olarak tasvir eder. Nefsin iğvâlarından kurtulmak için akıl, mutlaka lazımdır; ancak aşkın önünde yokolmağa mahkûmdur.

Ev tavuğu için bir ev yaptırırsın,
Deve bu eve sığmaz boyu uzundur.
Bu ev tavuğu akıldır! Ev ise beden-
Deve aşkın o muhteşem büyük parıltısıdır.⁸⁹

Şimdi deve, evi de tavuğu da ayağı ile çiğner, ve yahut da *Mesnevi*'nin başlangıcında ifâde edildiği üzere, aşkın şerhinde akıl, çamura saplanmış bir eşektir.⁹⁰ Bunun ötesinde:

Varlık şehrinin hâkimiydi bir defasında akıl,
Senin köyüne varınca akılı başından gitti...⁹¹

Beden evinde ev hanımlığı yapan *ruh*, *can*, Mevlânâ için akıldan daha yüksek ve enteresandır.⁹² Can, Allah'ın mektuplarının, yani ilhamın oraya vasıtasız gelebilmesi için Allah'a açık olan bir pencereye de benzetilebilir.⁹³ "Can" penceresi kapalı kaldığı müddetçe insanın, ruhun mânevî dünyayı baştan başa dolduran büyük doğum sancılarına katılması mümkün değildir; o itibarla da diğer âşıkların ruhlarıyla birleşmesi imkânsızdır.⁹⁴

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin psikolojisinde aşkın makamı kalb en yüksektedir. O bedenın çocuğudur, fakat onun hâkimi olur; tıpkı kadından doğmasına rağmen onun hâkimi olan erkek misâli.⁹⁵ Mevlânâ kalbin çocukla karşılaştırılmasını pek sever:

Kalbim olan çocukçağız rahat etsin diye,
Çocuk gönlüm istirahat etsin diye
Çok sessiz hareket ederim.
Beşiği sallandığında o, uykuya dalar gider.
Benim kalp çocukcağazıma süt ver ki,
Ağlamasın mütemâdiyen,
Sen ki korkan yüzlercesine
Her an yardım elini uzatırsın!⁹⁶

Kalp, rahmet yağmurunun suladığı bir bahçe olarak da tezahür eder ve bu bahçe ilâhî ilhâmın meltemiyle canlanır. Kalp hiçbir zaman durmamalıdır, çünkü o durunca bozulan suya benzer.⁹⁷ Fakat o ay gibi parlak dostun cemâlini yansıtmak için yapılmıştır, ve yahut da gönül, bedeni temizleyen ve canlandıran havuza benzer.⁹⁸ Aynı zamanda o cehennemi bile yakabilecek kadar ateşlidir.⁹⁹ Gönül aşkın alevlerinde yandığında "kebâb"a benzer; kokusu, (burada insan yanan birisini gözönüne getirmelidir) göklere yükselir; ve buradan mâşuk, onun ne halde olduğunu anlar.¹⁰⁰

Rûmî'nin lirik şiirleri, aşk darbeleri altında inleyen ve acı dayanılmaz hâle geldiğinde bu durumdan kurtulmak isteyen kalbe hitaplarla doludur:

Gece yarısı kalktım, kalbimi görmedim! Ne olmuştu?
Evde o yana bu yana koşup durdum; kalbimi aradım
- Aramadık oda bırakmadığımdan,
Zavallıyı şikâyet ederken buldum bir köşede.
Tanrım! Bir köşeye çömelmiş duruyordu....¹⁰¹

Nereden bilebilirdi, bu kalbin nereye gitmek istediğini?

Dedim ki: "Benim sarhoş gönlüm nereye gitmek istiyor?"

Padişah dedi ki: "Sükût et! Önümde durmak istiyor ya!

Gittiği her yerde, bahtı açık olacaktır,

Sen sus, bırak istediği yere gitsin:

Güneş-vâri bazen yeryüzünde saklanır,

Bazen semâya yükselir Muhammed'in mîrâcı misâli;

Bazen bir buluttan rahmetin sütünü sağlar,

Bazen seher yeli gibi gönül bahçelerinde eser.

Kalbinin sesine kulak ver ki, içinde güller açtığını,

Yeşillikler büyüdüğünü göresin...¹⁰²

Fâsılasız olarak Padişahı arayan gönlün, kendisi sonunda Hakk'ın makamı olur.¹⁰³

Ne var ki o zamana kadar gönül, yorucu ve azaplı arınma usullerine teslim olmak durumundadır; zira bu evde, hiçbir put kalabilmemeli ki, ilâhî mâşuk oraya girip içinde ikamet edebilsin. Sonra o en yüce mâbedle de karşılaştırılabilir; bu ister Kudüs'teki Mescid-i Aksâ, isterse Mekke'deki Kâbe olsun.¹⁰⁴

Başka bir zâviyeden bakıldıkta: Kalb tamamiyle temizlendiğinde, Allah'ın ilâhî Cemâlini seyrettiği bir ayna haline gelebilir.¹⁰⁵ Aynada parlayan ilâhî nurla

birleştirilmek suretiyle gönül, bir kandil olarak da görülebilir - O kandil ki, Kur'an'ın Nur Sûresi'nde (Sûre, 24/35) ondan bahsedilir.¹⁰⁶

Kırılğan ve ince kalp için cam sembolü Mevlânâ'ya, özellikle uygun görünür. Böylece o, mâşukun resminin içinde olduğu cam şişeyi, çoğu kez içinde peri olan bir şişeyle karşılaştırır¹⁰⁷ - *Dulcis hospes animae*, yani eski Hıristiyanlıkta kullanılan bir ifâdeyle "kalbin şirin misâfiri"nin şarkî ifâdesi.

Kalbin dayanmak durumunda olduğu ıslah süreci, Allah'ın dışındaki her şeyin tahrib edilmesi olarak telakki edilebilir: Kalp, içinde kıymetli bir hazinenin, Allah'ın bizzat kendisinin bulunduğu bir harabeye dönmek mecburiyetindedir. Bir hadîs-i kudsîde O, şöyle söz vermedi mi: "*Ben kalbleri benim için kırılanlarla berâberim.*"¹⁰⁸

Bu gönüldür ki insanları, Allah'ta ebedî hayata götürür; o itibarla o mührüyle bütün yaratıklara hükmeden Süleyman olarak telakki edilebilir.¹⁰⁹ Nihâyet Mevlânâ, güzel olanların hepsinin, içerisinde Allah'ın cemâlinin parıldadığı kalbin aksinden başka bir şey olmadığını idrak eder.¹¹⁰

Mîrac- Yaratıkların yükselişi

Meselâ bir öğretmen bir öğrenciye yazı yazmasını öğretirken, tek tek harfleri bitirip sıra satıra gelince, önce çocuk bir satır yazıp öğretmene gösterir. Bunun hepsi öğretmenin gözünde yanlıştır. Fakat o yine: "Hepsi güzel, iyi yazmışsın; aferin, aferin! Yalnız bu bir tek harfi biraz çirkin yazmışsın; böyle olacak. Ha! şu harfi de iyi yazamamışsın" der ve çocuğu incitmeden, incelikle böylece o satırın birkaç harfini kötülemek suretiyle yazısını düzeltir. Şöyle yapmalı, diye gösterir. Geri kalanı beğenir ve bu âferinlerle onun zayıf tarafını kuvvetlendirir. İşte bu şekilde yavaş yavaş öğretir ve ona yardım eder.¹

Mevlânâ, bütün beşerî faaliyetleri, bu arada varlıkların tekâmülünü, sürekli daha yüksek seviyelere bir yükseliş olarak telâkki ediyordu; ve bir gönül rehberi olarak o, müptedîler (çıraklar) için sözlü tedricî (azar azar) öğretimin ne kadar önemli olduğunu tam mânâsıyla biliyordu. Bu tekâmül için o, sık sık seyâhat mecâzını, ama daha sık da merdiven sembolünü kullanır, ki ondan önce üstadı Senâî, fertlerin ve genel olarak

da yaratıkların yükselişinden (tekâmülünden) bahsettiğinde tercihân bu sembolü kullanmıştır.

Bu merdivene atılan ilk adım en önemli adımdır; zirâ bir minârenin inşasına bir tuğla ile başlanır. Temeldeki bir tuğla kötü veya yanlış konulmuşsa, bütün bina çöker.² Klasik dönemin sûfîleri için olduğu gibi Mevlânâ için de, müslümanın mi'râcı açısından İslamın beş şartı esastır. Kelime-i şehâdet, "*Lâ ilâhe illâ Allah*", zaten onun bütün fikirlerinin merkezindedir ve o sürekli olarak, Allah'ın birliği, celâli ve azameti etrafında dolanır durur. Çünkü İslam tasavvufunun esas çekirdeğini, bu kelime-i tevhidin devamlı olarak daha içten derunîleştirilmesi teşkil eder (çoğu kez Allah'tan başka Allah ikrarı, *O'ndan başka hiçbir varlık yoktur* iddiası olarak genişletilmiştir). Mevlânâ'nın şiirleri de, ister ibâdet kaidelerine uygun, isterse serbest olsun, baştanbaşa dualarla doludur. Onun lirik dualarından ilâhiyâtını yeniden inşa etmek geniş ölçüde mümkündür.

Oruç Mevlânâ'nın, aynı zamanda çok ciddiye aldığı bir mükellefiyetti. O sadece Ramazan'da değil, aynı zamanda bunun dışında da uzun dönemler oruç tutma itiyadında idi; zira:

Gerçi iman beş direk üzerine bina edilmiştir ama,
En kuvvetli direği, vallâhi, oruç tutmaktır.³

Uzun bir şiirin kafiyesi *siyâm*, yani "oruç"tur; çünkü Mevlânâ, bu vecdî tâlimin fevkalâde etkileri olduğu kanaatindeydi:

Oruç tutatarak hırsının yağlı ineğini öldür ki,
İnce şenlik ayının bereketini kazanasın!⁴

Çünkü böylesine önemli bir rol oynayan oruç, bayram için sadece ön hazırlıktır (nasıl ki riyâzet aşkın

yaşanması için bir ön hazırlık ise); insan akşam orucu dostun dudağının şekeri ile açmalıdır. Fakat o ulaşılamaz olunca ne yapabiliriz?⁵

Anne ve babasıyla delikanlı iken Mekke'de olan Mevlânâ, uzun bir yoculuğa katlanarak İslamın kutsal merkezi Kâbe'yi tavaf eden hacılarla ilâhîler söyleyerek Allah'a yakın olmak istemiştir.

Hac seferi için kum ve çölleri geçmek,
Deve sütü içmeğe alışmak ve
Eşkiya çeteleri görmeğe de değer...⁶

Ancak o, Kâbe'nin dahi Allah'ın tecellisinin bir işâreti, bir sembolü olduğunu bilir:

**Ey kavmi be hac refte kocâyid
Mâ'suk derincâst beyâyid beyâyid.**

Ey hacca giden kalabalık, nereye nereye?
Sevgili burda; siz hangi ellere yollanıyorsunuz?
Sevgilin senin komşun, hem de duvar duvara bitişik
komşun; hâl böyleyken siz, başı dönmüş bir halde
çölde hangi havaya uymuşsunuz?
Sûretsiz sevgilinin yüzünü bir görürseniz ev sahibi de
sizsiniz, ev de sizsiniz, Kâ'be de siz.⁷

Hacının Kâbe'nin duvarındaki Hacer-ül Esved (siyah taş) taşını öpmesi de sadece daha yüksek bir ilişkiyi gösteren bir işarettir:

Hacı Hacer-ül Esved taşını en kalbî duygularla öper
sadece,
Çünkü o, dostun yakut ağzınının tatlı dudağını hisse-
der!⁸

O yüzden Mevlânâ, çoğu sûfîlerin yaptığı gibi Hac yolculuğunu ruhanîleştirir. Gerçi bu sûfîlerden çoğu, mutasavvîf ilâhiyatçıların buluşma yeri haline gelen

Mekke'deki bu kutsal mâbede tekrar tekrar geri dönmüşlerdir. Gayet tabîî Mevlânâ, bedeni, deve olarak telakki etmekle bir çok sûfinin düşüncelerini dile getirir; bu deve, içinde ilâhî sevgilinin gerçekten oturduğu "gönül" Kâbe'sine⁹ yürüyüp gitmektedir. Şüphesiz her insanın düşüncelerini ve arzularını yönelttiği başka bir *kable*'si, başka bir Mekke'si vardır:

Cebraille ruhların kiblesi Sîdre'dir, karnına kul olanların kiblesi sofrâ.

Ârifin kiblesi vuslat nurudur, filozoflaşan aklın kiblesi hayal.

Zâhidin kiblesi ihsan sahibi Tanrı'dır, tamahkârın kiblesi altınla dolu torba.

Mânâ gözetenlerin kiblesi sabırdır, sûrete tapanların kiblesi taştan yapılan suret.

Bâtın âleminde oturanların kiblesi lûtuft ve ihsan sahibi Tanrı'dır, zâhire tapanların kiblesi kadın yüzü.¹⁰

Hac seyâhatı esnasında Kurban Bayramı kutlanır; âşık, dertten pek zayıflamış olsa da, mâşukun kendisini beğenip, satın alması için memnûniyetle yağlı ve sevimli bir kuzu olarak görünmek ister.¹¹

Tebessümle dedi ki: "Benim kurbanım olduğun için, şimdi git ve bayram için şükrünü îfa et!"

Ben sordum ki: "Kimin kurbanı?" O dedi ki: "Benimki! Evet, benimki, evet, benimki!"¹²

Çünkü mâşukun eliyle öldürölmek, yeni bir hayatın önşartıdır.

Nasıl ki Rûmî, Kâbe'nin taşında sevgilinin dudakları için bir remiz görüyorsa, aynı şekilde zekât mükellefiyetini de derûnîleştirir: Dost ona "yâkutlar için vergiler" ödemelidir, yani sevgiliye, yâkut gibi lâ'l dudaklarıyla bir öpücük vermelidir.¹³ Bu aynı şekilde Fars şiirinde de kullanılan bir remizdir.

Bütün farzları zamanında îfâ etmeğe başlayan yolcunun yolu, nefisle daimî bir cihâdı ve demirden kalb aynasını kesintisiz olarak parlatmayı gerekli kılar. Bu zor yolda ilerleyebilmek için iyi yol arkadaşları lazımdır; yolculuk uzun ve yorucu olduğu için insan, kuvvetli bir kervana ve ehliyetli bir lidere ihtiyaç duyar.¹⁴ O yüzden insan seyâhat arkadaşını seçerken çok dikkatli olmak durumundadır.

Nice kişiler Suriye ve Irak'a seyâhat ettiler de orada kâfirlikten ve münafıklıktan başka bir şey görmediler!

Nice kişiler, ta Hind ülkesine, Herat şehrine dek vardılar da oralarda alışverişten başka bir şey bulamadılar!

Niceler, Türkistan'a, Çin'e vardılar da oralarda hileden, tuzaktan başka bir şey görmediler!¹⁵

Böylesine kervan kılavuzlarını takibetmek tehlikelidir; bunlar kördürler ve kendilerini takibedenleri yanlış yola götürürler.¹⁶ Evet, gerçekten bunlar, devamlı düşen körler gibidirler: Kör, pisliğe düşer de sonradan bu koku nedir, kendisinden midir, yoksa bir pisliğe bulaşmış da ondan mı? Bilmez ki!¹⁷ Fakat Mevlânâ bu remzi daha da genişletir: Dıştaki pisliğin kokusu ancak birkaç metre gider, oysa içten gelen kötü koku cennet bekçilerinin ve gökteki meleklerin bile midesini bulandırır.¹⁸

Îlâhî aşkın yolunda yürüyen yolcuya teklikeli olabilecek halkı tasvir ederken Mevlânâ'nın kullandığı kelimeler neredeyse sınırsızdır; onlar "eşek beyni ye-mişlerdir",¹⁹ böylesine bir insan görünüşte yaşlı dahi olsa, kendi içinde yapraklar arasındaki ham bir meyveyi andırır veya içerisindeki et henüz pişmemiş dibi kara bir kazana benzer. Yolcu, bu tip kişilerden uzaklaş-

malıdır; zira onlar, bulutun güneş ışığını çalması gibi, onun inancını çalarlar.²⁰ İnsanın kendini özellikle koruması gereken hususiyetlerin başında tasavvufî "fakr"ın karşıtı olan hırs gelir. Bunun kokusu her yerde koklanabilir:

Kibir, hırs, şehvet kokusu,
Söz söylerken soğan gibi kokar.
Yemin eder de "Ben onları ne zaman yedim?
Soğandan da çekinmekteyim, sarmısaktan da" dersin,
O yalan yemini ederken nefesin, kovuculuk eder.²¹

Yolcu için bu serserilerden ve hırslı dünya çocuklarından daha da tehlikelisi, süper akıllılar ve her şeyden önce kılı kırk yaran filozoflardır. Rûmî aklı, insanı dinin yoluna kılavuzladığı müddetçe över, ancak ilâhî vatanından ayrılmış, İlk Akıl'dan kopmuş bir halde, kendi başına bir gaye olarak o, şeytânîdir.

Bahtı yaver ve talihi kutlu olan bilir ki,
Akıl ve zekâ taslamak İblis'tendir, aşk Âdem'den!²²

Zâhirî ilimlerle iştigal etmek, hayvanın içerisinde birkaç gün kalacağı bir ahır inşa etmekten başka bir şey değildir; zira ölüm halinde bütün zâhirî ilimler ve bilgiler faydasız olacaktır; sadece manevî fakr'ın ilmi (yokluk bilgisi) işe yarayacaktır.²³ Bütün bilginliğiyle ilâhî kelâmı yanlış yorumlayan insan, bir sinek gibidir. Onun fantazileri eşek sidiği, yorum ve tasavvuru ise saman çöpüne benzer.²⁴

Rivâyet ederler ki: Padişahın biri, oğlunu hüner sahibi bir topluluğa teslim etmiş ve o topluluk da ona yıldız bilgisi, reml (bir çeşit falcılık) ve daha başka bilgilerden öğretmişti. Çocuk son derece aptal olduğu halde, bu bilgileri tamamen öğrenip üstad oldu. Bir

gün padişah avucuna bir yüzük sakladı ve oğlunu imtihan etti. "Gel söyle bakayım avucumda ne var?" diye sordu. Çocuk: "Elindeki yuvarlak, sarı ve içi boş bir şeydir." dedi. Padişah: "Alâmetlerini doğru verdin, o halde ne olduğuna da hükmet." deyince, çocuk: "Kalbur olması lazım" dedi. Padişah: "Akıllı hayretler içinde bırakan bu kadar alâmeti, bilgi ve tahsil sayesinde söyledin, fakat kalburun avuca sığmayacağına nasıl akıl erdiremedin!" dedi.

Bunun gibi zamanımızdaki bilginler de kılı kırk yarıyorlar. Kendileriyle ilgili olmayan şeyleri pek iyi biliyorlar. Onlara tamamen ve bütün etrafıyla vâkıftırlar, fakat önemli olanı ve kendine her şeyden daha yakın bulunanı, yani kendi kendilerini bilmiyorlar. Onlara her şeyden daha yakın olan bir şey var ki, bu da onların benliğidir. Bunun yapılması doğrudur, bunun ki doğru değildir, bu helâldir yahut haramdır, diye her şey hakkında helâl ve haram olması bakımından, hüküm verdiği halde, kendi mahiyetini helâl midir, yoksa haram mıdır, temiz midir, yoksa pis midir bilmez. Binaenaleyh [söylemiş olduğu] bu boşluk, sarılık, şekil ve yuvarlaklık, ârızîdir. Ateşe attığın zaman, bunların hiçbirisi kalmaz. Bu alâmetlerin hepsinden kurtulmak zâtî olur. Bir insana verilen iş, söz vesaire gibi şeylerin hepsi de bunun gibidir. Onun cevheriyle alâkası yoktur; bütün bu şeyler yok olduktan sonra kalan şey o cevherdir...²⁵

Gazalî de, boşanma hakkında akla gelmeyen biçimler bilen, ama Allah'a itimat ve ibâdet hususunda hiç ihlâs tanımayan ilâhiyatçı arkadaşları hakkında benzeri kanaat beyan etmişti. En önemli mevzularda isabetsiz olan bir entellektüel aktiviteye (zihnî faaliyete) karşı bu güvensizlik, Mevlânâ'ya da Peygamberin şu hadîsini iktibas ettirir: *Cehennem sâkinlerinin çoğu eblehlerdir.*²⁶ Burada *ebleh* kelimesi sadece zâhirî ilim-

lerle uğraşan kimseler mânâsına gelir, yoksa dinî mukellefiyetleri tanımayanlar değil. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, ki babasının fikirlerini en iyi kendisi anlamış olması lazım gelir, bu cümleyi daha derin yorumlar; şöyle der: *Ebleh*, ilâhî hakikatin nurunda aklî kabiliyetlerini kaybettiğinde en yüce vecd halindedir. Beş yaşındaki bir çocuk - böyle diyor o - büyüleyici bir sevgili gördüğünde bayılmaz; ama büyükler kendinden geçer - işte böylece en derin ve en olgun ruhlar, "ebleh"in bu durumundan mahfuzdur.²⁷

Rûmî'nin pek severek isimlendirdiği üzere, "küçük pinti filozof", sadece duvarda gölge figürleri görür (Mevlânâ, Eflatun'un mağara parabolünden etkilenmiştir); o, duygularıyla tecrübe edemediği her şeyi reddeder; ve Allah'ı mantıkî delillerle isbat etmeğe çalışır:

Biri Şemseddin Tebrizî'nin yanında: "Ben kesin bir delille Tanrı'nın varlığını ispat ettim." dedi. Ertesi sabah Şemseddin buyurdu ki: Dün gece melekler gelmiş: "Allah ona ömürler versin! Bu dünyadakiler hakkında kusur etmedi ve Tanrı'ya şükürler olsun ki bizim Tanrı'mızı ispat etti! En azından fânilere hiçbir şey yapmadı" diye o adama dua ediyorlardı.²⁸

Ama fikirlerin ağını bu kadar uzağa atmağa ne gerek var, çünkü Allah *insana şahdamarından daha yakındır* (Sûre, 50/16).²⁹

Nihayet tasavvuf yolunun müridi için başka büyük bir tehlike daha vardır. Bunlar, başlarını tıraş ederek kabak gibi görünen ve başlangıçta kendilerini bir bilge kişi sansınlar diye abartılı konuşmalarıyla zavallı ziyaretçisinin kafasını karıştıran sözümona evliyalardır.³⁰ Ancak bu tip insanlar hiçbir hakiki sûfinin sahip olmadığı özelliklere sahiptirler: "tıpkı bir çan gibi" susmak bilmezler; yirmi kişiden fazla yerler ve yatıp uyudu mu Ashab-ı Kehf'e benzerler; oysa sûfî az yer, az uyur ve

az konuşur.³¹ Gerçek sûfî saflığı dileyen kişidir, yoksa derviş elbisesi dikip satan değil...³²

Ama gerçekten tasavvuf ne demektir? Rûmî Arapça cevap verir:

Tasavvuf nedir diye bir uluya sordular da dedi ki:
Sıkıntı zamanı, gönülde neşe, ferah bulmak!³³

Fakat bu, tecrübe ile öğrenilir, yoksa kitaplardan değil. Mevlânâ tamamiyle tasavvufî düşüncelerle dolu bir atmosferde büyümesine ve sonraları babasının nazariyelerinin sırlarını Burhaneddin'den öğrenmesine rağmen, neredeyse hiç teknik terim kullanmaz. Konya'daki dostlarından bazılarının onu bu yüzden tenkit ettikleri, *Mesnevî*'deki üzücü birkaç nottan anlaşılmaktadır.³⁴

Ne var ki Şems'le karşılaşıldığında ilâhî aşkın canlı tecrübesi onu öylesine kendinden geçirmişti ki, insan hazırlanmakta olan yolun basamak ve durakları hakkında sadece çok az îmalar bulur.

Gayet tabîî Mevlânâ, bu yolun başlangıcının tevbe olduğunu biliyor; O böylesine "Allah'a dönüşü", Belh (Budizmin merkezlerinden biri) şehrinden Prens İbrahim İbn Ethem hikâyesinde dramatik olarak anlatır. Prens bir gece sarayının damında bir gürültü duyar ve öğrenir ki, bir takım adamlar orada kaybolan develerini aramadalar. Bu imkânsız olay üzerine o, Sarayda (oturarak) Allah'ı bulmanın Sarayın bacasında develeri bulmaktan çok daha zor olduğunu hayretler içerisinde öğrenir. Ve bunun üzerine o büyük bir riyazet adamı olmak üzere vatanından ayrılarak sır olup gider.³⁵ Mevlânâ hamamda tellâklık yapan Nasuh'un büyük tehlikeden dolayı duyduğu pişmanlığı etraflıca açıklamıştır; Kur'an'daki *tevbeten nasuha* (Sûre, 66/8) ifâdesinden o, hamamda tellâklık eden adamın adını geliştirir;

tellâk, kadın kıyafetine girerek zarif kadınlara masaj yapar, tâ ki bir gün âni bir tehlikede nasuh bir tevbeye sarılıp, bu açık saçık oyundan ebedî vazgeçinceye kadar.³⁶ Fakat Rûmî, bu tevbenin de devamlı yenilenmesi lazım geldiğini söyler: İnsan her an bir günahtan, bir kötü fikirden veya ibadetlerin ihmalinden dolayı Allah'a tevbe etmelidir. Ancak tevbe kapısı, güneş batıdan doğuncaya kadar, yani kıyamet gününe kadar açıktır.³⁷ Mevlânâ'nın müzesinde de şöyle yazılı değil midir:

Bâz â, bâz â - Gel, yine gel, tevbeni yüzbin kere bozmuş olsan da gel!...

Tevbe; insanın dünyadan, tüm sevgililerini öldüren bu dişleri dökülmüş yaşlı fahişeden yüzçevirmesi demektir.³⁸ Yani ceylana eş "ruha" ihtimam göstermeyen ham insanların avladığı bu domuzdan vazgeçmeleri lazımdır.³⁹ Tevbe bir ameliyat gibidir: küçük bir parça alınarak bütün kurtarılır. O yüzden her ruhî "hastalık" işaretini önlemeğe çalışmalıdır:

Dişine kurt girdi mi, artık o diş, diş değildir;
Artık onu çıkartmaktan başka çare yoktur.
Çıkar ki, a usta, bedenın acıdan kurtulsun!
Diş, senin dişin lâkin, sen onu terket!⁴⁰

Dünyanın ferdî sözcüsü, her an dizginlenmesi lazım gelen *nefs*'dir (bak. S. 116). *Nefs*'i terbiye eden vasıtaların başında açlık gelir (O yüzden Mevlânâ, oruca büyük önem verir); zira insan tıka basa yediğinde, kolayca ağır günahlar işlemeye temâyül gösteren şeytanın eşiği olabilir.⁴¹ Eski sûfîlerin tesbit ettikleri üzere, *açlık Allah'ın hazinesidir*; ney yalnız içi boşken nâğmeler söyleyebilir.⁴² Mevlânâ bilir ki Cebrail, gücünü mutfaktan değil, Allah'ı temâşadan alır.⁴³ Allah'ın nuru meleklerin gıdasıdır; o itibarla Mevlânâ, der ki:

Koyun kafası yemem, çünkü baş ağrıdır;
 Öküz ayağı yemem, çünkü onlar hep kemiktir,
 Büryanı da yemem, zira o zararlıdır.
 Nur yerim, zirâ o ruhun gıdasıdır!⁴⁴

Âşıkların durumu işte böyledir:

Biz ki latif yer ve latif uyuruz,
 Nâmütenâhî rahmetin gölgesinde;
 Tabîi bu gıda gırtlaktan geçmez, mideye inmez;
 Gecelerden neş'et eden uyku değildir bu...⁴⁵

Geceleri uyumayan âşıklar, Allah'a yakındır, zira "Allah'la uyuyan" uyanıktır⁴⁶, kezâ *Allah, uykudan ve uyuklamaktan münezzehtir* (Sûre, 2/256). Ancak insan yediği zaman, sadece şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde temiz olanı yemelidir, aksi takdirde kötü neticeler kaçınılmazdır, tıpkı eski zâhidlerin halefi olarak Mevlânâ'nın aynı şekilde vaaz ettiği gibi.⁴⁷ Mevlânâ'nın İslam bölgesindeki diğer bütün sûfilere daha çok, eserlerinde mutfak ve yemek konusunda kelimeler kullanmış olması, doğrudan doğruya bu oruç ve açlığın yüceltmesinden mi kaynaklanmaktadır, veya aynı surette, gece nöbetleri pek meşhur olan Mevlânâ'nın, kaçan uykuya öylesine zarif kelimeler ithaf etmesine mi bağlıdır?

Tasavvufî merdivenin esas basamaklarından birincisi tevekkül'dür; şu var ki ilk zâhitlerin yaptığı gibi abartılı bir şekilde değil. Bu zâhitler, Allah'ın kendilerine rızık olarak bu parçayı verip vermediğini bilmedikleri için, yanlarında kurumakta olan bir kavun kabuğuna ellerini uzatmaktan kaçınmışlardır; oysa bu mânâda Peygamberin bir hadîsi vardır: *Önce deveni bağla, ondan sonra tevekkül et!*⁴⁸ Tevekkül olgun insanların ruh halidir; çünkü insan mânevî merdivende ne kadar yükselirse, Allah'ın nasıl müessir olduğunu o derece

daha iyi idrak edecek ve ilâhî iradeye karşı koymak istemeksizin, bu faaliyetin akışına sürekli olarak daha uyumlu bir şekilde katılacaktır.

Sûfî için sabır aynı derecede önemlidir; sabır daha yüksek makamların basamağı, cennete götüren köprü, sevincin anahtarıdır. Sabır, Allah'ın üzerine, "Zafer geldi çattı"⁴⁹ diye yazdığı demir bir kalkandır. Belâlar ve acılar içerisinde bağırmanın ve yalvarmanın bir mânâsı yoktur; zira insan o zaman hedefe varamaz. Bunu Mevlânâ, sırtına bir arslan resmi dövdürmek isteyen birisinin hikâyesini anlatarak açıklar. İğnenin acısı dayanılmaz olunca adam, tellâğa (döğme yapan adam) arslanın kafasını yapmamasını rica eder; acılar azalmayınca adam tellâğa, kuyruğunun resmini de bırakmasını söyler, ve nihayet tellâk, "Bedensiz bir arslan!... Yetti artık!" der...⁵⁰

Sabrın önemi özellikle Rûmî'nin bahar şiirlerinde açıklık kazanır. Devamlı değişen sembollerle o, ağaçların kış mevsiminde oğlu Yusuf'u bekleyen Yakup'un *güzel sabrını* gösterdiklerini söyler; ve ağaçların bu güzel sabırlarından dolayı, bahar geldiğinde muhteşem renkler ve kokularla, göksel giysilerle ve kuş şarkılarıyla mükâfatlandırıldıklarını terennüm eder. İşte bunun gibi bu dünyanın kış ülkesinde gösterdiği sabırdan dolayı kalb de, kıyametin baharında mükâfatını alacaktır.

Sabrın korrelativi kalpte büyüyen şükürdür.

Sabır devamlı der ki: "O'nunla vuslatın müjdesini getiririm!"

Lâkin şükür der ki: "O'nun rahmetinin ambarına sahibim!"⁵¹

Zira sabır yalnız hazırlayıcı bir basamaktır; oysa şükür, insan ilerledikçe ve bundan dolayı yukardan da-

ha çok rahmet üzerine geldikçe daha da derinleşir. Mevlânâ bu şükür hediyesini Selçuklu Sultanı İzzeddin'e yazdığı bir mektubunda ve *Fîhi mâ fîh*'de çok isabetli bir şekilde anlatır:

Şükür hayır işlerinin avıdır. Şükrün sesini duyduğunda sen, daha çok vermeğe hazırsın demektir. Allah kulunu sevdiğinde ona bir elem verir; eğer o buna sabırla dayanırsa, Allah onu beğenir; eğer o şükrederse, Allah onu yüceltir... Şükür en büyük panzehirdir, zira o öfkeyi rahmete döndürür.⁵²

Eski bir atasözüne göre insanı uçuran iki kanat olan korku ve ümid de Mevlânâ tarafından seyr-i sü-lûk'un hazırlayıcı basamaklarından biri olarak zikredilir. Onlar olmadan hiç kimse yaşayamaz.

Biri: "Biz hayır işlediğimiz, iyi ve doğru işler yaptığımız için, eğer Tanrı'dan bir karşılık ve iyilik umarsak bunun bize bir zararı olur mu, olmaz mı?" diye sordu.

Mevlânâ buyurdu ki: Vallahi ümitli ve imanlı olmak lâzımdır. İşte *korku ve ümid (havf ü recâ)* de budur. Biri benden: "Ümit güzel, hoş bir şey; fakat korku da ne oluyor?" diye sordu. Ona cevap olarak dedim ki: Bana korkusuz bir ümit, yahut ümitsiz bir korku gösterebilir! Bunlar birbirinden ayrı olmadığı halde, böyle bir şeyi nasıl soruyorsun? Meselâ biri buğday ekerse, elbette buğday biteceğini ümid eder. Fakat yine de Allah esirgesin! bir âfet, bir engel çıkıp zarar vermesin diye, içinde bir korku vardır. Bununla anlaşılmış oldu ki korkusuz ümid yoktur. Ümitsiz bir korku, yahut korkusuz bir ümit asla tasavvur olunamaz. İnsan ümitli olur da karşılık ve ihsan beklemezse, o işte mutlak surette, daha harâretli olur, daha ciddi davranır. Ümit, beklemek onun kanadıdır; kanatları ne kadar kuvvetli ve sağlam olursa, o kadar yükseklere uçabilir. Eğer ümidi olmazsa tembelleşir, kendisinden bir hayır beklenmediği gibi, kullukta da bulunamaz. Meselâ, bir

hasta acı ilaçları içer ve birçok tatlı şeyleri terkeder. Eğer onun sağlığa kavuşmak ümidi olmasaydı buna nasıl tahammül ederdi?⁵³

Lâkin böyle ümit ve korku sadece "normal" beşerî davranışın parçalarıdır; aşk zuhur edip her şeyi yıktığında onlar da geçip giderler:

Denizci "korku" ve "ümit" tahtasının üzerindedir devamlı,
Lâkin adam ve tahta battığında, batmaktan başka ne kalır;⁵⁴

Zira aşk denizinde, vahdette insanın ne kanada ve ne de tahtaya ihtiyacı vardır; hayatın devamını sağlayan zıtlar ise Allah'ın kemâlinde çözülüp yok olurlar.

Hayatta korku ve ümidin mecburî uyumlarını tekrar tekrar vurgulamakla birlikte Mevlânâ, şiirlerinde son sözü yine de ümide verir:

Ümidin tohumunu bu toprağa kim ekerdi,
Rahmetinin baharı ona yüz misli geri vermez?⁵⁵

Zira Allah'ın rahmeti gazabını aşmıştır; ve Allah, kulunun düşünceleriyle beraberdir, onu sukut-ı hayâle uğratmayacaktır.

Şayet Mevlânâ'da tasavvufî kavramların bir teorisinden bahsetmek gerçekten mümkünse, bu durumda *fakr* şüphesiz merkezî bir kavram olurdu. Peygamberin hadîsine - *Fakirliğim benim iftiharımdır*- dayanarak eski sûfîler, mânevî fakr konusunda murâkebe (meditasyon) etmişlerdir; zira insan, Kur'an'ın tesbit ettiği üzere, ebedî zengin Allah'a nazaran mutlak fakirdir (Sûre, 35/16). Ne var ki böylesine bir *fakr*'ın dış görünüşle bir alâkası yoktur:

Fakr'ı Allah'ın nurunda ara, elbisede arama;
Her çıplak "adam" olsaydı, sarımsak da adam olur-
du!⁵⁶

Gerçek fakr yüce Allah'ın nuruyla birleşmiştir;⁵⁷
fakr kendi benliğini boşaltan dervişi dolduran şarap-
tır.⁵⁸ Mevlânâ'nın en güzel şiirlerinden birisi bu fakr'ı
bir yâkut kuyusu olarak tasvir eder:

Dün rüyamda fakr'ı gördüm,
Güzelliği aklımı başımdan aldı,
Ve onun teveccühünden, mükemmelliğinden
Sabaha kadar deli divâne oldum.
O yâkut kuyusu gibi görünüyordu,
Kırmızı ipek bir elbiseyle beni örtüyordu...⁵⁹

Yani bezm-i ezelde - dün- fakr, onu parlak kırmızı
bir atlas manto giymiş Sultan yapmıştı.

Fakr kuvvetli bir doktordur⁶⁰ ve etrafında gönülle-
rin ve müridlerin oturduğu bütün sûfî önderlerin en
büyüğüdür;⁶¹ bir de o, bir süt annedir ve insanoğluna
doğru davranmayı öğretir.⁶² Böylece *fakr* Mevlânâ
için, sûfinin en yüksek gayesine, yani *fenâ*'ya işaret
eden bir söz haline gelir;⁶³ *fakr* önceden bu mânâda
Senâî ve özellikle de Attar tarafından kullanılmıştır.
Nihayet fakr'ın son basamağında, yani hiçbir şeye sa-
hip olmayıp da lâkin her şeye - yani Allah'a- sahip ol-
mak, Peygambere maledilen, ancak esasında 11. Yüz-
yıla ait olan bir söz gerçekleşmiş olur: Fakr kemâliyle
tamamlandığında o, Allah olur.⁶⁴

Fakr bütün güzelliklerin vatanıdır, tıpkı Mevlâ-
nâ'nın Ortaasya'ya ait bir mecazla söylediği gibi:

Bir kimse dedi: "Harezm'de hiçbir kimse âşık ol-
maz; zîrâ orada güzeller çoktur. Vaktâki bir güzeli gö-
rüp gönül verirler; ondan sonra o güzelden daha

a'lâsını görürler ve evvelkinin muhabbetinden gönülleri soğur."

Cenâb-ı Pîr-i dest-gir buyurdular ki: Eğer Hârezm'in güzellerine âşık olmak mümkün olmazsa, nihâyet Hârezm'e âşık olmalıdır; zîrâ onda bi-nihâye güzeller vardır. O da Hârezm fakrıdır. Onda mânâ güzel-leri ve rûhanî sûretler sınırsızdır. Her nereye nâzil olup ikamet eylesen, bir başkası zâhir olur. O evvelkini unutursun. Bu, sonuna kadar böyledir. Şu halde, içinde böyle güzeller bulunan nefis-i fakra âşık olalım!"⁶⁵

Fakr'ın kemâli, onun fenâ'da tamamlanması sûfi-nin son gayesidir:

Varlığı nerde arıyalım? Varlığı terketmede!⁶⁶

Lâ'nın, şehâdetin negatif başlangıcının kılıcı herşeyi kesip atar, Allah'ın dışındaki herşeyi öldürür ki, insan *illâ*'ya, "Allah'a", ulaşabilsin. Diğer sûfilerin olduğu gibi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin de sık sık kullandığı bu sembol, sûfi yöneticilerin diğer bir görüşüne, yani bu merhalelerle îmâ edilen insanın ruhî gelişimine götürür.

Benliğin evini tertemiz süpür ve ilâhî Cemâli temâşa et!

Git, "lâ ilâhe...!" süpürgesini al- zirâ bu lâ pek arındırıcıdır.⁶⁷

Lâ'dan illâ'ya doğru yükselmeyi tasvir etmek için Mevlânâ, en dikkat çekici mecaz ve semboller bulur. Tencerede pişen ve kaderi hakkında şikâyetler yağdıran nohut hikâyesini düşünelim: Ev hanımı ona belânın arınma ve ıslah için bir vesile olduğunu öğretir.⁶⁸ Sokaklardaki hamallar da en ağır yükü almak için birbirini dövmezler mi? Çünkü yük ne kadar ağır olursa ücret de o kadar yüksek olur..⁶⁹

Yükseliş yolu ızdırap yoludur; ve şayet Allah: *Çok ağlayın!* (Sûre, 9/82), demişse, kuruyan gönül bahçesinin çiçeklerle dolmasını istediği içindir.⁷⁰ Çocuk bağırma-
dığı müddetçe annenin sütü de akmaz: İnsan ağlama-
dığı müddetçe, ilâhî rahmet de kendini göstermez.⁷¹
Yalnız belâlara sabırla katlandığımız takdirde ruh te-
kâmül eder, çünkü yardım gelecek dış kaynaklar kuru-
duğunda o tamamıyla Allah'a yönelir. Üzüm suyu, bir
müddet fıçıda mayalanmasaydı şarap olabilir miydi?
İneğin ham derisi acı dolu bir tabaklanma sürecine ta-
bi tutulmadan ince bir deri haline gelebilir mi? O yüz-
den denir ki: *En çok belâlara duçar olanlar peygamber-
lerdir, sonra evliyalar ve sonra diğerleri.*

Yeni bir hayatın ön şartı kırılmaktır: Değerli yağ
içinde saklayan çekirdeğin kurtulması için fındık kabu-
ğunun kırılması şarttır;⁷² incinin kurtulması için mid-
yenin parçalanması lazım gelir.⁷³ Tarla sabanla sürül-
meli ki tohum ekilebilsin; aynı şekilde buğday öğütü-
lüp pişirilmeli ki ekmek olsun ve şimdi çiğnenebilsin ki
insana kuvvet versin ve böylece onun ruhî gücüne katı-
labilsin.⁷⁴

Her girişiminde insana rehber olan derttir. Bir
kimsede bir işin derdi ve o işin heves ve aşkı, derûnun-
da peydâ olmadıkça, o işe kasetmez ve o iş dertsiz
ona müyesser olmaz. Dünya olsun, âhîret olsun, tüc-
carlık olsun, pâdişahlık olsun, amel olsun ilh... Doğum
sancıları gelmeden Meryem, ağaca yönelmedi; *Nihayet
doğum sancısı onu, bir hurma ağacının kütüğüne götür-
dü* (Sûre, 19/23). Bu acı onu ağaca götürdü, ve kuru ağaç
meyvedâr oldu.

Beden Meryem gibidir. Bizim her birimizin içinde
bir İsa vardır; eğer bizde derd zuhûr ederse, İsa'mız
doğar. Ve eğer bizde derd olmazsa, o gizli yoldan ge-

len İsa yine aslına geri döner. Biz de ondan faydalanan-
maktan mahrum kalırız.⁷⁵

Mevlânâ burada kendinden genç Alman çağdaşı Meister Eckhart'ın "ruhta İsa'nın doğuşu" remzini hatırlatan düşünceler serdetse de, ki bunlar ızdırabın ve doğum sancılarının zorunluluğunu vurgularlar, diğer birçok mısralarında verimli ağlamayı lirik mecazlarla terennüm eder:

Göğün ağlamasından yüzlerce bahçe zuhûr etti,
Tebessümlerle yaldızlanmış.

Ben ve gök dün ağladık:

İkimizin de bir tek âdeti var!

Göğün gözyaşlarından neler çiçek açacak?

Gülen güller ve kokan menekşeler!

Âşkın gözyaşlarından ne büyüyecek?

Dostun yüz misli içten lûtfu!⁷⁶

Bir elbise dikebilmek için pahalı ipek kesilmiyor mu?⁷⁷ Sonbaharda yaprak sararıp, ve nihayet ilkbaharda taze yeşil yapraklar büyüsün diye düşmüyor mu?

Dünyada bir yuvarlak topsun,

Gökyüzüne kanatlanıp uçmazsın;

Parçalanır ve toz olursan,

Havaya yüzersin yakında...

Lâkin burada tozda kalırsan

Yıllar yılı kalmağa devam edersin,

Mekân mekân dolanır durursun,

Oyuncunun elindeki zar misâli...⁷⁸

Fakat toz Allah'ın görünmeyen rüzgârına bir elbise biçemez ve onun hareketini takip edemez.

Mevlânâ ızdırabın zorunluluğunu vurgulamak için tıbbî terminoloji de kullanır: "Dert yemek bir boşalma gibidir; acı çekene mide tamamiyle boşaldıktan sonra ilk defa yemek verilir, ve:

Midesi boşalıp çıkarma bitince yemek yer. İşte bundan sonra gerçek sevinç hâsıl olur. Bu öyle bir sevinç ki, gamı kederi yoktur; dikensiz bir güle ve başağrısı vermeyen şaraba benzer.⁷⁹

Aşılan her acı insanı, ruh yolculuğunda (seyr-i sülûk) bir adım daha ileri götürür. Haklı olarak sûfiler, o arada Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Peygamberin: *Ölmeden önce ölünüz!* hadîsini hayatlarının ve nazariyelerinin ilkesi yapmışlardır. Fitili kesilen mum da daha ziyâde aydınlatmaz mı?⁸⁰ Senâî ve onu müteakiben Mevlânâ, bilge kişinin durumunu *bîbergî* olarak tavsif etmişlerdir, ki bu durum, kışın tamamen kendi içine dönen ve baharın rahmeti bekleyen yaprakları dökülmüş (*bîberg*) bir ağacın varlık ve kaygıdan uzak hürriyetinin ifâdesidir.⁸¹ Izdırap yolundaki her adım, yetişmesi için insana yardımcı olur; zira Allah'ın yaratıklarında geriye gidiş yoktur:

Hiçbir ayna yoktur ki ayna olduktan sonra tekrar demir haline gelsin.

Hiçbir ekmek yoktur ki tekrar harmandaki buğday şekline dönsün.

Hiçbir üzüm tekrar dönüp koruk olmaz.

Hiçbir olmuş meyva tekrar turfanda haline gelmez.⁸²

Her ölüm daha yüksek bir kademede yeniden dirilmeğe götürür. O yüzden neden korksun ki insan ölümden? Burada dertlerin zindanında esir olan dilenci orada padişah köşküne geri dönecektir;⁸³ doğan sahibine, bülbül ebedî bahçeye dönecektir. O yüzden mümin bir gül gibi tebessüm ederek can verir;⁸⁴ o bilir ki: "şeker kamaşı idim, şimdi şeker oldum."⁸⁵

Hangi tohum yere ekildi de çıkmadı?

Niçin insan tohumu hakkında yanlış bir zanna düşersin?⁸⁶

İşte Mevlânâ hayatının son günlerinde dahi dostlarını böyle teselli ediyordu.

Hayat devamlı bir yolculuktur; ruhların kervanı bir duraktan başka bir durağa, tepeler üzerinden ovalara, tehlikeli uçurumlardan derûnî mânâlar ülkesine yaya dolaşır durur. Her şey, salatalık ve kabaklar dahi, ağır aksak adımlarla olsa bile, bu yolculuğa katılırlar ve bir gün bahçıvanın eli değip onları bağlayınca ruhun ipteki raksını öğrenecekler.⁸⁷ Bu yolculukta bir örtünün ardından bir başkası yırtılır, ancak bunun şartı, bir tek an bile insanın mola vermemesi, bilakis devamlı yeni bir harekete hazır olmasıdır. Bunun için Mevlânâ, mısralarında *ar rahîl*, "haydi yolculuğa!" çağrısını devamlı tekrarlar, çünkü:

Bizim çağrımız kervanın çanıdır,
Yahut gök gürültüsü, ağır bulutlar çekilince!
Yolcu, kalbini bir mola yerine koyma,
Ki yorulmayasın, seni çekip götürdüklerinde!⁸⁸

Zirâ yolculuk her şeyi kemâline yaklaştırır: cılız yeni doğmuş ay, parıldayan dolunay olur; yağmur damlaları, okyanusa düşüp kendini içine alan sabırlı bir midye bulunca inci olurlar; aynı şekilde Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicreti daha ulvî bir yolculuğun sembolü olur:

Ağaç, ayağıyla, başıyla bir yerden bir yere gidebilseydi,
Ne testere eziyeti çekerdi, ne balta yaraları alırdı.

Güneş bütün gece perdeler altına girmeseydi
Dünya, seher çağı, nasıl aydınlanabilirdi?

Acı su, denizden gökyüzüne ağmasaydı, nerden yağmur olup yağardı,

Nerden sel olup akardı da gül bahçelerine can kesilirdi.

Katre, yurdundan gitti, sonra gene geldi de
Sedefe rastladı, bir inci haline geldi.

Yûsuf, ağılya-ağılya babasından ayrılıp yolculuğa çıkmadı mı?

Yolculuktan kutluluğa ermedi mi, padişahlığa kavuşmadı mı, zaferler elde etmedi mi?

Mustafa, Medine'ye doğru yola çıkmadı mı da
Padişahlığa ulaşmadı mı, yüzlerce ordunun padişahı olmadı mı?

Ayağın yoksa bile kendine doğru yola çık,
La'l mâdeni gibi güneş ışıklarıyla renklere boyan.

Hocam, kendinden kalk, kendi gönlüne doğru yola çık!

Bu çeşit yolculukla toprak bile altın mâdeni hâline geldi...⁸⁹

Senâî ve Attar önceden hayatın çeşitli duraklarından geçen yolculuğu poetik bir dille tasvir etmişlerdi; ve Mevlânâ, Attar'dan bütün yaratıkların "yediklerini ve yenildiklerini"⁹⁰ öğrenmiştir. Bu dönemde onun nohut hikâyesi tekrar yol gösterir: Sebze yok edilir, insan tarafından yenilir ki, daha yüksek bir basamakta yeniden dirilsin, insan cevherine katılsın. Aynı şekilde insan *meni*'si de sevimli bir çocuk haline gelebilmek için kendi ben'inden (*meni*'liğinden) vazgeçmek zorundadır;⁹¹ diğer taraftan embriyo da, ana rahminde iken varlığından bîhaber olduğu yeni bir dünyanın ışıkları, renkleri ve kokularını doğumla algılamadan önce olgunlaşmak mecburiyetindedir; ve bunun gibi bu dünyanın insanı da, mânevî dünyanın tahayyül edilemeyen ihtişamını yaşayabilmek için ölmek mecburiyetindedir.

Mesnevî, ruhun mahlûkat alanında dâimî yükselmesi (tekâmülü) hakkında sayısız ifâdeler ihtiva etmektedir; bunların en meşhuru muhakkak ki Rückert'in tercümesini yaptığı pasajdır:

Bak, taş olarak öldüm ve nebat olarak doğdum... ⁹²

Veya:

İnsan önce cansızlar ülkesine gelmiş,
Cansızlıktan nebatat âlemine düşmüştür... ⁹³

Bu, Mevlânâ'nın görünen dünyayı, insanın bir sonraki hayatında aynı şekilde pek zayıf hatırlayacağı *uyuyan birinin rüyası* olarak andığı uzun bir şiirdir; tıpkı insanın baharın çiçeklerine bakarken bir defasında kendisinin de bu bitkilik halini yaşadığını düşünmesi gibi. Ne var ki bu tür mısralar, modern İslam bilginlerinin pek severek yaptıkları gibi Darwin'in evrim teorisi anlamında yorumlanmamalıdır. Daha ziyade Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin bu gruba ait olan hikâyelerden nohut hikâyesinde Hallac'ın mısrasını iktibas ettiği unutulmamalıdır:

Öldürünüz beni, ey dostlarım, öldürün!
Zira ölümüm, hayatımın ta kendisidir.
Lâkin hayatımda sırf ölümüm vardır,
Ve ölümdeki yalnız hayatımdır benim. ⁹⁴

Burada birinci derecede sözkonusu edilen, kurban düşüncesidir. O bunu biliyor ve böylesine bir tekâmülün Allah'ın irâdesiyle gerçekleştiği görüşünü Kur'an'a irca ediyordu:

Hayvanat (*en'âm*) olmalarına rağmen, nimetlere (*in'âm*) müstehaktırlar ve ahırda bulundukları halde ahır sahibinin makbulüdürler. Çünkü, eğer ahır sahibi isterse, onu, [onları] ahırdan nakleder ve padişahın

ahırına götürür; başlangıçta olduğu gibi, yokluktan varlığa getirir. *Varlık* (vücut) ahırından, *cemad* ahırını ve *cemad* ahırından, bitkiliğe, bitkilikten hayvanlığa, hayvanlıktan insanlığa, insanlıktan melekliğe ve daha böylece sonu gelmeden ilerletir. O sana bunları, O'nun birbirinden üstün olan bu türlü ahırlardan daha birçok ahır bulunduğunu kabul ve itiraf etmen için göstermiştir.

Kur'an'da: *Siz elbet bir halden, bir hale geçeceksiniz. Öyle ise onlara ne oluyor da îman etmiyorlar?* (Sûre, 84/19) buyurulmuş olduğu gibi, bunu sana önde bulunan başka tabakalara inanman ve onları kabul etmen için gösterdi, yoksa hepsi bundan ibaret, diye inkâr etmen için değil.⁹⁵

İnsanın bu değişiminde ve basamak basamak yükselmesinde Mevlânâ için gerçek bir mucize saklıdır; Allah'ın her an icra ettiği bir mucizedir bu:

Birisi burdan bir günde veya bir lahzada Kâbe'ye gider. Bu o kadar şaşılacak bir iş, bir kerâmet değildir. Semum yelinde bile bir günde, bir lahzada her nereye isterse gidecek kadar kerâmet vardır. Kerâmet odur ki, seni süflî hâlden (aşağı halden), ulvî hâle (yüksek hale) getirir. Sen oradan buraya sefer eder, cehâletten akla, ölümlükten diriliğe kavuşursun...⁹⁶

Allah bu mucize gücünü en ender tecellilerinde dahi gösterir:

Sen sığır ve öküzü insan yaparsan, bunda şaşılacak bir şey yok,
Çünkü sen deniz ineğinin dışkısını amber yaparsın!⁹⁷

Bu itibarla bütün yaratıkların sürekli olarak yukarıya doğru hareketi, Allah'ın hür ve yaratma fiiline müncer edilir, yoksa gayri şahsî manyetik bir çekim kuvvetine değil. Allah'ın dinamik aşkıdır ki, bütün ya-

ratıkları yukarılara doğru çeker; tabîî aşkın kanununu takibetmek kaydıyla, yani daha ulvî bir gaye için kurban sunmak ve son basamakta ise kendi öz benliğini tamamiyle mâşuka teslim etmek şartıyla.

Aşk, ölü ekmeği can haline getirmede,
Fânî olan canı ebedileştirmede.⁹⁸

Hayatın aşağı basamaklarında donuk ve şuursuz olan bu aşk, insanda kemâle ulaşır ve insana, Goethe'nin Hallac'ın aşkla aleve atlayan pervâne ile ilgili sözlerini yorumunda "*Öl ve ol!*" ifâdesiyle tasvir ettiği, hakikati öğretir. Ancak yolculuğun sonu, Mevlânâ'yı doğru anlarsak, Allah'ın tecellisinin ötesindeki mutluluktur; insanın, "olmadan önce olduğu gibi" olacağı yerdir burası.

Bu durum hakkında Mevlânâ şöyle der:

Sâliklerin makamını uzun uzadıya anlattığımızdan, vâsılların hallerinin şerhi için ne diyelim? Ancak onların nihâyeti vardır; fakat bunların nihâyeti yoktur. Sâliklerin nihâyeti vuslatır; vâsılların sonu ne olabilir? Bu ayrılığı olmayan bir kavuşmadır.⁹⁹

Onlar, yaratıkların yükselen basamaklarının en ucunda olanlardır; Mevlânâ'nın çok meşhur bir şiirinde bahsettiği, gerçek Allah adamı mertebesine ulaşmış kimselerdir onlar:

Allah adamı şarap içmeden sarhoştur,
Allah adamı yemeden doymuştur...¹⁰⁰

Onlar, *Allah'ın velileridir ki, onlar için hiçbir korku yoktur ve tasaya da düşmezler* (Sûre, 10/63); biz onları veliler olarak adlandırırız; o kimselerdir ki onlar, Allah'a kendi çocukları gibi yakındır; Allah onları kıskanır ve

kendi kubbeleri altına saklar. Onlar, ateşte nar kesilen demir gibi ilâhî rahmetin içinde otururlar (Hallac'ın, *enel hakk* (Ben, Hakk'ım) sözünü böyle yorumlar Rûmî)¹⁰¹ ve yaratılmamış nurla çevrilidirler.¹⁰² Bu şekilde velîler, ikinci bir sebep olmadan tesir icra ederler: Her kim kendi irâdesini Allah'ın irâdesine teslim ederse o kerâmet gösterebilir; zirâ Allah'a itaat edene, bütün dünya itaat eder.¹⁰³ Böylesi evliyaların yakınında olmakla insan ıslah olur, nasıl ki Ashab-ı Kehf için köpek, müritlere mağarada sadık kaldığından dolayı temizse.¹⁰⁴

Müritlerin mutlak bir itaatla bağlı olmak mecburiyetinde oldukları ve bu dar yolu geçebilmeleri için her şeyi feda etmeleri lazım gelen şeyh'e veya pîr'e gösterilen saygının kökleri de burada saklıdır, zira:

Kılavuzsuz yola gidene iki günlük yol, yüz yıllık yol olur.¹⁰⁵

Pîr, müridlerin Allah'ın nurunu müşahade ettikleri bir kab veya bir ayna gibidir. Ancak Allah vasıtasıyla tesir icra ettiği için onun huzuru, nefsin kıymetsiz metalini altına çeviren büyük bir simyadır.¹⁰⁶ O, nefsin gizli hastalıklarını tedavi eden bir doktordur;¹⁰⁷ ve o, âşık müritlerin kendilerini tamamiyle emanet ettikleri bir mâşuktur. *Mesnevî*'sinde evliyâların sayısız tasvirlerinin bulunduğu Mevlânâ Celâleddin Rûmî için "mâ'şuk" nokta-i nazarı ön planda bulunur. Lâkin onun Allah adamı tecrübesi Şems'le karşılaşmasından doğmuyor mu!

Mevlânâ'nın evliyâlar hakkında söylediği, Peygamber için de geçerlidir. Katı İslamcılar gibi o da Peygamberi, evliyâlardan daha yüksek bir yere koyar. Kur'an'da zikredilen bütün peygamberler, Muhammed'in tamamlayıcı rolü için birer müjdecidirler, ilâhî

nurun yaratıklara yaklaştırılmasına yarayan bir prizmanın bir yüzüdürler. Onların kerâmetleri Allah'ın mutlak yaratıcı kudretinin delilleridir. Fakat Muhammed, hayatın her safhasında müminler için bir örnektir. Mevlânâ'nın eserlerinde peygamberler ve evliyâlarla ilgili bütün açıklamalar, hep Muhammed'in övgüsüne yöneliktir. Bir taraftan ezel onunla başlarken, diğer taraftan da ebediyete kadar o bildirilecektir.¹⁰⁸ Bir kere Mevlevî âyinini dinleyen hiç kimse, Peygamberin yüzüsuyu hürmetine okunan muhteşem na'tı unutmayacaktır. Bu na't semâ-ı semâvînin müziğinin peşrevidir: tasavvufî semâ, ölüm ve yeniden dirilme simgesi, aşkın ebedî çekici gücü, Allah'ın sevgilisi, tasavvufî makamların zirvesine çıkan ve Allah'la perdesiz konuşabilen Muhammed'e yazılmış bir na't ile başlar.

Dua - İbâdet

Mevlânâ'nın otantik bir portresine sahip değiliz; ancak o, aşağıdaki mısrasında en isabetli bir şekilde portreleşmiştir:

O kadar çok niyaz ettim ki büsbütün dua oldum:
Beni her gören benden bir dua ister.¹

Gerçekten onun şiirinin önemli bir bölümünü dua lirizmi oluşturur; zirâ *Divân*'ın birçok şiiri, her halükârda son hedef Allah olmaklığından dolayı, zarif dua mısraları olarak yorumlandıkları gibi aynı zamanda aşk şiirleri olarak da yorumlanabilirler. *Mesnevî*'de baştanbaşa dua konuşmalarıyla sona eren veya duanın sırlarına işaret eden hikâyelerle örülmüştür. O yüzden *Mesnevî*'deki ilk hikâyenin Allah'a yalvarıp yakaran birisinin hikâyesi olmasına pek şaşmamak lazım; pek çok kere iktibas edilen bu hikâye, Batı'da bir zamanlar analiz edilmiştir. İşte bu küçük hikâyenin kahramanı Allah'tan ümidini kesmek istiyordu:

Birisi her gece Allah der durur, bu zikirden ağzı tatlılaşır, zevk alırdı.

Şeytan, "Ey çok söz söyleyen, bunca Allah demene karşılık onun Lebbeyk demesi nerde?

Tanrı tahtından bir cevap bile gelmiyor. Böyle utanmadan, sıkılmadan ne vakte dek Allah deyip duracaksın" dedi.

Adamın gönlü kırıldı, başını yere koydu, yattı. Rüya-da yeşiller giyinmiş Hızır'ı gördü.

Hızır, "Kendine gel, niçin zikri bıraktın, çıkardığın addan nasıl usandın, zikirden nasıl pişman oldun?" dedi.

Adam, "Cevap olarak Lebbeyk sesi gelmiyor. Kapıdan sürüleceğimden korkuyorum" deyince,

Cenab-ı Hak, "Senin o Allah demen, bizim Lebbeyk dememizdir. Senin o niyazın, derde düşmen, yanıp yakılman, bizim haberci çavuşumuzdur.

Senin hilelere düşmen, çareler araman, seni kendimize çekmemizden, ayağını çözmemizdendir.

Her Yarabbi demende bizim, efendim, buyur dememiz gizli" dedi.²

Bu hikâyeyi, *Sufismus sive theosophia persarum pantheistica* (Berlin 1821) başlıklı doktorasında iktibas eden F. A. D. Tholuck, onu şu sözlerle şerheder: "İnsan bundan daha muğlak, daha cüretkâr ne tahayyül edebilirdi!" Zirâ o, soğukkanlı bir protestan teologun samimî antipatisiyle, panteizmi hatırlatan ne varsa onu reddeden bir tavırla karşısında idi ve Rûmî'nin bu hikâyede yalnız duanın sırlarını değil, aynı zamanda şiirinin merkez konusunu teşkil eden Allah aşkının sırrını da îmâ ediyordu. Onun bu kitabıyla Avrupa'da tanınan bu hikâye, yüzyılımızın başında İsveçli büyük Diller Tarihçisi ve sonraları Başpiskopos Nathan Söderblom tarafından tekrar iktibas edilir, ancak bu sefer, Mevlânâ'nın büyüklüğünü övmek için:

Varlık; harikulâde bir sözdür ki; o, dua ve duaya icabet edildiğine dairdir, onun teselli edici özelliğine

dinî literatürde rastlanır, özellikle Pascal bu hususiye-tine işaret etmiştir.³

Söderblom ve onun tilmizleri sayesinde Dinler Tarihçileri, bu şiirden *oratio infusa*'nın, "Allah'ın insanın gönlüne ilham ettiği dua"nın İslam mutasavvıflarınca da bilindiğini anlamağa başladılar. Şu var ki bu meşhur hikâye çoğu kez çok ayrı bir muamele görmüş-tür; o, Mevlânâ'nın dua hakkında yaptığı sayısız açıklamalardan yalnız bir tanesidir. Onun imâları, tasvirleri ve yorumları, farz ibâdetlerden tutun da en yüce mistik istiğrak tecrübelerine kadar uzanır. Namazın en güzel temsillerinden birisi olarak tasvir edilen, sûfî Dakukî'nin kıldırıldığı bir namaz *Mesnevî*'de bulunur:

Dakukî, namaz kıldırmak üzere onların önüne geçti, o kadar birleştiler, o kadar kaynaştılar ki sanki onlar atlas bir kumaştı, Dakukî de o kumaşın sırması, süsü! O padişahlar, saf olup o ünlü imama uydular.

Tekbir getirince kurbanlık koç gibi âleminden çıktılar. Koyun keserken "Allahu ekber - Tanrı uludur" dersin ya, o geberesi nefsi keserken de bu söz söylenir.⁴

Bu tablo doğrudur; çünkü, *Allahu ekber* tekbirleri namazın başlangıcında söylendiği gibi, kurban edilen bir hayvanın kurban edilmesi esnasında da söylenir: o yüzden denebilir ki insan namazda kendini, nefsini ve irâdesini kurban eder.

Mevlânâ Allah'ın eserlerine ibâdet edercesine hayranlığını tekrar tekrar geri dönerek ifâde eder; belki de en etkileyici olarak Âdem'in ağzından büyük bir duada olur bu;⁵ zirâ tapınma hayatın gayesidir: *Ben, insanları ve cinleri yalnız bana ibâdet etsinler diye yarat-tım* (Sûre, 51/56).

Ancak Allah'ın büyüklüğü ve azameti ile karşılaş-tırıldığında, insanların ibâdeti ve itâati ne kadar azdır!

Bütün bu bilgiler, çalışmalar ve kulluklar Tanrı'nın büyüklüğüne ve vereceği şeye nazaran, sanki birinin başını eğip, sana saygı gösterip gitmesi gibidir. Eğer bütün yeri Tanrı'ya saygı göstermekte başına koysan, tıpkı başını bir defa yere koymuş olman gibidir. Tanrı'nın istihkakı ve lûtfu senin varlığından ve saygıdan daha eskidir. Seni nereden meydana çıkardı, var etti ve kulluğa, saygı göstermeğe istidatlı kıldı. Bir de sen O'nun kulluğundan dem vuruyor, lâf ediyorsun. Kulluklar ve hizmetler, tıpkı ağaçtan ve keçeden bebekler yapıp, sonradan Tanrı'nın huzuruna onları çıkararak: "Bu bebekler benim hoşuma gitti; fakat onlara can vermek senin işindir. Eğer can bağışlarsan diriltmiş olursun, bağışlamazsan ferman senindir!" demene benzer.⁶

Ancak Allah insanın amelini rahmetle kabul ettikten, Mevlânâ'nın babasının bir niyazında söylediği üzere, "ibadetinin ağacını yeşertip taptaze kıldıktan" sonra bu amellerin bir değeri vardır; başka türlü onlar, Allah'ın huzuruna yükselme kabiliyetinden mahrum, ölü oyuncaklardırlar.

Rûmî, ibadet hayatının bütün safhalarını derûnîleştirmiştir; en küçük bir pislikten sonra bile tazelenmek mecburiyetinde olan ve her günkü beş vakit namazdan önce alınan abdest, onun için, ondan önceki sûfilerde olduğu gibi, nefsin temizlenmesinin bir sembolüdür, "zirâ yüzünü yıkamayan, hûrilerin yüzünü göremez".⁷ Ancak onun bizatihi kendisi abdestini su yerine gözyaşlarıyla alır. Kezâ o, abdestte tek tek uzuvlarını yıkarken daima yanlış dualar okuyan niyeti hâlis bir sersemle ilgili olarak da çok etkili hikâyeler anlatır.⁸ Ne var ki normal insan dış pisliği temizlerken, âşık, kendini konuşmaktan temizler ve mantıklı her konuşmayı keser.⁹

Ancak imandan kaynaklandığında namazın bir değeri vardır. Mevlânâ'nın vurguladığı üzere, iman insan için namazdan daha önemlidir, zirâ o, bütün amel-lerin köküdür.¹⁰ Her namazda, dindar insanların her gün birçok kere okuduğu Kur'an'ın ilk sûresi, *Fâtiha* okunur. *Fâtiha* kalbe eşdir ve beş vakit namazın merkezidir; kalp de ancak kendi faaliyetinden sonra tesir icra edebilen beş duyunun merkezidir.¹¹ Bu sahada samimî olan, kargıya ve kalkana ihtiyaç duymadan bir saltanat sahibi olabilir;¹² Mevlânâ sadece insanın değil, bilakis bütün yaratıkların *Fâtiha*'yı tekrar ettiklerini can kulağıyla duyar:

"Biz sana taparız!", diye dua eder bahçe kışın.

"Biz senden yardım dileriz!", diye söyler baharın.

"Biz sana taparız!"- yani: "Yalvararak buraya geliyorum,

Neşenin kapısını aç ve beni kederler içinde bırakma!"

"Biz senden yardım dileriz!"- Yani: "Meyvelerin bolluğundan

Yıkılıyorum artık- Ey Yardımcı, beni koru şimdi!"¹³

Huzûr-i kalp namazın ön şartıdır. Dinî ideallara uygun olarak hareket etmedikten sonra, gece ve gündüz ibâdetle meşgul olsan ve bundan dolayı övünsen neye yarar?¹⁴ Çünkü namaz, karakterde bir değişikliğe sebep olmalıdır. Namaz ve Allah'ı zikirle Allah'a ulaşamadığı takdirde, bu sofî işleriyle meşguliyet şuna benzer: Bir kutuda misk olsa ve sen elini o kutunun içine sokarak miske dokunsan şimdi elin tamamen misk kokar.¹⁵ Zâhirî ritüel, kalbî yaklaşmanın ön şartıdır - Bu namaz için olduğu gibi hayatın her aspekti için geçerlidir:

Tanrı'mız, "Secde et de yaklaş" dedi... (Sûre, 96/19)

Bedenlerimizin secde etmesi, canlarımızın Tanrı'ya yaklaşmasına sebeptir.¹⁶

Şüphesiz Mevlânâ, mâşukun cemâli - Şems-i Tebrizî- ona ebedî sabah şarabı sunduğundan nâşi, hiçbir zaman sahih bir akşam namazı kılamadığından şakayla karışık şikâyet etmiş olabilir.¹⁷ Ancak böylesi sözlerle o, tasavvufî aşktan mest olan birinin namaz vakitlerini saymadığına işaret eder. Bu tasavvufun en eski nazarıyatçılarından da meşgul oldukları bir problemdir.

Her kim seninle şaşkına dönmüşse,
Onu oruç içre oruç, namaz içre namaz kılarsın!¹⁸

Aşk, zâhidin tesbihini zâhiren şarkılara ve müziğe döndürebilir; lâkin onlar (âşıklar) içten, Kur'an'ın dediği gibi, "salât-i dâim" içrediler, yani *daima namazdadırlar* (Sûre, 70/23)¹⁹ Zirâ namaz, birçok sûfî tarafından âşıkla mâşuk arasındaki en derunî, en içten bir görüşme olarak telakki edilmiştir. Rûmî'nin biyografisini yazan Sipahsalar, derin ritmiyle (feilâtün) okuyanları coşturan en cezbeli namaz şiirini iktibas eder üstadın:

Herkes akşam sofrasını ve mumları hazırladığında,
Ben dostun hayâliyle başbaşayım-
İniltileyle, şikâyetlerle, keder ve acılarlayım!
Namaz için abdestimi gözyaşlarıyla alırım;
Sonra namazım ateş kesilir-
Ateş alır caminin kapısı, ezanım yankılandığında...
Söyle bana, sarhoşların namazı kabul olur mu?
Çünkü o ne zaman tanır, ne mekân.
İkinci rek'at mıdır yoksa çoktan sekizinci mi?
Hangi sûreyi okuyordum? Lâkin ağzım-dilim de yok artık!
Nasıl O'nun kapısını çalarım? Ne ağzım, ne dilim kaldı!
Sen kalbimi ve dilimi aldın benden,
Affet Rabbim! Rahmetini esirgeme!
Hayır! Allahım, nasıl bilebilirdim,
Nasıl kıldığımı namazımı?
Rükûya gittim mi? Cemaatin imamı kim?

Zirâ ben bir gölgeden ibaretim,
Her imamın önünde ve ardında;
Gölge sahibinin değişmesiyle birlikte,
Büyür ve kaybolur giderim...

Bu bağlamda o, Pîr'in soğuk bir kış gecesi camide namazını nasıl kıldığını ve secdede nasıl içten ağladığını anlatır; öyle ki gözyaşları sakalına akmış ve buz gibi soğuk zeminde donuvermiştir. Böylece müridleri onu sabahleyin sıcak suyla kurtarmak mecburiyetinde kalmışlardır.²⁰ Ancak o hâlâ bu durumun farkında olmamıştı; zirâ ruhların Şems'i onu aydınlatmıştı ve o vecdle şöyle bağırmıştı:

Mihrâbı, dostun cemâli olanlar için,
Yüz türlü namaz, rükû ve sücud vardır.²¹

O kişinin imamı aşktır; ve bu imam namaz için selam vermeğe başladığında insan, hemen ikrâm ve uyku hakkındaki ölüm duasını okur.

Mevlânâ bize farz namazlarının sonunda dua okunması gerektiğini öğretir;²² ve bu dualar Ramazan aylarında özellikle Allah indinde kabûl görür²³; bu aynı şekilde sabahın erken saatlerindeki sabah namazları için de geçerlidir.²⁴ Fakat geceleri yapılan niyaz Allah'ın nazarında parıldayan bir mum gibidir.²⁵ Balığın karnında niyaz eden Yunus, kendi dünyevî varlığının zindanında dua eden insan için bir örnektir ve o insan seher vakti, balık mesâbesinde olan "gece"nin karnından kurtulup çıktığında da şükretmelidir.²⁶

İlelebet Mevlânâ duanın etkilerine inandığını ve insanın, darda olduğu zaman, diğer yaratıklardan daha çok Allah'a yakarma imtiyazına sahip olduğunu vurgulamıştır:

Köpeğin akli ve idraki olmadığı halde, acıkıp ekmeği olmayınca, senin önüne gelip kuyrukçuğunu sal-

lıyor; yani: "Bana ekmek ver, benim ekmeğim yok, senin var." diyecek kadar anlayış gösteriyor. Sen, köpekten de mi aşağısın? O, yerde yatıp "Eğer isterse bana kendisi ekmek verir." demeğe razı olmayarak yalvarıyor, kuyruğunu sallıyor. Sen de böyle yap ve Tanrı'dan iste ve dilen ki böyle bir atâ sahibinin önünde dilencilik etmek çok yerinde olur. Madem ki şansın yoktur, o halde hasis olmayan ve devlet sahibi bulunan bir kimseden şans iste.²⁷

Bir şey kesindir: İnsan Allah'a af ve mağfiret için rica ederse bu kabul edilir. Bu fikir, islamî dindarlıkta eskiden beri müdafaa edilegelmiştir:

O katillerin günahlarını ağaç yaprakları gibi döker kışın;

Af ve mağfireti o günahkârların kulaklarına üfler.²⁸

Allah Kur'an'da: *Beni çağırınız ki icabet edeyim* (Sûre, 40/69) demiyor mu? Bu şekilde dua, bütün sıkıntılı durumların anahtarı olur; insanın kendini ümitsizliğin derin kuyusundan çekip aldığı bir iptir dua.²⁹ Dahası: Dert; insanın kendini yeniden Allah'a kılavuzladığı en güzel vasıtaadır:

Dert, Tanrı'yı gizlice çağırmana sebep olduğundan bütün dünya malından iyidir.³⁰

Allah yanan ciğerden yükselen ciğer kokusunu, tıpkı yanan birisi gibi rahmetle kabul etmeyecek miydi?³¹

Sâkin modern okuyucu Mevlânâ'nın mukayeselelerini bazen garip/tuhaf, hatta belki de lâubâli bulacaktır. Zira birçok sûfî arasında yaygın olan bir hadîse uygun olarak Rûmî, müminin dualarına hemen icabet etmeyerek Allah'ın mümini imtihan ettiğine inanır; çünkü O, papağan ve bülbülleri bir kafese hapsederek on-

ların sesine sevinen birisi gibi, onları memnuniyetle dinler; veyahut da insan, yaşlı çirkin bir dilenciye bir parça ekmek vererek ondan kurtulmak ister, oysa genç ve güzel bir dilenciye biraz daha bekleterek onun bakışından huzur bulur.³²

Fakat tâbiri câizse görünüşteki bu çocuk hikâyeleri, *Mesnevî*'de oldukları şekliyle, Rûmî ile onun Allah'ı arasındaki ilişkiler hakkında abartılı teolojik araştırmalardan daha çok şey söylerler. O bizi günahkâr bir yaşantıdan Allah'a dönen ve cengine (harpa) yeni tel-ler satın almak ümidiyle kırık enstrümanı yanında olduğu halde Medine Mezarlığında bir eşek anırmasını andıran cırtlak sesiyle şarkılar söyleyen yaşlı harpistle buluşturur:

Yetmiş yıldır isyan edip durdum.
Benden bir gün bile ihsanını kesmedin.
Bugün kazanç yok, senin konuğunum.
Cengi sana çalacağım, gayrı seninim.³³

Ve zavallı çoban Allah'a olan aşkını çocuksu ke-kelemelerle ifâde eder:

Neredesin ki sana kul, kurban olayım.
Çarığımı dikeyim, saçını tarıyayım.
Elbiseni yıkıyayım, bitlerini kırayım..
Ulu Tanrı sana süt ikram edeyim.
Elceğezini öpeyim, ayacığını ovayım.
Uyuma vaktin gelince yerceğizini silip süpüreyim.
Bütün keçilerim sana kurban olsun...³⁴

Bu duayı duyan Musa, Allah'a tân eden bu ifadelerden dolayı peygamber öfkesiyle çobana susmasını emreder ve onu oradan kovar; ancak Allah, zekâ yönünden zavallı olan birinin bu samimi duasını entel-lektüellerin pek süslü sözlerinden daha çok sevdiğini Musa'ya öğretir:

Fakat sözün eğri, niyetin doğru olursa,
O söz eğriliği, Tanrı'ya makbuldür.³⁵

Ameller niyetlere göre değerlendirilecektir; ve her halükârda kimin konuştuğuna bakmaksızın münâcatları kabul buyurmak Allah'ın rahmetinin bir bölümüdür: Hatta hayız gören kadının hayız esnasındaki münâcatı da Allah katında kabûl görür.³⁶

Şüphesiz, ibâdet eden insanlar arasında bir fark vardır:

Kâfir de Tanrı der, mümin de.
Fakat ikisinin arasında adamakıllı fark var.
O yoksul ekmek için Tanrı der,
Haramdan çekinense candan, gönülden.³⁷

Feridüddin Attar, bir hükümdarın pek zengin giyinip kuşanmış hizmetçisinin huzurunda, kulunu sefil bir hâlde aç bıraktığı için Allah'a küfreden bir dervişin hikâyesini anlatır.³⁸ Fakat bu hikâye, Attar'ın özel bir sempati duymuş olması lâzım gelen, Allahla kavga eden dervişlerin hikâyeleri grubuna ait iken, Rûmî tarafından alınmış, ancak her zamanki gibi pozitif bir şekilde yorumlanmıştır:

Herat şehrinde bir küstah yoksul, mevkii yüksek bir köleyi gördü.

Sırtında atlas bir elbise, belinde altın bir kemer vardı.
Köle giderken yoksul, yüzünü gökyüzüne kaldırdı da dedi ki:

Tanrı, kula bakmayı neden bu ihsan sahibi efendiden öğrenmezsin?

Ey Tanrı, kula bakmayı bu uludan, padişahımızın seçtiği bu yüce kişiden öğren bari.

Yoksul muhtaçtı, çıplaktı, hiçbir şeyi yoktu. Kışın soğuktan tirtir titriyordu.

Tanrı'nın binlerce ihsanına, onun nedimi olduğuna, onu bilenler arasına katıldığına güveni vardı.

Padişahın nedimi bir küstahlıkta bulunursa bu hareketi, kendine senet yapma.

Tanrı, bel verdi. Elbette bel, kemerden iyidir. Fakat taş veren adam, baş da verebilir mi?³⁹

Başka bir yerde bir duada Rûmî, Allah'ın rahmet bağışlarıyla karşılaştırıldığında dünyevî bağışların ne kadar önemsiz ve küçük olduklarını beyân-ı fikreder. Her an Allah tarafından muhafaza edildiğini âşık, hiçbir zaman unutabilir mi?

Nerde olursak olalım, nereye olursa olsun yolculuğumuz,

Senin masandayız, Senin kadehinleyiz.

Senin şekillendirdiğin resimleriz biz,

Senin lûtuf ve ikramından besleniriz.

Kubbenin güvercin yavrularına benzeriz,

Ve ancak Senin kubbenin etrafında döneriz...⁴⁰

Elbette, birçok münâcata icabet edilmez, ama Mevlânâ bilir ki Allah'ın ilmi burada da, evet burada, kendini ortaya koyar:

Bihamdülillah ki icâbet etmedi!

O menfaatini istiyordu; bense tahrip telakki ettim.

Tıpkı bazı niyazların sırf zarar ve kayıp olduğu gibi-

Rahmetinin bir işâretidir ki Allah ona icabet etmez!⁴¹

Devamlı icâbet edilen yegâne niyaz, akrabalar ve arkadaşlar için yapılan niyazdır, ama düşmanlar için yapılan niyaz da kabûl görür; zira gerçek mümin, kendisini sürekli takip ve tacizle tekrar Allah yoluna getiren düşmanları için de dua eder.

Bir vaiz vardı.. mimbere çıktı mı yol kesenlere duaya başlar.

Ellerini kaldırıp "Yarabbi, kötülere, fesatçılara, isyancılara merhamet et!

Hayır sahipleriyle alay edenlerin hepsine, bütün kâfir gönüllülere, kiliselerde bulunanlara merhamette bulun" derdi....

Dedi ki: "Ben onlardan iyilik gördüm.. bu yüzden onlara dua etmeyi âdet edindim.

O kadar kötülükte bulundular, o derece zulüm ve cevir ettiler ki nihayet beni şerden kurtardılar, hayıra ulaştırdılar.

Ne vakit dünyaya yöneldimse onlardan eziyetler gördüm, meşakkatler çektim, dayaklar yedim.

Bu yüzden de iyilik tarafına kaçırdım.. beni o kurtlar yola getirirlerdi.

Benim iyiliğime sebep oldular.. ey aklı başında adam, bu yüzden onlara dua etmek, boynumun borcudur benim!"⁴²

Allah âşıklarının bu tür duaları, göklere uçan kuşlar gibidirler, evet tıpkı dünyanın sonundaki kuşların mistik kralı Simurg'a benzerler.⁴³

Dervişler yanan gönülleriyle niyaz ettiklerinde Allah, şüphesiz onların duasını duyacaktır.⁴⁴ O yüzden Rûmî, müritlerini devamlı dua etmeleri için uyarır; çünkü Allah, aşksız ve iştisaksız kuru (lafzî) duaları dahi yeniden canlandırabilir, tıpkı doğum sancılarıyla Meryem'in sığındığı kurumuş hurma ağacının birdenbire meyva vermesi gibi: gerçek acı beklenmedik yardım getirir.⁴⁵

Bu sebeple Rûmî, yüzlerce yakaran sözle Allah'a yönelir ve mesleğini "dua etmek" olarak tavsif eder:

Senin duyan mumunun etrafında dolandır niyazım daim,

Bir pervâne kanadı misâli yanmıştır duam büsbütün,⁴⁶

demek suretiyle, *şem* (mum) ve *sem* (duymak) kelimeleri arasında bir kelime oyunu yapmaktadır. Kendisi

niyazında daima Allah'ın etrafında döndüğü için, bütün yaratıkların duasını da anlayabiliyor; çünkü Kur'an'ın mütemâdiyen yeniden tekrar ettiği üzere, *Yaratıkların içerisinde hiçbir şey yoktur ki, O'nu överek tespih etmesin* (Sûre, 17/44). Yalnız ibâdet etmek bu dünyada kastedilmektedir; ve bütün yaratıklar bu sessiz perestijde birleşmişlerdir. *Görmedin mi, göklerdeki ve yerdeki şuurular da, bölük bölük olmuş kuşlar da tespih etmektedirler. Herbiri kendine özgü duasını, kendine özgü tespihini bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduğunu çok iyi bilmektedir* (Sûre, 24/41). Duada ateş dosdoğrudur; su kendini yerden yere atar;⁴⁷

Ağaçlar farz namazındadır, kuşlar tespih çekmede, Menekşe kendini yere atarak eğrilmiş duruyor...⁴⁸

Ağaçlar dua eder gibi kollarını açmışlar; eskiden-beri çınarın ele benzetilen yaprakları, Mevlânâ'nın kanaatine, duaya uzanmaktadırlar.⁴⁹ Zambak kılıcını çekmiş ve yasemin beyaz kalkanyla cihâda gider gibi *Allâhu ekber* demekteler.⁵⁰ Senâî'nin büyük bir şiirinde açıkladığı gibi, her kuş kendi terânesini söylemekte: güvercin sürekli *ku ku*, "nerede nerede" diyerek sevgilisini aramakta; leylek yolda *laklak laklak* diye tekrar ederek, *al mülk lak*, *el-izz lak*, "mülk Senin, devlet Senin" demek istiyor...⁵¹ Her cinsin kendine has Allah'ı tesbihi vardır; terzi ve marangoz, mimar ve sucu kendi eserleri vasıtasıyla onlara bu işleri yapma kabiliyeti bahşeden kudreti tesbih ederler.⁵²

Fakat en kabiliyetli yaratıklar dahi Peygamberin sözüne hak vermek durumundadırlar: *Seni yeteri kadar tesbih edemedim.*

Her kılın yerinde bir dilim olsaydı,
Gene sana şükretmekte âciz kalırdım.⁵³

İnsanın hakkıyla hamd-ü senâ etmesi mümkün değildir. Esasen o, ne için niyaz etmek zorunda olduğunu da bilmez. Şüphesiz, tasavvufî niyazın nihâî gayesi, Allah'ın ebedî cemâlini görmektir, küçük benliğinden geçerek Allah'ın nur denizine garkolmaktır; işte bu şekilde Rûmî'nin şiirleri, onun ümid ve her sözün ve düşüncenin sükûta erdiği şeb-i arûs hasretinin ifâde edildiği mısralarla doludur. Allah her duayı anlar, hat-ta ifâde edilmeyen kapalı duaları dahi anlar ve onlara icâbet eder, çünkü O, insanlara kendisine yönelmelerini ilham eder. Zira "Biz nasıl niyaz etmemiz gerektiğini bilmeyiz"; o yüzden insan, belki Zât-ı Kibriyâ'ya uygun olmayabilir diye Allah'ın huzurunda söz söylemeye cesaret edemez.⁵⁴

Öyleyse, ona sahih sözleri öğreten, zindanda duanın nurunu yakan, insanı niyaza yönelten ve daha sonra duasının mükâfatını veren Allah'tan başkası değildir. İnsan hakkıyla dua ettiği zaman kalbinde Allah'ın âmin dediğini duyacaktır:

Ey hilim sahibi Tanrı; bize, duyanın insafa gelip kabul edeceği ince sözler hatırlat.

Dua da senden, icabet de. Emniyet de senden, korku da....⁵⁵

Dua etme kabiliyeti ilâhî rahmetin bir vergisidir; Kadir-i Mutlak'a yaklaşmak için insanın kendi kendine hiçbir şey yapması mümkün değildir:

Biz kendimizden vazgeçer, yüzümüzü sana tutarız.

Çünkü sen, bize bizden yakınsın.

Bu dua da senin öğretmenledir, senin ihsanıdır.

Yoksa külhanda nasıl olur da gül bahçesi yetişir?⁵⁶

Bu bizi tekrar çıkış noktamıza getirir. *Oratio infusa* (Allah'ın insanın gönlüne ilham ettiği dua) düşün-

cesi eski zamanların mutasavvıflarınca da biliniyordu. Özellikle bu düşünce Iraklı sûfî Niffarî (ö. 965) tarafından inkişâf ettirilmişti. Niffarî insanların peşini bırakmayan bu ilâhî rahmeti dramatik sembollerle teşrih eder.⁵⁷ Mevlânâ Allah'ın rahmetinin insanları her yerde bulduğu ve bırakmadığı yönündeki bu hissi tanır (Tıpkı aylar hikâyesinde îmâ ettiği üzere). Hitâbı her sözden önce olan Allah, istese de istemese de insanı konuşturur:

Duamı su gibi akıttın, sebatını da bağışla ve o duayı kabul et.

Önce bana duayı ilham eden sensin, sonunda duamı da sen kabul et.⁵⁸

Mevlânâ birçok mısrasında duadaki kalbin değişiminden bahseder; belki de hayalî tecrübenin en büyük tasviri, *Mesnevî*'de Dakukî'nin yaşadıklarını îmâ eden hikâyedir: Arkadaşlarının gemisinin kurtuluşu için dua ederken Dakukî, öylesine benliğini terk eder ki, kendi içinden Allah'ın niyaz ettiğini müşâhede eder:

Dualarından dua akıyordu, bir annenin dua ettiği gibi,

Gözlerinden yaşlar akıyordu. Kendisinde olmaksızın ettiği dua, gökyüzüne yücelmekteydi.

O ihtiyarsız'dua yok mu.. bambaşka bir şeydir. O da, adamın kendisinden değildir, Tanrı'dandır, Tanrı ilhamıdır.

O esnada insan, yok olur, o duada bulunan Tanrı'dır; dua da Tanrı'dandır, icabet de.

Arada vasıta olarak mahlûk yoktur. O niyazdan cismin de haberi yoktur, canın da.⁵⁹

Lirik şiirlerinin birçoğunda Mevlânâ, sonunda sü-kûta davet eder, çünkü sükût, aşkı sözlerden daha derin ifâde eder:

Şimdi sus ve sükût yolunu seç,
Yokluğa doğru dön ve git!
Yokolduğun zaman, senâ ve övgü
Sen olursun böylece tamamen.⁶⁰

Duanın sonu sükûttur; ama o *zikr*'in de sonudur. O *zikir* ki sûfîler, uzun zamandan beri onu disiplinli bir şekilde talim ederler. Rûmî hiçbir zaman *zikir* hakkında teorik risâleler yazmamış veya onun çeşitli tekniklerine îmâ etmemiştir; fakat o, zikrin sırrını diğer sûfîlerin herbirinden daha iyi olmasa bile, onlar kadar iyi biliyordu.

Kendinden tamamen geçinceye dek yakarışla Allah'ı an,
Ki nidâ ve nidâ eden kendisine nidâ edilende yokolsun.⁶¹

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, duada kendinden geçmenin sırrını namazla irtibatlandırarak *Fîhi mâ fîh*'de işaret eder:

Emîr: "Tanrı'ya namazdan daha yakın olan bir şey var mıdır?" diye sordu. O: "*Hemnemaz* vardır; ama namaz yalnız bu sûretten ibâret değildir. Bu, namazın kalıbıdır. Çünkü bu namazın başı, sonu bellidir ve vardır. Başı ve sonu olan her şey ise kalıptır. *Tekbir* namazın başı, selâm ise onun sonudur. Bunun gibi şehâdet de yalnız dilleriyle söyledikleri şey değildir. Onun da başı ve sonu vardır. Sesle, sözle söylenebilir. Sonu ve başı olan her şey sûret ve kalıptan ibâret olur. Onun ruhu benzersiz ve sonsuzdur, başı sonu yoktur. Bu namazı nebîler bulmuşlardır ve bunu ortaya çıkaran nebî: "*Benim Tanrı ile bazı vakitlerim olur ki o zaman, oraya ne bir Tanrı tarafından gönderilmiş peygamber ve ne de Tanrı'ya en yakın bulunan bir melek sığar.*" buyuyor. O halde namazın ruhunun yalnız bu sûretinden

ibaret olmayıp, belki *istiğrak*, kendinden geçiş olduğunu, bilmiş olduk. Çünkü bütün sûretler dışarda kalıp oraya sığmazlar. Katıksız sırf mânâ olan Cebrâil bile oraya sığmaz.

Bilginlerin sultanı, âlemin kutbu olan Mevlânâ Bahâ-ul Hak Ve'd-din (Allah'ın salat ve selâmı onun üzerine olsun!) hakkında bu hikâye rivâyet edilir: Bir gün eshabı onu *istiğrak halinde* buldular. Namaz vakti geldi. Müritlerden bazıları Mevlânâ'ya: "Namaz vaktidir" diye seslendiler. Mevlânâ onların sözüne aldırış etmedi. Onlar kalkıp namaz kılmaya başladılar. Yalnız, müritlerden ikisi, şeyhe uyup namaza durmadılar. Namaz kılanlardan Hacegî adlı bir müridi sır gözüyle, namaz kılan eshabın hepsinin imamla beraber arkalarının, şeyhe uyan o iki müridin ise, yüzlerinin kibleye dönük olduğunu apaçık gösterdiler. Çünkü şeyh benlik ve bizlik iddiasından geçip, O'nun nurunda fenâ buldu. Varlığından bir şey kalmadı. *Ölmeden evvel ölmünüz* (H) sözü gereğince Tanrı'nın nurunda helâk oldu. O şimdi, Tanrı'nın nûru olmuştur. Her kim, arkasını Tanrı'nın nuruna ve yüzünü duvara çevirirse, mutlak sûrette arkasını kibleye çevirmiş olur. Çünkü artık o, kiblenin canı olmuştur. İnsanların yöneldikleri Kâbe'yi Peygamber yapmamış ve o, *âlemin kiblegâhı* olmamış mıdır? O halde Peygamber kible olursa daha uygun olur. Çünkü kible, onun için kible olmuştur.⁶²

Zira Peygamber tarafından Mekke'deki Kâbe zâhirî bir işâret olarak kararlaştırılmıştır; fakat ruhların *kiblesi* belirli bir yere bağlı değildir. Bu sebeple Mevlânâ bir mektubunda şöyle yazar:

Fâkih namazın sûretini tanır: Başlangıcı *tekbir*, sonu selâmdır. *Fakir* namazın ruhunu bilir. Namazın ruhunun ön şartı, kırk yıl ekber cihadda (yani kendi nefsiyle savaşmak) bulunmak, gözlerin ve nefsin kana dönmesi, zulmetin örtüsünün üzerinden geçmek ve

kendi varlığının yokolmasıdır; Allah'ın hayatıyla hayat bulup, Allah'ın varlığıyla varolmaktır.⁶³

İnsan tamamıyla *fakr*'ın ve *fenâ*'nın bu basamağına ulaşınca, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki bir kahramanıyla birlikte niyaz edebilir:

Önce duaya meyil veren de sensin.. sonradan duayı kabul eden de sen!

Evvel de sensin, âhır da sen... bizse arada söze bile gelmeyecek bir hiçin hiçi!⁶⁴

Aşkın tasfiye edici alevi

Sadece aşk, sadece aşk - başka da bir işimiz yoktur!¹

Mevlânâ, haklı olarak şiirinin mihverini ve merkezini böyle tasvir eder. Onu şair yapan, bir halden bir hâle sokan ve yiyip bitiren, Şemseddin'le yaşadığı aşk tecrübesidir. Aşk hakkında söylediklerinin hepsi, baştanbaşa bu yanıp tutuşma hâtıralarıyla doludur. Seyr-i sülûkda ondan öncekiler ve sonrakiler için olduğu üzere, Mevlânâ için de dünyevî aşk (Sûfiler "mecâzî" aşk derler) gerçek aşkın, semâvî aşkın bir önbasamağıdır. Küçük kız çocuklarına, ilerideki annelik rollerine hazırlamak üzere, oyuncak bebekler, küçük erkek çocuklara da savaşmayı öğrenmeleri için tahta kılıçlar vermezler mi?² Ve onlar, aşk nasıldır diye sorduklarında, onlara deriz ki: Aşk şeker gibidir,

Gerçek özünden çok uzak olsa dahi,
Çocuk karşılaştırmadan onu öğrensin diye.³

Îlâhî aşk çeşitli şekillerde başlayabilir: Mevlânâ'nın sık sık tasvir ettiği gibi, o birdenbire bir dalgın-

lık olabilir, veyahut da bir süreçte ağır ağır olgunlaşabilir:

Balıkçılar, balığı bir defada sudan çekip çıkarmazlar. Oltanın çengeli balığın boğazına girince onu birazcık çekerler ve sonra bırakırlar, tekrar çekerler. Bunu, balığın kanının akıp bitkin bir hale gelmesi, kuvvetini kaybetmesi ve zayıflaması için yaparlar. Aşk oltası da insanın damağına takılınca, pis kanların azar azar akması ve kudretini kaybetmesi için Tanrı onu yavaş yavaş çeker. Çünkü *Allah kiminin kalbini darlaştırır, kiminin açar. Lâ ilâhe İllallah* (Sûre, 2/247).⁴

Aşk varlığın merkezi olur, seyr-i sülûkda daha önceki istasyonların hepsi - sabır ve uzlet, korku ve ümit - onun tarafından yutulur. Zira aşk, bütün canlı varlıkların kendisine tâbi oldukları Süleyman'a benzer;⁵ o herkesi besleyen müşfik bir annedir de;⁶ o insanoğlunu terbiye eden bir sütninedir. Mevlânâ, esas itibariyle aşkın her yaratıkta doğuştan varolduğu kanaatindedir:

Kurt da aşk nedir, bilir, horoz da, arslan da.
Aşka karşı kör olan, köpekten de aşağıdır.⁷

O yüzden Mevlânâ, bir mektubunda şöyle yazar:

Onsekiz bin âlemde herkes, birşeyi sever, birşeye âşıktır. Her âşığın yüceliği, sevgilisinin yüceliği mikdarıncadır. Kimin sevgilisi, daha latîfse, daha zarîfse, özü daha yüceyse, âşığı da daha azîzdir;⁸

Bu demektir ki Allah'ı en çok seven en yücedir. Geniş mânâda insan, bir taraftan böylesine bir aşkı câzibe kuvveti, diğer taraftan da yaratıkların daha yüksek bir varlık basamağına duydukları genel bir hasret olarak telakki edebilir:

Bir tek zerre, O'nun aşk güneşinden boş değil,
Her gül, O'nun vuslatının bahçesinin kokularını taşır.⁹

Mevlânâ, önceki mutasavvıfların aşkın tabiatı hakkında yazdıkları sayısız teorik risâlelerini bilir; fakat o, "İnsan bir şeyi ancak daha latîf olan başka birşeyle tasvir edebilir. Şimdi aşktan daha latîf bir şey olmadığına göre, o nasıl tasvir edilebilir?"¹⁰ diyen âşık Sumnûn (ö. 907) ile hemfikirdir.

Kalem yazarak koşar gider ama aşk bahsine gelince, çatlar, âciz kalır.

Aşkî şerhetmek ve anlatmak için ne söylersem söyleyeyim...

Asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum.

Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmiyen aşk daha aydındır.¹¹

Mesnevî'nin başlangıcında böyle yazar Mevlânâ; ve on seneden fazla bir zaman sonra o, pek müstehcen bir hikâyede şöyle söyler:

Aşkî anlatmaya kalkışır da boyuna söylersem, yüz kıyamet kopar, gene de söz tamamlanmaz.

Çünkü kıyametin kopacağı bir zaman vardır, bu dünyanın bir gün sonu gelecektir; fakat Tanrı sıfatının sonu-sınırı nerde?

Aşkın beşyüz kanadı vardır; her kanadı, Arş'ın yücesinden yer altına dek her yanı kaplar.¹²

İnsan bu hayatta aşkın sınırına ulaştığını zannetse dahi, ilâhî aşkın derinliklerinde yolculuk yine sonsuza kadar devam eder, tabîî ölümden sonra da. Gönlün hasreti hiçbir zaman dindirilemez, tıpkı Gazalî'nin Rûmî'den yarım yüzyıl önce "Aşkın ve hasretin kitabı" büyük eseri *İhyau Ulûm'id-Din* adlı eserinde söylediği gibi. Mevlânâ aşkın gücünü her yerde görür:

Aşk bir denizdir, gökyüzü, bu denizde bir köpük.¹³

Bazen bu aşk, hiçbir şeyin karşı koyamayacağı manyetik bir güç olarak görünür:

Biz yalnız demir bir kıymığız,
Aşkın bizim mıknaatımızdır -
İçimde hiçbir zaman görmediğim
Hasretin kaynağısın sen.¹⁴

Veyahut, başka bir şekilde ifâde edildikte, pek sevimli saman ve kehribar mecâzıyla (Farsça "saman yağmacısı" diye adlandırılır):

Çadırının eşiği âşıkların kehribarı oldu-
Ey âşıklar! Şu zayıf ve solgun bedeni
Samanın sapı yapıverin gitsin!¹⁵

Bununla beraber İslam tasavvufunda ilk defa Hal-lac'ın "hubb-i zât"ı, "iştîyak-i zât"ı Allah'ın derûnî hasreti olarak tavsif ettiğini, Mevlânâ'nın aşk tasvirlerinde sık sık buluruz; o yalnız yaratıcı hasreti şöyle ifâde eder: *Ben gizli bir define idim ve bilinmek istedim...*¹⁶ Bu sadece bilinmek değil, bilakis bunun da ötesinde sevil-mek isteyen Hâlik ile bütün mevcudât, özellikle de insan arasında dinamik bir ilişki vardır. Bu aşk bütün yaratıkları hareket ettirir ve telâşa verir:

Aşk, denizi bir çömlek gibi kaynatır.
Aşk, dağı kum gibi ezer, eritir.
Aşk, gökyüzünü çatlatır, yüzlerce yarık açar.
Aşk, sebepsiz yeryüzünü titretir.¹⁷

Ve o, hakkıyla görülürse, yegâne pozitif güçtür:

Âşıkların yüzüsuyu hürmetine döner şu gökyüzü,
Âşıkların yüzüsuyu hürmetine döner o kubbe,
Fırıncının ve demircinin yüzüsuyu hürmetine değil,
Eczacının veya marangozun başı için değil...¹⁸

Aşk bütün hastalıkların doktorudur; o Eflâtun ve Calinus'dur,¹⁹ ve dahası: o mevcudâtın sebebi ve gayesidir:

Gök âşık olmasaydı, göğsü de pâk olmazdı;
Güneş âşık olmasaydı, parıldayan ışığı olmazdı;
Arz ve dağlarda aşk olmasaydı, çıkmazdı
Hiçbir çimen ve yeşillik onların bağrından...²⁰

Nasıl ki güneş hazin gölgeleri renkli resimlere çevirip, dünyayı bu şekilde güzelleştirirse, aşk da işte bunun gibi hayattaki her şeyi değiştirir: Aşk demek, altın madenine düşmektir.²¹

Sevgiden acılıklar tatlılaşır, sevgiden bakırlar altın kesilir.

Sevgiden tortulu, bulanık sular, arı duru su haline gelir,

Sevgiden dertler şifâ bulur.

Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur...²²

Yıllar sonra Mevlânâ aşk hakkında söylediği bu methiyeyi devam ettirir:

Aşk, ölü ekmeği can haline getirmede,
Fânî olan canı ebedîleştirmede.²³

Şeylerin fâsılasız değişimlerinin, yaratılan dünyanın bütün safhalarından geçen dâimî gelişimlerinin sırrı budur. O yüzden Mevlânâ, aşkı merdiven veya bu merdiveni sevgilinin çatısına kuran marangoz olarak da tavsif edebilir.²⁴

Aşkla insanın bütün bayağı kaliteleri değiştirilebilir: Rûmî'nin öğrettiği, uzlet için uzlet değil, bilakis -şüphesiz çoğu kez acı dolu olan- aşk iksiri tecrübesiyle bu menfî kalitelerin (keyfiyetlerin) ıslah edilmesidir. Bundan sonra taş yâkuta kalbolur, ve:

Şeytan bile âşık olsa topu çeler.
Bir Cebrail kesilir, şeytanlığı ölür.²⁵

Tıpkı Peygamberin kendini: *Benim şeytanım müslüman oldu* diye övdüğü gibi, âşık da, aşkın kendi varlığını temelden değiştirebileceğini tecrübe edecektir, ve hatta menfî güçleri önceden ne kadar kuvvetli ise, o nisbette daha fazla yükselebilir:

Meselâ çok becerikli bir hırsız tövbe edip polis olduğu zaman, vaktiyle uğraştığı hırsızlık, yankesicilik gibi bütün işler, şimdi adâlet ve ihsanı kuvvetlendirmeğe yarar. Bu adam önce hırsızlık yapmamış olan polislerden daha üstündür. Çünkü hırsızların durumunu bilir...²⁶

İşte kötü nefis, aşka yakalandığında böyle ıslah edilir. Fakat bizatihi aşkın kendisi de, hapishane kapısının açılmasına ve ruhun zindandan semâvî dünyanın hürriyetine götürülmesine yardım eden polis şefi olarak telakki edilebilir.²⁷

Aşk ayrılığa dayanamaz ve o, dünyada birleştiren bir güçtür: Aşk güneşi, çeşitli istikametlere yönelen milyonlarca zerreye; bütün farklılıkların ortadan kalktığı merkez etrafındaki semâ'da, kozmik dansda ortak bir istikamet verir;²⁸ zira aşk dini bütün dinlerin fevkindedir.²⁹

Fakat böyle bir aşk nasıl tasvir edilebilir? Mevlânâ Celâleddin Rûmî bunun mümkün olmadığını bilmesine rağmen, bu konuda ısrar etmiş ve aşkın açıklanamayacağına dair devamlı yeni açıklamalar bulmuştur.

Birisi sordu ki: "Âşıkların durumu nedir?"

Ben dedim ki: "Böyle bir şey sorma!

Benim hâlime düştüğünde mutlaka görürsün;

Seni çağırdıklarında, sen de çağıracaksın- sen de!"³⁰

Aşk entelektüel gayretlerle tasvir edilemez; Akıl burada, *kitap taşıyan bir eşek* mesâbesindedir (Sûre, 62/5). Evet, hatta o total bir eşektir, Peygamberi Allah'ın huzuruna taşıyan Burak ile karşılaştırılmaz: "Şimdiye kadar hiç kimse total bir Burak gördümü?"³¹

Aşk güzellik emîrinin çatısına götüren bir mi'rac se-yâhatidir.³²

Diğer sûfiler gibi Mevlânâ da, devamlı olarak analitik akılla, aşk arasındaki zıtlığı vurgulamıştır. Aşk yağlandığında, akıl zayıflayacaktır.³³ Evet, aşk ülkenin hâkimi olduğunda akıl, asılması lazım gelen bir hırsız gibi görünür.³⁴ Zira akıl, gördüğümüz gibi, öğrenmek için ritüel olarak şart koşulan lüzumlu bir enstrümandır ve ona konulan sınırları aşmasına müsaade edilmez:

Akıl dedi ki: "Altı istikamet sınırlardır, sondur!"

Aşk dedi ki: "Hayır, benim sık sık gittiğim yollar var!"³⁵

Senâî'ye ait olan meşhur bir mısra çoğu kez Rûmî'ye maledilmiştir. Esasında Mevlânâ da bunu birkaç kez kullanmıştır.

Ebu Hanife Aşk bahsinde hiç ders vermedi,
Şafiî onun hakkında hiçbir hadîs'e sahip değil.³⁶

Burada zikredilen İslamın ilk zamanlarındaki her iki fıkıhçı, çok zaman geçmeden faydalı birer sembol haline gelmişlerdir; ne var ki yalnız ilâhiyât ve fıkıh ilimlerinde faydalı olmuşlar ve bu kabilden İslam şiirinde benimsenmişlerdir. Zira aşkın okulu hukukçulara, doktorlara ve astrologlara kapalıdır; bu okul, öğrencinin içinde yavaşça "piştiği" ateştedir;³⁷ burada

öğrenci kâğıtsız ve kitapsız olarak ilâhî bilgiyi doğru-
dan doğruya öğrenir (Sûre, 18/65).³⁸

Nasıl ki bir çocuk aklın ne olduğunu bilmiyorsa, akıl kabiliyeti olanlar da aşkın ne olduğunu bilmez-
ler;³⁹ Bir değnek olarak akıl, körler için karanlıkta iyi-
dir.⁴⁰ Ancak gören birisinin lambaya ihtiyacı vardır. İş-
te bu aşk veya mâşuktur ki, akıl bir pervâne misâli on-
da yanar.⁴¹

Zira aşk kıskançtır. O sevgiliden başka ne varsa
hepsini yakar.⁴² Şemseddin'in ateşli tabiatı (onun adı
da "Şems"), Rûmî'nin eserlerinde ateş sembolliğini bil-
hassa önemli yapmıştır. Aşk, her şeyi yıkan bir şimşek-
tir;⁴³ onun önünde can kükürt,⁴⁴ zekâ yağ gibidir.⁴⁵ Aş-
kın bu ateşini hissetmeyen yegâne kişi Ebu Leheb'dir,
yani "alevin babası", Peygamberin baş düşmanı ve o
yüzden kâfirlerin esas örneğidir (Sûre, 111); bunun yeri-
ne o cehennem ateşiyle birleşmiştir.⁴⁶ Ve bir defasında
şair âh ederek canın, üç kat ateşten (sevgilinin cemâ-
linden, şarabın ateşinden ve aşkın ateşinden) nereye
kaçması gerektiğini sorduğunda,⁴⁷ doğrusu o hiç de
kaçmak *istemez*; çünkü bu ateşin içerisinde o kendini,
Nemrud'un şiddetle yanan fırını içerisindeki İbrahim
gibi hisseder; İbrahim için bu ateş *serin ve hoş* bir hâle
gelir (Sûre, 21/69).⁴⁸ Evet, bu ateş ona tıpkı âb-ı hayat gi-
bi gelir.⁴⁹

Aşkın doğduğu gece sabrım öldü,⁵⁰

veyahut da Mevlânâ'nın hafiften bir semâ'da teren-
nüm ettiği gibi:

Tövbe topal ayakla yürüyüverir,
Ve sabır dar bir çukura düşüverir,
Gayrı kimse kalmaz, yalnız sâki ve ben,
Çalmağa başlayınca o harpe tarang tarang...⁵¹

Aşkdan başka şairi böylesine bir duruma kim getirebilirdi? Aşk ona şöyle hitabeder:

Ben rüzgârım, sense ateş,
Seni ben alevlendirdim!⁵²

Sevgiliye şükretme ve onu yadetme görevini bir an dahi unutsa, o zaman canın göğsüne ayrılık ateşinin leğenini koyan bir polis şefidir aşk.⁵³ O vergi toplayan bir icra hâkimi olarak da görünür. Ancak geriye dâvâ edilecek değerli eşya kalmamışsa hâkim ne yapabilir?

Ey aşk hâkimi, yıkık gönüllere adaletli ol!
Yıkık gönüllerin köyünden vergi mi dâvâ ediyorsun?⁵⁴

Mevlânâ'nın aşkın herşeyi kendisiyle beraber sürükleyip götüren gücünü methettiği semboller çoğu kez gündelik hayattan alınmıştır: O aşkı, şehirde dolaşarak: "Eski papuç kimde var?" diye bağırان bir eski-ciyle karşılaştırır.⁵⁵ Çünkü o, insana eski ve kullanılmış hiçbirşey bırakmaz, lâkin onun gönül evini tüm lüzumsuz eski püskü şeylerden boşaltır. Bu itibarla o, gezerrek halkın mülkünü müsadere eden bir icra memurudur. Bir şiirinde, aşkın herşeyi alıp götüren cevherine îmâda bulunmak için, hükûmetin Ortaçağda sık sık vukubulan bir cezalandırma usûlü olan *müsadere*⁵⁶ ka-fiyesini kullanır. Fakat Mevlânâ aşkı, Konya'da hergün kendisiyle karşılaşan kişilerin sadece sûretlerinde görmüyordu; aşkın vahşîliğini îmâ etmek için o, çok renkli hayvan sembolleri kullanarak da onu tasvir eder. O herşeyi yutan kara bir arslan,⁵⁷ bir timsah⁵⁸ veya insan yiyen bir ejderdir.⁵⁹ O yüzden insan tatlı ve olgun olmalıdır; çünkü insan ham ve kekre olduğu zaman canavar "aşk", onu yutamaz. İşte "tatlı bir lokma" olan evliyaların aşk tarafından büsbütün yutulmasının

sebebi budur.⁶⁰ Aksi takdirde insan, kendinden hareketle nasıl aşka vâsıl olabilirdi?

Kalbim "aşk" doğanı için pusular kurarken,
Gördüm ki doğan kalb ile süzülerek uzaklaştı.⁶¹

Aşk, insanı boynuzu üzerine alan tek boynuzlu efsâneî bir hayvan da olabilir; tıpkı o efsâneîye göre file yaptığı gibi. Mevlânâ, bu tek boynuzlu efsâneî hayvanla filin temsil edildiği Konya kalesindeki bu taş kabartmanın yanından sık sık geçmiş olmalı.⁶² Bundan daha tuhafı da onun aşkı, ağaca giren ve onu tamamiyle oyup mahveden bir kurta benzetme düşüncesidir; şüphesiz bu manzaraya o, Konya bahçelerinde rastlamıştır.⁶³

Bütün bu semboller şuna işaret ediyorlar ki, aşk zayıflar için değildir; sırf kuvvetliler, gerçek "er kişiler", ona tahammül edebilirler, çünkü onun pençeleri her evi temelinden yıkmağa muktedirdir.

Ne demek aşkla samîmi olmak?
Kanını, kendi kanını hediye etmektir,
Köpeklerle sadakat kapısında beklemektir...⁶⁴

Veya, daha da kuvvetli olarak:

Kan yiyen, kan içen aşk için:
Onun köpekleri için çanakta kanız!⁶⁵

Bu yüzden normal davranış kaideleri aşkta geçerli değildir. Çıldırmaktan başka âşıkların vazifesi nedir?

Kalkan misâli devamlı ok yaraları aramak,
Altın misâli fırında ateşle yaşamak!⁶⁶

Böylesi bir durumda eskiden kalma şekillerin hiçbir değeri yoktur. "Aşkın etiketi tamamen etiketsizlik-

tir",⁶⁷ der Rûmî ve bununla Bağdatlı büyük mutasavvıf Cüneyd'in (ö. 910) meşhur bir sözünü değiştirmiş olur. Utanç, mahcubiyet ve nedâmet unutulur. Bir zamanların güçlü ejderhası pişmanlığın, şimdi "aşk"ın zümrüt parıltılarından gözleri kamaşır; çünkü zümrüt yılanın gözünü mahveder.⁶⁸

Aşk, âşıkı da mahveder; yani o, sevgilinin yüzünü âşıktan gizleyen Ben'in örtüsünü yırtar.

Aşk nedir? Göklere doğru uçmak,
Her nefeste peçeyi yırtmak...⁶⁹

Fakat insan nasıl olur da nihayet Allah'ı sevebilir? Evvelce 10. Yüzyıldaki mutasavvıflar için aşk, ilâhî bir hediye idi, bunun da ötesinde: aşk, Allah'ın ezeli rahmetidir. Bu şu Kur'an âyetinden isbat ve istidlâl edilir: "*O onları sever, onlar da onu severler*" (Sûre, 5/59). O, evvelâ insanları sevmemiş olsaydı, insanlar hiçbir zaman aşkla O'na yönelmeğe cesaret edemezlerdi. Mevlânâ'nın bir paradoksla ifâde ettiği üzere, bu aşkın dalı ezeliyette, kökü de ebediyettedir.⁷⁰ Aşk, Allah'ın *bezm-i ezel*'de daha yaratılmayan insanlığa: *elestü bi rabbiküm, (Ben sizin Rabbiniz değil miyim)?* (Sûre, 7/171) hitabıyla başlar. O vakit ruhlar aşk şarabının ilk yudumunu içiyorlardı; Mevlânâ'nın genç çağdaşı Fahreddin İrakî'nin terennüm ettiği üzere, kalpler, sâkînin mestâne gözünden çıkan bu şarab için birer kadeh olmuşlardı.⁷¹ Peygamberin hadîslerinde, dervişlerin *zîkr*'inde, semâ-ı semâvînin melodilerinde, tekrar bu ilâhî aşk sözlerinin hâtırası yâdedilir ve insanlara, Allah'a sadık olacaklarına ve O'nu bütün belâlarda seveceklerine dair verdikleri bu ezeli söz hatırlatılır.

Hiçbir âşık yoktur ki sevgilinin vuslatını arasın,
Dilesin de, sevgilisi onu aramasın, dilemesin!⁷²

O halde sadece susuz suyu aramaz, bilakis su da susamış arar; arayan da aranan da birbirine bağımlıdır.⁷³ Eğer insan aşkın bu ebedî çağrısına cevap verirse, o zaman gamın ve neşenin ötesinde, baharsız ve hazansız terütâze ve mutlu olacaktır.⁷⁴

Âşık ve mâşuk arasındaki ilişki, *Divan* ve *Mesnevî*'nin merkezî mevzusudur. Aşk herşeyi parıldatır, âşıkın gözleri her yerde güzelliği görür:

Mevlânâ buyurdu ki: Sevilen kimse güzeldir. Bunun aksi olamaz. Yani, her güzel sevilmez, her güzelin sevilmesi lazım gelmez. Güzellik sevilmiş olmanın, sevimliliğin bir *cüz*'üdür. Sevimli olmak asl'dır. O olunca güzellik elbette olur. Bir şeyin *cüz*'ü, *küllü*'nden ayrı olamaz ve her zaman *cüz*', *küllü* ile beraber bulunur. Mecnun'un zamanında da güzeller vardı ve onlar Leylâ'dan daha güzeldi. Fakat Mecnun bunlara âşık olmamıştı.⁷⁵

Şüphesiz Rûmî, aşkın bu ezeli ve ebedî hikâyesini anlatmanın hemen hemen imkânsız olduğunun şurundaydı:

Allah aşkına olsun, artık gülü anlatmayı bırak da günden ayrılan bülbülün halini anlat!⁷⁶

Çünkü öteden beri ilâhî güzelliğin parıldayan sembolü olan gül, lâyıkıyla tasvir edilemez, ancak buna mukabil ulaşılması imkânsız görünen mâşuka olan hasretini sürekli yeni nağmelerle söyleyen, inleyen insan ruhu anlatılabilir. Mevlânâ kesin bir şekilde yasaklanmasına rağmen, sevgilisini görmek üzere Buhara'ya giden mutsuz âşık misal olarak verir, çünkü:

Dostun güzelliği âşıklara müderrisdir,
Kitapları, dersleri ve meşkləri de onun yüzü!⁷⁷

Dünyevî bir sevgilinin güzelliği, insanın onun için bütün zorlukları üstleneceği kadar çekici olunca, artık ilâhî sevgilinin güzelliğinin onun ne kadar daha fevkinde olduğu âşikârdır! Rûmî, ölen arkadaşına pek üzülen bir adamı: "Neden ölümlü birini seversin?" ⁷⁸ diye azarlayan Bağdatlı mutasavvıf Şiblî'nin (ö. 945) sözünü tekrar eder. Mevlânâ'nın *kanâr*, "göğüs" ve "sınır" kelime oyunuyla ifâde ettiği üzere, insan daha ziyâde kucaklanması ve kuşatılması imkânsız olan birini bağrına basmalıdır. ⁷⁹

Ebedî gülün her türlü tasviri nâmümkün kılması- na rağmen, Mevlânâ'nın mısralarının büyük bir bölümü sevgilinin cemâline meftun ve hayran olmaktan doğan tasvirlerden oluşur, ki o burada arapça ve farsça retorikğin bütün teknik inceliklerini, düşünülebilen tüm kelime oyunlarını ve bütün poetik sanat şekillerini kullanmıştır.

Ey dost, şeker mi daha iyidir, yoksa şekeri yapan mı?
 Ayın güzelliği mi daha iyidir, yoksa ayı yapan mı?
 Ey bahçe, sen mi daha lûtüfkârsın, yoksa orda parılda-
 dayan gül mü?
 Gülü de nergisi de yaratan O değil midir?... ⁸⁰

Mevlânâ dosta, ister kışın ortasında bahar getirebileceğini söylesin, ⁸¹ ister dünyevî lirik aşk şiiri gele-
 neğine bağlı kalarak şöyle terennüm etsin:

Yanağını gören gül bahçesine gitmez... ⁸²

Bütün bunlar, güneşin parlaklığını yansıtmak için zayıf bir teşebbüstür. Sabırsız âşıkın etrafını geceleri kuşatan kan ve gözyaşı dalgalarıyla asla gelemeyeceğini bilmesine rağmen Rûmî, mâ'sukun hayalini özler. Sonra tekrar o, geceye dair hayallerini romantik zarif mısralarla tasvir edebilir, veya dünyayı dolaşan sabah

güneşinde dostu temaşa edebilir; o güneş ki, ruhlar toz zerrecikleri gibi mahcup bir hâlde adım adım ona refakat ederler.⁸³ Mâ'suk, âşıkların gönlünde ancak bir gece boyu kalan ufkun ötesindeki aya benzemez mi?⁸⁴ Bütün kosmos ona bir îmâdan başka birşey değildir:

Saçlarını îmâ eder gece bana, gündüz ışığı yüzünü,
Peçeni havalandırdığında ayın ondördü düşer gökten.⁸⁵

Dost her şeydir: Refik ve sığınılacak mağara, Nuh ve ruh, açan ve açılan, baba ve anne:

Süt sensin, tatlı şeker sen,
Ay sensin, parıldayan güneş sen,
Sen babasın, annesin-
Senin dışında akraba görmedim.
Ey pörsümez aşk,
Ey ilâhî neşeli şarkıcı,
Korumada ve kudrette sana eş
Hiçbir zaman görmedim...⁸⁶

Onun değişen tecellileri nasıl tasvir edilebilir?

Dün gece o güzelim, gökyüzündeki Aya dönmüştü...
Hayır-hayır, güneşten de üstündü...
Hayâl dolabımızdan dışardaydı;
Şu kadar biliyorum ki pek güzeldi; fakat bilmiyorum,
nasıldı?⁸⁷

Evet, Mevlânâ, göze uzak ve kulağın hiçbir zaman duymadığı bu ay hakkında şöyle söyler:

Eflâtun bu ayın güzelliğini bir defa görmüş olsaydı,
Benden daha çok şaşırır ve aklını kaybederdi!⁸⁸

Zira şu çelişkili beyanlar onundur:

Sen bazan kalkanı taşırsın, bazan da haydutsun,

Bazan sen bizim ambarımızsın, bazan ambarı soyan.
 Binlerce aşk elbisesi dikersin, sonra da onları yırtar-
 sın,
 Durup dururken suçu üstüme atarsın, hem de mah-
 kemedede!
 Sen bir denizsin; dünyalar senden bir damla ancak,
 Sen ikiyüz altın kuyususun, dünya sadece bir zer-
 re...⁸⁹

Mevlânâ, çalgıcı ve sarhoş Türk hikâyesinde isa-
 betli bir şekilde ifâde ettiği gibi, âşık ona yalnız negatif
 ifâdelerle yaklaşabilir:

'Bilmem ki ay mısın, put mu? bilmem ki benden ne is-
 tersin?
 Bilmem ki sana nasıl hizmet edeyim? susup oturayım
 mı yoksa söyliyeyim mi?
 Şaşılacak şey şu: Hem benden ayrı değilsin, hem de
 ben nerdeyim, sen nerdesin? Bunu bir türlü bilmiyo-
 rum...'⁹⁰

Bir şeyi Mevlânâ bilir: Dost kimi seçerse, bu çağın
 beğenilmişti odur;⁹¹ O'nun nazarında öğrenci olarak
 hüsn-ü kabul gören, üstadların üstadı olur.⁹² Şah bile
 olsa âşık, kendini dostan üstün görmemelidir; bal dahi
 olsan dostun şeker kamışını çiğnemek mecburiyetinde-
 sin.⁹³ Ve hatta şeker kamışı da tatlılığını sadece O'na
 borçludur:

Şeker kamışına dedim ki: "Kim seni büsbütün şeker
 yaptı?"
 Seni işâret ederek dedi ki: "Onun nefesini tattım!"⁹⁴

Gönül aynası dâimî zıkr ile temizlenip ve parlatıl-
 dığı takdirde, Onun ay gibi parlak yüzü yalnız âşıkların
 gönlüne yansıyabilir:

Zira benim gönlüm su gibi ak-pâkdir,
Ve su ayın yansıdığı aynadır!⁹⁵

Yusuf'dan daha güzel olan sevgiliye âşık, aynadan başka hangi hediye getirebilir ki?⁹⁶ Ancak bu şekilde O, kendi cemâlini âşıkların kalbinde tanır ve cemâlinin gizli defînesinin hazzını tadar.

Âşık, dostunu bulmak için sürekli *kû kû kû*, "nerde nerde nerde" diye çağıran güvercini örnek almalıdır.⁹⁷

Senin damından başka dam nerede? Nerde senin adından başkası?

Ey terbiyeli zârif saki, nerede senin kadehinden başka kadeh?⁹⁸

Hiç bir şey sevgilinin yerine geçemez veyahut da yalnız ona yaklaşılarak yetişebilir:

Her şeyi denedim- hiçbir şey senden daha lâtif değildi;

Denizin derinlerine daldım, senin gibi hiçbir inci yok!

Bütün fıçılar açtım, yüzlerce şişeyi kontrol ettim,

Lâkin hiçbir şarab beni senin kadar mest etmedi!⁹⁹

O'nun olduğu yerde matemler şenliğe dönüşür; O'nun olmadığı yerde de bayramlar mâteme bürünür,¹⁰⁰ ve onun bahçesinde büyüyen diken, başka yerde kokular saçan gülden yüzlerce kez daha iyidir.¹⁰¹ O halde dünyadaki en güzel şehir de onun oturduğu şehirdir:

Bir güzel, âşıkına dedi ki: Yiğitim, gurbette birçok şehirler gördün.

Hangi şehir daha ziyâde hoşuna gitti? Âşık, "Sevgilinin oturduğu şehir!"¹⁰²

Sevgiliye tesâdüf etmek, bütün soruların cevabıdır, bütün problemlerin çözümüdür.¹⁰³ Çünkü o iksirdir, o en büyük kimyadır.

Seyahatteydim ve bütün şehirleri ziyaret ettim,
Hiç kimseyi senin lûtfunla görmedim;
Senin yüzünün bahçesinden uzak,
Ne meyve topladım, ne de bir gül gördüm.
Senden uzaklarda sefâlete düşar olunca,
Yüzlerce sefile kendimle alay ettirdim.
Ne diyordum? Sensiz ölüydüm şüphesiz-
Allah beni tekrar yeniden diriltti.¹⁰⁴

Bütün bunlar sevgilinin büyüleyici gücünden kaynaklanır:

Sen körün gözüne gelir, bakış verirsin ona,
Sen dilsizin ağzına gelir, dili olursun onun,
Sen çirkin cinin içine girip, onu Yusuf kıalarsın,
Sen kurdun özüne girip, çoban olursun orada...¹⁰⁵

Çünkü Allah bir hadîs-i kudsîde, O'na severek yaklaşanın gören gözü, tutan eli olacağını söyler; ve evvelden beri sûfiler, Allah'da fenâ bulan âşık aracılığıyla Allah'ın müessir olduğu geleneğini özellikle seyerek iktibas etmişlerdir.

Sevgili her şeyden üstündür ve her mükemmeliği kendi içinde taşır. Bunu bütün yaratıklar tanır:

Sen aya "zenci" dersen o, kendini yere atar,
Selvi ağacına eğri dersen, o buna darılmaz.¹⁰⁶

Onunla karşılaştırıldığında her şey değersizdir: Bu dünyanın yakutları sadece çakıl taşlarıdır, arslanları eşektir ancak, güneş bir zerreden ibarettir.¹⁰⁷ O ilkbahardır, diğer bütün her şey aralık ayıdır,¹⁰⁸ zira o, maddenin kış dünyasında esir olan her şeye yeni hayat bahşeder; onun dostluğu, sincabın derisindeki yumu-

şaklığın sebebidir.¹⁰⁹ O yüzden o âşıklara da şöyle diyebilir:

Sen kuru bir nehir yatağısın, yağmurun benim,
Baştanbaşa harâbe bir şehre benzersin,
Seni yeniden inşa eden benim.¹¹⁰

Ancak sevgilinin bu mucizesinin ön şartı, âşkın tamamiyle fenâ bulmasıdır; zira o, tamamiyle harabe-ye döndükten sonra, ancak bu harabede bulunan hazi-neyle yeniden inşa edilebilir. Veyahut da Mevlânâ'nın pür aşk şiirinin bir sembolüyle ifâde ettiği gibi:

Rahmetinin kucağı ruhumun etekliği olsun diye,
Çıkarırım bedenimin elbisesini, çıplak olmak daha iyi
seninle.¹¹¹

Sevgili her şeyi değiştirmeğe muktedirdir- Ebucehil karpuzu sevgili yüzünden hurma kesilir, buna karşın şeker de onunla acılaşabilir.¹¹² Ay gibi Yusuf'un olduğu yer, Yusuf'un sararıp solduğu kuyuya veya zindana benzeyen bu dünya cennete dönüşür.¹¹³ Onun gücü öylesine büyüktür ki, önünde hiçbir şeyin dayanması mümkün değildir, hatta fenalığın ve imansızlığın dahi dayanması imkânsızdır:

Gölgen günahkârların, kötülük yapanların üzerine düşse,
Onların tüm günahları niyaz ve oruç oluverir.¹¹⁴

Veya:

Yüzyıllık bir imansız sana yalnızca bir nazar etse,
Sana taparak kendini önüne atar ve müslüman olur.¹¹⁵

Hatta sevgili, vecd ile yazılmış bazı mısralarda aşktan da üstün görünür:

Aşk elbiseyi yırtar, akıl tamir edip diker,
İkisi de kıskançlıktan çatlar, kalpleri yapmağa geldi-
ğinde!¹¹⁶

Hiç kimse Mevlânâ gibi ayrılığın ve hasretin acısını terennüm etmemiştir; ama sonunda o, sevgilinin artık kendinden ayrı olmadığını öğrenmiştir. O bilir ki kendisi, dostun rüzgârının önünde dâimâ daha yükseklere taşıdığı bir zerredir ancak.¹¹⁷ O sevgilinin sesini yankılatan bir dağ oluvermiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, O'nun nefesinden hayat bulmuş halde, bir ney gibi terennüm eder, O'nun eli dokunmuş olduğu halde bir harpe (cenk) misâli konuşur. Büyülü bir süreçte gençliğini geri getirmesi için, sırf Şemseddin adının duyulması yeterlidir:

Onun için duyduğum elem beni yaşlandırdı,
Keder ve mutsuz yıllar-
Mamafih sen Şemseddin dediğinde,
Gençliğim geri gelir.¹¹⁸

Mevlânâ'nın saf dünyevî aşk şiirlerini andıran birçok mısrası, bu vuslat ruhiyatından, kalbî incelikten doğmuşlardır. Şaşkınlığını ve mutluluğunu ifâde etmek için o, yumuşak hareket ritimlerinde sürekli yeni mecazlar bulur:

Dün onun huzuruna çıktım, pek heyecanlı.
Pürsükûn oturuyor ve bana birşey sormuyordu.
Ona baktım ve demek istedim ki: "İşte şimdi sor:
Dün gece bensiz nasıldın?"
Ne var ki dostum, ifâde-i merâmla sadece yere baktı:
"Toprak gibi sessiz ve isteksiz ol yeter!"
Toprağı öptüm ve kendimi yere attım; demek istedim ki:
"Bir zerre misâli şaşkın ve sarhoş olarak önünde-
yim!"¹¹⁹

O ve sevgîli, casuslardan korktukları için göz ve kaşla konuştuklarından,¹²⁰ böylesi bir durumu tasvir ettiğinde o, diğer mısralar da sevgiliyi geri getiren mutlu rüyalardan bahsederler:

Ah kardeş, dün gece, sevgiliyi rüyamda gördüm,
Yaban gülünün altındaki bir pınar kenarında uyuklar-
ken;

El bağlamış huriler bir çember halinde etrafında,
Orada lâleler açmış, yaseminlerle dolu her taraf
Sessiz ve pek nazikçe rüzgâr saçlarını okşuyordu...¹²¹

Fakat böylesine mutlu hayallerin ön şartı, uzun gece nöbetleridir. Bu nedenle Rûmî, tıpkı önceki sûfîler gibi, gece ibâdetlerine hususî bir önem verir ki, bu âşıkla mâşuk arasındaki ikili bir aşk muhaberesidir. "Gece âşık ve hırsız için çok uzun ve geniştir".¹²² Gündüz kesret ve putperestlik iken, gece kelime-i şehâdetin gizli odasıdır.¹²³ O nedenle âşık geceyi uyku ile geçirmemelidir, tıpkı Mevlânâ'nın sayısız şiirinde tekrar ettiği gibi, çünkü:

Ay her gece yıldızları sayanı öper.¹²⁴

Böyle anlarda âşık tamamen vecde dalmıştır:

Beden kasrında oturan bayan ruh,
Peçesini açtı ve aşkından kaçıp gitti!¹²⁵

Mutluluğun bu kertesinde Mevlânâ kendini, kıyısı, sıçrayan suların öpmesiyle yeşillenen ve çiçekler büyüten¹²⁶ bir nehir yatağı gibi hisseder, ve bu öpücükten de ruhların değiş tokuşunu hayal eder. Bu onun sık sık kullandığı pek eski bir remizdir; çünkü, "canım dudığıma geldi" ifâdesi farsçada: "Neredeyse ruhumu teslim ediyorum." demektir. Âşık ancak sevgilinin öpü-

cüğü, başka bir canın kazanılması hayata geri döndürebilir:

Başımı kapının eşiğine koyayım. Gönلümü o gönül alıcı zülfünün kıvrımlarına bağlayayım. Canım dudağıma gelmiştir. Bari dudağını bana yaklaştır da can bahanesiyle dudak dudağa gelemim...¹²⁷

Lâkin böyle bir ricaya ne gerek? Sevgiliyi çağırmak daha iyi:

Kendi yüzünü öp ve sırrını kendine söyle,
Övgünü kendin terennüm et, güzelliğini de kendin temaşa et!¹²⁸

Fakat mutlu günlere ait olan bu mısralardan daha sık ayrılık ve ızdırabı terennüm eden mısralar vardır. Sevgili onu vefâsızca ve öfkeyle terketmedi mi?

O evi ve bizi yıkıp paramparça etti,
Kendine bir hamal buldu ve onu taşıdı;
Sonra gönلümüze ağır bir kilit vurdu,
Ve anahtarı çıkarıp attı ve geçip gitti...¹²⁹

Fakat eğer sevgilinin arzusu bu ise, âşık buna uymak mecburiyetindedir; çünkü nasıl ki, tan kızılığının kankırmızı yangınında yıldızları öldürmek güneşin hakkı ise, aynı şekilde sevgiliye de âlemin kanını dökmek helâlidir.¹³⁰ Bunun ötesinde âşık, bütün bu belâları şükürle kabul etmelidir, zirâ:

O dilerse ölümü bile tatlılaştırır. Onun dileğiyle diken ve neşter, nerkis ve ağostos gülü kesilir.¹³¹

Belâlar sevgilinin kıskançlığına dair bir işarettir ve âşık has olan aşkın ihtişâmının tanınmasına müsaade edilmez. İzdırap, âşıkın ihtişâmına isabet etme ve onu

saptırma ihtimali olan kötü nazardan koruyucu olarak telakki edilir.

Ben, seni kötü gözlerden gizlemek için gamlandırı-
rım.

Kötü gözler, yüzünden ırak olsun diye kederlendirir,
ahlâkını acı bir hale getiririm.¹³²

Dost, kendi zâtında şefkat dolu olduğu halde,
"Benim için hava hoş!" diye iddia ettiğinde bunu Mev-
lânâ naz olarak nitelendirir.¹³³ Lâkin O, rahmetini ör-
tülü olarak gazabında gösterir. Genel olarak Allah'ın
insanlara muamele tarzı budur. Geceleri âşık, bir ka-
zan gibi ayrılık ateşinde kaynamaktadır; gündüzleri ise
hiçbir zaman doymayan kum misâli kendi kanını
içer¹³⁴ ve daha da susamak ister:

Susat beni kendine ve su verme bana!
Bırak beni seveyim, varsın uyku kaçsın!
Gece gündüz diz çökerek ibâdet edeyim,
Bakışımı hayâlinin olduğu yere yönelteyim.
Hayâlini fenâda bulursam eğer,
Ölümün eşiğine giderim neşeyle hemen...¹³⁵

Dâimî ızdırapta âşık büsbütün kana dönüşür, evet,
hatta aşkın damarlarında dolaşan kana:

Aşkın damarlarında gürül gürül akan kan oldum,
Âşıkların gözlerinde dâimî olan yaş oldum.¹³⁶

Onun geçmek mecburiyetinde olduğu bir kan ok-
yanusudur; fakat o bu denizi geçtiği zaman, ilâhî sof-
raya mülâki olacaktır.¹³⁷ Şu var ki Rûmî, aşk ızdırabı-
nın ve ayrılığın tasvirlerinde, kendinden sonraki Fars
ve Hint-Fars şairlerinin tabir caizse ulaştığı mazohist
tasvirlerle ulaşamıyor; lâkin onun figanları gerçek tec-
rübeden doğmuşlardır; ve poetik etki endişesiyle sü-

rekli yeni ve gaddar semboller bulmak mecburiyetinde olan sonraki şairlerin iç çekişlerinden daha müessirdirler.

Aşkın ve ızdırabın ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlı oldukları hususunda hiçbir şüphe yoktur:

Aşk yolunda eğilmiş bu sûretimden, gözyaşlarım üzerinde bir köprü kurulabilir...¹³⁸

Bir defasında Hallac, şu cür'etkâr sözü sarfetmiştir: "O, ızdırabın bizatihi kendisidir, oysa mutluluk O'ndan gelir"; Rûmî şöyle söyler:

Riyazet sahibi ne arar? Senin rahmetini (rahmet)!
Ya âşık ne arar? Senin zahmetini (zahmet)!¹³⁹

Zira âşık, Kur'an'da bahsedilen (Sûre, 12/31) Züleyha'nın sofrasındaki hanımlara benzer; bu hanımlar öylesine Yusuf'un güzelliğinden büyülenmişlerdir ki, bu parlaklığa bakarken ellerindeki portakalları değil, ellerini kestiklerini farketmemişlerdir; sevgiliyi temâşa ederken insan acı duymaz.¹⁴⁰ Veyahut da başka bir mecazla: Âşık İshak gibi kurban edilmelidir; zira böylesine bir kurbanın ölümünde yeni bir hayat vardır onun için.¹⁴¹ İlk defa Hallac'ın şehid edilmesi bağlamında ortaya çıkan bir hadîs-i kudsîde, kendisini Allah'ın aşkının öldürdüğü kimseler için, kan parası olarak Allah'ın bizâtihi kendisi, veya O'nun ebedî cemâli vaadedilir. Mevlânâ, dört lisandaki bir şiirin Arapça bir mısrasındaki şu sözü benimser:

Görsen ki beni öldürüyorsun-
Benim katilimsin, lâkin kan bedelimsin!¹⁴²

Aşk belâlarında âşık kendi varlığından geçip, fenâ bulunduğu ölçüde, onun kalbinde sevgilinin varlığı büyür; ve âşık anlar ki, zâhiren aşk ne kadar acımasız ol-

sa da neş'enin de yegâne kaynağıdır: o, "gam" yılanının gözlerini kamaştıran bir zümrüttür,¹⁴³ veyahut da o bir kedidir ki, keder onun pençeleri altında yakalanmış bir fare misâli ezilir.¹⁴⁴

Sevgili dost, sen bir arslan gibisin, bense esir bir ceylan-

Kim görmüş dünyada hürriyetten korkan bir av?¹⁴⁵

Hatta *Mesnevî*'nin son sayfalarında şöyle der:

Bu zehirden daha güzel, daha hoş bir şerbet görmedim.

Bu hastalıktan daha iyi bir sıhhat olamaz.¹⁴⁶

O yüzden âşık, aşkın alevlerinde sedef otu tohumu (kötü nazarlardan korunmak için onu yakarlar; onun patırdılı çatlaması çoğu kez raksla karşılaştırılmıştır) gibi rakseder¹⁴⁷ ve mangalda koku yayan ödağacı gibi tatlı bir koku verir.¹⁴⁸ Halis altının saflığı, ancak aşk ateşine tahammülüyle anlaşılır.¹⁴⁹ Bunu Mevlânâ pek sık söyler; zira Arap atasözünün dediği gibi: *Altın için ateş ne ise, evliyalar için de belâ odur*. Âşık imtihan ateşinde ıslah olacağını bildiği için, neşeyle acılar içerisinde yaşayabilir, hatta büyüyüp ızdırapta mutluluk timsali olabilir:

Bütün dünya bir diken tarlası dahi olsaydı,
Âşkın kalbi devamlı bir gül tarlası olurdu.¹⁵⁰

Âşık şikâyet etmez, gam ve keder tanımaz; fakat Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde ortaya koyduğu üzere, aşkın bir şartı odur ki, yaptığı fedakârlıktan dolayı övünmez.¹⁵¹

Bir âşık, sevgilisinin huzurunda yaptığı işleri bir bir sayıyor, diyordu ki:

Senin için şunları şunları yaptım, bunları ettim. Şu savaş meydanında oklara nişan oldum.

Mal gitti, kuvvet gitti, namus gitti. Aşkından nice muratsızlıklara uğradım.

Hiçbir sabah beni uyur, yahut güler bir halde görmedi. Hiçbir akşam, beni düzgün bir halde bulmadı.

Acı ve tortulu neler içmişse etraflica ve bir bir saymaktaydı.

Sevgilisine minnet olsun diye değil de aşkına yüzlerce tanık olmak üzere bunları sayıp döküyordu...

Fakat bu dâimî tekrar neye yarar? Bir mum misâli gözyaşları dökecek kadar aşkın hararetinden yansa da, yine sevgili ona yanlış yolda olduğunu söyleyecektir. Övündüğü bütün bu görünüşteki fedakârlıklar, sadece "aşk"ın köklerinin yan filizleridir; ancak esas kök, fenâdır, yokolmaktır, mâşukun Ben'inde kendi Ben'ini fedâ etmek, ölmektir. Pek konuşkan âşık bunu duyduğunda, sevinçle dinler:

Bir gül misâli mutluluktan mest ve gülerek
Yere düştü ve aynı zamanda ruhunu teslim etti...

Daha 900'lerde Cüneyd, Bağdat'ta şundan bahseder: Sevgili, âşıkın: "Ne günah işledim?" sorusuna şu cevabı verir: "Senin varlığın diğer hiçbir şeyle karşılaştırılmayacak bir günahdır."¹⁵² Aşk yolunda yapılan fedâkârlıkları saymak, *Mesnevî*'de tasvir edilen, mâşukun huzurunda aşk mektuplarını okuyan ve sevgilisi tarafından aşağıdaki gibi azarlanan diğer sevgilinin davranışı kadar mânâsızdır:

Ben yanındayım, sen mektup okuyorsun.
Bu, âşıklık alâmeti değil ki!¹⁵³

Çünkü böylesine bir davranış gösteriyor ki âşık, daha hâlen aşkın *bir* objesine konsantre olmamış du-

rumdadır. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, devamlı bahçe sembolleri kullanarak âşık ve mâşuk tasvirleri yapar; bu konuda o, hep 9. Yüzyılda yaşamış Bağdatlı sûfile-ri, özellikle Nuri'nin müridlerini örnek alır. Nasıl davranmalıdır âşık?

Gözyaşında bulutlar, tahammülde bir dağ gibi,
Sürekli kendini ordan oraya atan su gibi,
Tevâzu ve ehveniyyette yolun tozu gibi.¹⁵⁴

Böyle olduğunda o, sevgiliyi bulacaktır; o sevgili ki hiçbir zaman solmayan gerçek bahçe odur.

Âşık her yerde tanınabilir; o minareye çıkmış bir deveye benzer:

Minâreye çıkmış da deve haykırıyor:

"Burada çok güzel saklandım, kimseye söyleme!" ...
Âşık işte bu devedir, aşk ise bu ebedî minarenin kü-
lâhı..¹⁵⁵

Zira o durumunu nasıl gizleyebilirdi? Söylediği her şey aşkın kokusunu taşır: O *fıkh* dediği zaman, bu *fakr* (yokluk) anlaşılır; *küfre* ait bahs açsa, bu bahiste *iman* kokusu vardır.¹⁵⁶ Onun aşktan dolayı yapmış olduğu bir yanlışlık, diğer insanların doğrularından yeğ-
dir.¹⁵⁷ Bir âşık, onun mes'ut durumunu anlamayan böy-
lesi insanların yakınında olmaktan sakınmalıdır. Onla-
rın arasında bulunmaktan kendini, bir ceylanın eşek
ahırında veya bir bülbülün kargalar arasında hissettiği
gibi, anlayıştan mahrum bir toplumda bulunmaktansa,
o mutlu günlerin hatıralarını yad etmek için *atlâl*'ı, sev-
gilinin terkettiği dinlenme yerini (klasik Arap şiiri
bundan pek sık bahseder) aramayı tercih edecektir.
Yahut da o sırf sevgilinin adını kesintisiz bir aksisedâ
ile tekrar eden bir dağ olmak isteyecektir.¹⁵⁸

Çünkü sevgilinin adı çok değerli bir hazinedir. O
sürekli onu tekrar eder, zirâ kim bir şeyi seviyorsa, dâ-

imâ ondan bahseder. Mevlânâ, onun zamanında muta-savvıflar arasında teamül haline gelen, Allah'ın belirli isimlerinin sürekli tekrarı veya Allah'ın en güzel 99 isminden bir tanesine konsantre olmaktan ibâret olan şeklî zikr'in kaidelerinden bahsetmemişse de, sevgilinin adına derin bir aşk duyar. Lirik şiirlerinin sonunda kendi adının yerine sevgilinin adını kullanması bunun en güzel delilidir; hatta o bu durumun da ötesinde şöyle terennüm eder:

Bedenimin parçaları lûtufkâr dostu kavrar;
Benden geri kalan sadece bir addır, gerisi hep
odur!¹⁵⁹

Çünkü sevgilinin adı mucizeler yaratır:

Susuzluğu onun adiyle geçerdi. Bâtınî şerbeti onun
adıydı.

Derdi oldu mu onun yüce adiyle derhal derdi yatışır-
dı.

Hattâ kış vakti sevgilisinin adı ona kürk kesilirdi.
Sevda âleminde sevgilisinin adı bu işi işler işte.¹⁶⁰

Âşıkın söylediği her kelime sevgilinin adından başka bir şey değildir; Rûmî'nin, *Mesnevî*'nin dibacesinde söylediği gibi, bütün semboller, bütün îmâlar onu gösterir. Mistik literatürde, psikolojik idrak muvacehesinden Mevlânâ'nın aşk hastası Züleyha'yı tasvirlerine eş pek az pasaj vardır: Ümitsiz bir şekilde Yûsuf'a âşık olan Zeliha, sırf onu düşünür, esasında sâdece ondan bahseder:

Zeliha, öyle bir hale gelmişti ki çöretundan ödağacı-
na dek, her şeyin adı Yûsuf' du onca.
Yûsuf'un adını başka adlarda gizlemişti; mahremleri-
ne de bu sırrı söylemişti.

Mum, ateşten yumuşadı dese, sevgili, bize alıştı, yüz verdi demiş olurdu.

Bakın, Ay doğdu dese, o söğüt ağacı yeşerdi dese; Yapraklar ne güzel oynamada dese; çöreotu ne hoş yanmada dese;

Gül, bülbüle sır söyledi dese; padişah sevgilisine sır söyledi dese;

Bahtımız ne de kutlu dese; kilimi halıyı silkin dese;

Saka su getirdi dese; güneş doğdu dese;

Dün gece bir tencere yemek pişirdiler; pişen yemek, pek iyi pişti, helmelendi dese;

Ekmekler tatsız, tuzsuz dese; felek tersine dönüyor dese;

Başım ağrıyor dese; başımın ağrısı geçti, daha iyiyim dese, hep aynı anlamları vardı bu sözlerin.

Birini övse onu överdi; birinden şikâyet etse, onun ayrılığını söylemiş olurdu.

Yüz binlerce şeyin adını ansa, maksadı da Yûsuf'du onun, dileği de Yûsuf. . .¹⁶¹

Bu tip mısraların teorik vahdet-i vücud'la (varlığın birliği) hiçbir alakası yoktur. Rûmî burada teozofik (tasavvufî) spekülasyonlara dayanmayan şiddetli bir aşk tecrübesinden söz etmektedir. O, sevenle sevilenin ayrılmayacağını anlamıştı; zira onlar zâhirî ayrılıkta bile birbirlerine etki ederler, sırf tezatlarıyla dahi olsa; çünkü âşık sonbahar varî solmuş olsa da, sevgili ilkbahar gibi parlaktır.¹⁶²

Bu aşkın ebedî nuruyla âşıkın gözleri öylesine kamaşır ki artık o mâşuktan başka bir şey göremez - bunun dışındaki her şey gölgelerden ibarettir.¹⁶³ O kurbanlık bir kuzu misâli "lâ" kılıcıyla (hiçbir ilah yoktur) öldürülür ki, geriye sadece *illâ Allah* kalır...¹⁶⁴ Kim kelime-i şehâdetin sırrını hakkıyla anlamışsa, o bir gül misâli ruhunu tebessümle teslim etmelidir. Çünkü o, kendini tam mânâsıyla mâşukta kaybetmiş ve çadırını yoklukta kurmuştur.¹⁶⁵ Bu itibarla Azrail'in onlara gü-

cü yetmez.¹⁶⁶ Geriye adın lafzından başka bir şey kalmaz; ne var ki sevgili ona sınırcasına sorduğu zaman: "Beni mi yoksa kendini mi daha çok seviyorsun?"

*Âşık dedi ki: Ben, sende öyle bir fânî olmuşum ki tepemden tırnağıma kadar seninle doluydum
Varlığımdan bir addan başka bir şey kalmadı. Ey güzelim, vücudumda senden başka bir varlık yok.*¹⁶⁷

Burada onun tefrik etmesi mümkün müydü? Mevlânâ'nın kanaatine nazaran, *ene'l Hakk*, "Ben Hakk'ım" diye bağırdığında Hallac'ın durumu da bundan ibaretti; zira o fenâ bulmuş, yokolmuştu, ateşteki demir gibi değişmişti. Evvelki sûfiler, "Ben" demeğe sadece Allah'ın hakkı vardır demekle yetindikleri halde Mevlânâ, bu düşünceyi daha da geliştirir:

O'nun, yani Hakk'ın huzûruna "iki" ve "ene", yani "ben" tabirleri sığmaz; sen "ene" dersin, o da "ene" der. Ya sen O'nun muvâcehesinde öl, yâhut O senin muvâcehede ölsün. Fakat O'nun ölmesine ne hâriçte ve ne de zihinde imkân yoktur. *Çünkü O ölmeyen bir diridir* (Sûre, 25/58)

O, o kadar lûtuflârdır ki imkân olmuş olsaydı, senin için ölürdü. Fakat mâdem ki O'nun ölümü imkânsızdır, o halde bu ikiliğin yok olması ve O'nun sana tecelli etmesi için, sen öl.¹⁶⁸

Âşkın kendisine ruhuyla bağlı olduğu sevgili, kendi şuurundan hiçbir iz kalmayınca kadar âşıkı döver, zira âşkın hücresi inek ahırı değildir,¹⁶⁹ aşk ziyâfeti hamılar için değildir.

Birisi bir dostunun kapısına gelip kapıyı çaldı. Dostu "Kapıyı çalan kim?" deyince, "Benim" diye cevap verdi. Dostu "Git, şimdi zamanı değil. Böyle bir sofrâ, ham kişinin makamı olamaz.

Hamı, ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir, nifaktan ne kurtarabilir?" dedi. Adamcağız gitti, tam bir yıl dostunun ayrılığıyla yanıp yakıldı.

Yanıp pişerek tekrar döndü, geldi. Dostunun evinin etrafında dolaşmağa başladı.

Kapıya varıp ağzından edepten dışarı bir söz çıkmasın diye yüzlerce korku ile edepli edepli halkayı çaldı. Sevgilisi "Kim o?" deyince "Gönlümü alan sevgili, sensin" diye cevap verdi.

Sevgili "Mademki bensin, ey ben, gel, içeri gir! Ev dar, iki kişi sığmıyor" dedi.¹⁷⁰

Her şeyden önce Ahmed Gazalî'nin (ö. 1126) dediği gibi, âşık ve mâşuk birbirine bakan iki ayna olurlar.¹⁷¹ Ancak bu sır rasyonel gayretlerle hiçbir zaman açıklanamaz.¹⁷² Zira onlar, Cebrail'in bile yaklaşamayacağı ulvî bir vahdet hali yaşarlar.¹⁷³ Sevgilinin cemâli tecelli etsin diye hiç yorulmadan gönül aynasını parlatan, yâhut gizli defîne, ebedî sevgili bulunabilsin diye belâların darbeleriyle kalbi kırılan âşık, felsefî teorilerin bir ifâdesi olarak değil, bilakis tamamen şahsî bir tecrübe olarak anlar ki:

Her şey mâşuktur, âşık bir perdedir.¹⁷⁴

Müzik ve semâ- Semâ-ı semâvî

Mevlânâ'nın bütün eserleri Allah'ın, sevgilinin ve aşkın sırrı etrafında dâimî bir dönüştür, ifâdesi imkânsız olanı sözle ifâde cehdidir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî, hiçbir zaman kelimelerin, "semâvî elma ağaçlarının kokusu"ndan fazla bir şey getirecek durumda olmadıklarının şuurundaydı. Ona, yaratıcı aşkın sırrını birazcık aydınlatmak için uygun görünen yegâne çare: Müzik ve Semâ idi.

Rückert'in Almancaya tercüme ettiği küçük bir hikâye vardır ki, Mevlânâ'nın bu konudaki hissiyatını bütün kuru teorilerden daha iyi ifâde eder:

Bir defasında Pîrimiz Celâleddin şöyle dedi:
"Müzik cennet kapılarının gıcirtısıdır!"
Orada bulunan pervâsız avanaklardan biri:
"Kapıların gıcirtıları hoşuma gitmiyor!" der.
Bunun üzerine Pîrimiz Celâleddin buyurur ki:
"Ben kapıların açılmasını, sense ancak onların kapanmasını duyuyorsun!"¹

Çünkü sünnî İslam öteden beri müziğin her çeşidine karşı idi. Tasavvuf hakkındaki el kitapları, müzik

ve semâ'nın caiz olup olmadığı hakkında uzun risâleler ihtiva ederler. Hatta onlar *semâ*'ı (dinlemek) ve onu dinlemekten doğan *semâ*'ı (raksı) seyr-i sülûkte ilerlemiş olanlara müsaade etmiş olsalar dahi; çok kolay dünyevî zevklere dönüşebileceği ve bu yüzden büyük pîrleri üzme pahasına, özellikle de tasavvufun özünden, bu yolun zorluğundan hiçbir şey bilmek istemeyen ve "tasavvufu semâ ve zevk" telâkki eden ham insanları bu zevkler konusunda ikaz ederler.² Bu nedenle Mevlânâ'nın biyografisini yazanlar, Pîr-i dest-gîr'in müzik düşmanı ilâhiyâtçılarla bazı kavgalarından ve semâ hakkında yaptıkları şiddetli kritikten bahsederler.

Mevlânâ'nın hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği Anadolu, eskiden beri müzik geleneğine sahipti; daha klasik antik döneminde Frigya ney'inin şikâyet nağmeleri meşhurdur. Ve Konya bölgesi Frigya ile sınırdı. Bahaaddin Veled Konya'ya çağırıldığı yıl, Selçuklu İmparatorluğunun kuzeydoğu sınırında, Divriği'de fevkalâde zengin nakışlı taşlarla yapılmış muhteşem bir caminin yanısıra bir de Dârüşşifa inşa edildi ki, burada zekâ özürlü hastalar, içine düştükleri melenkoliden pek zekice bir tekneye yöneltlen damlaların ahenkli nâğmelerinden şifâ buluyorlardı veya en azından bir müddet neşelenmiş olmaları lâzım gelirdi. Zirâ müslüman doktorlar Ortaçağda müzikle tedâviye tamamiyle vâkıftır. Mevlânâ için de müzik bir nevi terapiydi; müzik ona, Şems'e olan dayanılmaz aşk macerasını hafifletmesi için yardım ediyordu; bu aşk onu profesörlük hayatının normal rotasından çıkarmıştı. Müzik ona, ümitsiz arayışın ve hasretin böylesine günlerinde ve gecelerinde hakikaten de cennetin kapılarını açıyordu ki, o bu cennetteki ebedî semâ'da her şeyi temâşa ediyordu.

O yüzden Mevlânâ, penceresi ve çatısı büsbütün şarkı ve nağmelerden oluşan ve içerisinde devamlı harpe (ceng) ve ud seslerinin yankılandığı aşkın evini tasvir ederken şaşırmamak lazımdır.³ Ve o sevgilinin bu evi nasıl değiştirdiğini görür:

Dostu gördüm; dönerek evin etrafında adımlıyordu,
Ud çalıyordu ve öylesine bir nâğme...
Gecenin şarabından pür-cûş,
İhtiyakla tatlı bir şarkı çalıyordu...⁴

Bu şarkısıyla o sâkiyi çağırır; şarâb-ı ateş, alevler gibi yüzüne ulaştığında o, ona âlemlerin güneşi, dünyadaki her kalbin önünde pürheyacan titrediği "âşıkların mâşuku" olduğunu bildirir. Kaç kez Mevlânâ, sevgilinin hayâlinin kalbinin perdesinde semâ' ettiğini terennüm etmiştir.⁵ Onun önünde her şey bir enstrüman olur, her olay müziğe dönüşür.

Yine müziğin gücünün en vazıh olduğu yer ilkbahardır; zira dünyanın kış mevsiminde uzun hazin sükû-tundan sonra bahar zamanı gelir, işte o zaman bahçe, kuşların müziğinin sarhoşluğuyla hareket etmeğe başlar, yapraklar ocak ayı tiranının mezarında el çırparak raksederler:⁶

Dervişler gibi neşeli oynuyor durmadan dallar,
Çalgıcılar ve şarkı okuyanlar gibi el çırpıyor, yapraklar...⁷

Zirâ:

Duydun mu? Bülbül seyahatten döndü,
Semâ'a girdi ve tüm kuşların öğretmeni oldu!⁸

Güneş koç burcuna girdiğinde ve aşkın bahar rüzgârı esmeğe başladığında meydana gelen mucizeyi açıklamak için *Divan*'da tekrar tekrar mısralar değişti-

rilir. Ve sonunda mutlu raksa katılmayan sadece bir kuru dal kalır.⁹

Mesnevî, Farsça, Türkçe ve Müslümün-Hint şiirinin binlerce mısrasına model teşkil eden bir şiirle başlar; ve geçenlerde de öncü bir Arap şairinin ilham kaynağı olmuştur; İşte bu şiir *şi'r-i ney*, "Ney'in Şiiri"dir: Anavatani kamışlıktan kesilen ney, şikâyet ederek bütün dünyayı ağlatır.¹⁰ Çünkü onun nağmesi yaratıklara, bir zamanlar ezeliyette Allah'tan, varlığın mebede'inden ayrı olmadıklarını ve ilk defa yaradılışla ikilik dünyasına vardıklarını hatırlatır. Ney'den çıkan ses ateştir; şarabı da tahammür (mayalama) ettiren aşkın aynı ateşidir. İşte bu şekilde Mevlânâ'nın şiirinde ney hem zehir hem de panzehir olur; onun *perdeleri*, insanın ebedî vatanını hatırlamasına engel olan ve onu sevgiliden ayıran *perdeleri* yırtıp atar. Ney, âşkın kandaki yolu nasıl yürümek mecburiyetinde olduğundan bahseden trajik hikâyeler tanır; ve yine ney, *bir* sırrı devamlı yeni hikâyeler ve mecazlarla îmâ etmeğe çalışan bir şaire benzer: Ebedî sevgiliye olan hasretin bu sırrı, yaratıkların bütün (tekâmül) basamaklarından geçer. Bir bakımdan da ney, kamış kaleme benzer; bu kamış kalem de onun gibi ayrılıktan ve ızdıraptan haber verebilir ve "başsız" olarak kâğıt üzerinde rakse der, umulur ki ilâhî yazıcı onu doğru kesmiş olsun.¹¹ Başka bir bağlantı daha vardır; o da ney, kamış kalem ve sevgilinin nefesinden tatlılığını alan, o yüzden de ondan haber veren şeker kamışı arasında vardır.¹²

Rûmî'nin bizâtihi kendisi bir neydir; sevgiliye söylemek istediğini¹³ söylemek için onun nefesinin, dudaklarının hasretini¹⁴ çeken ney. Allah da Kur'an'da şöyle bildirir: *Biz ona (Âdem'e) kendi nefesimizden üfledik* (Sûre, 15/29) ve böylece insanı belirli bir ölçüde kendi ney'i yapmıştır. Bu itibarla şair de; dostun, tellerine dokunduğu ve nağmeler çıkarttığı bir telli çalgıdır:

Bir harpe misâli O'nun göğsüne yaslanırım da,
Dostun parmağıdır şikâyetlerimi seslendirir.¹⁵

Zira onun damarları sazın telleri gibi bedene gerilmiştir,¹⁶ ve bazen bu zayıf enstrüman için haddinden fazla şiddetlidir vuruş:

Ey rahmet kucağında bir harpa gibi inlediğim-
Mızrabı biraz yavaş vur ki tel kopmasın!¹⁷

Nasıl ki ney veya cura, zurna, sevgilinin dudağı değdiğinde yalnız nâğmeler terennüm ederse, aynı şekilde ud da tamamen ona teslimdir ve bilir ki, kendi gücüyle bir nağme meydana getirmesi mümkün değildir:

Sorular da, cevap da ondan - ud'a benzer durumum el'ân;
O mızrab vurdukça telime: "Ben başlarım figâna hemân!"¹⁸

Ne var ki bu müzik dünyasında yaşayan sadece Mevlânâ değildir. Bütün yaratıklar baştanbaşa müzikle doludur, evet, hattâ dünyayı hareket ettiren odur. Mevlânâ her hareketi semâ' olarak görüyordu ve biliyordu ki, zerreden feleklere kadar her şey semâ' eder.¹⁹ Arı bal yapmak için danseder,²⁰ kalb sedefotu tohumu gibi aşkın ateşinde rakseder;²¹ ve hatta Rûmî, Kur'an'da ifâde edilen: Allah'ın, Tûr-ı Sinâ'ya tecelli edince dağın titremesi (Sûre, 7/143) olayını, sevgiliyi temâşa ederken dağın cuş-u-huruşa gelip raksetmesine yönelik bir îmâ olarak görür.²²

Cebrail, Tanrı güzelliğine kapılmış, oynamada;
Şeytan da bir başka şeytan'ın sevgisiyle sıçrayıp zıplamada.²³

Mevlânâ için yaradılış vak'ası ilâhî müziğin ilk sesidir; zirâ ilâhî sesle dirilen müstakbel yaratıklar, âlemin raksına katılmak için birbirini sıkıştırırlar. Büyüleyici bir gazelinde Mevlânâ, nasıl "mekânsızlık mekânından" semâ'ya bir çağrı beklediğinden bahseder, zira:

Dünyadaki raksların hepsi,
Sadece semâvî raksın bir koludur.
Hayattaki raksların hepsi de,
Ruhun raksının bir dalıdır.

Sonra o Allah'ın, yokluğu varlığa dönüştürdüğü "kün", (Ol!) hitâbını duyar:

Bir çağrı yankıladı yoklukta:
Bunun üzerine dedi ki yokluk:
"Elbette! Ayağımı o ülkeye basarım,
Memnûn, taze ve yeşil görünmek için!"
Ve Allah'ın ezelî çağrısını duydu,
Semâ'ya geldi ve mestoldu;
Yoklukta idi, şimdi varoldu-
Kalpler, lâleler ve incirler!²⁴

O yüzden Mevlânâ için semâ' ve müzik, Allah'ın o ilk hitâbının tekrarı olur veya en azından onu hatırlattır; semâ', onu Allah'ın direkt yanındaki kaybolan cennete geri getirmesi için gökyüzüne açılan bir pencere veya bir merdivendir.²⁵ Bütün zerreler de güneşin önünde raksetmezler mi?

Bir zerre misâli her sabah onun önünde raksederiz
biz;
Zira bu güneşe tapanların âdetidir!²⁶

Bu raksla zerreler (insanın modern bir tercümeyle "atom" diyesi geliyor) belirli bir hedefe doğru istikamet tuttururlar; onlar bu suretle ferdî akış hareketin-

den alınır ve güneşin gücüyle canlanan ve muhafaza edilen yeni bir birliğin merkezi etrafında dairevî harekete girerler. Çünkü fenomenler her ne kadar çelişkili görünseler de, hayat çizgileri çok farklı olarak cereyan eder. İlâhî aşk, her zaman merkezdedir, ve hiçbir şey, her şeyi kucaklayan bu kozmik nizamdan dışarı çıkmaz. Fakat aynı zamanda Mevlânâ ve onun halefleri kendilerini, her şeyin etrafında döndüğü ilâhî mâşukun tecellisi olarak temâşa ettikleri Şemseddin'in, Şems-i Tebrizî'nin huzurunda bir zerre olarak hissediyorlardı.

Semâ' edenin ayağını bastığı her yerde, zerreden hayat kaynağı fişkirir.²⁷ Fakat semâ' ancak sevgilin olunca bir mânâ ifâde eder. Güneş olmadan zerreler nasıl raksettirilebilir? Aksi halde zerreler yalnızlaşıp donarlar... O yüzden Mevlânâ, dostu devamlı yeni değişimlere davet eder:

Bîyâ biyâ ki tuyî cân-ı cân-ı cân-ı semâ'
Biyâ ki serv-i revânî be bûsitân-ı semâ'

Gel gel ki sen, semânın canının canına cansın.

Gel gel ki sen semâ' bahçesinin salına salına yürüyen selvisisin.

Gel, senin gibi sevgili ne vardır, ne olur.

Gel semânın gözleri senin gibi bir güzel görmemiştir.

Gel, güneş kaynağı, senin gölgenin altında;

Semâ' göğünde binlerce zühren var...²⁸

Esasında Mevlânâ son yıllarında, semâ'ın başlangıçtaki heyecan ve coşkunluğu biraz dizginlendiğinde, Hüsameddin orada olmadan semâ' etmemeğe başladı.

Lûtfunu görmeden kimse semâ' etmez;

Zira lûtfunla döner ana rahminde çocuk!

Ama sadece ana rahminde mi? Yoklukta da mı?

Evet, kabirde kemikler bile senin nurunla semâ' ederler!²⁹

Semâ' her şeyi kuşatır. O hayatın sırrını tecessüm eder: daha ulvî bir hayatta ayılmak üzere vecd halinde güneşin, ilâhî aşkın etrafında dönerek kendinden geçmek (fenâ). Mevlevî dervişlerinin kıyafetleri de bu sırra işaret eder: Dervişler, beyaz semâ' elbiselerinin üzerine, karanlık dünyevî hayatı sembolize eden siyah hırka giyerler. Onlar bu hırkayı, selâmlaştıkları semâzenbaşı'nın önünden üç defa geçinceye dek taşırlar. Sonra bu hırka atılır ve beyaz tennûrelerle onlar hem kendi etrafında hem de daha büyük bir daire halinde; bir el rahmet almak üzere gökyüzüne açılmış, diğer el alınan rahmeti aktarmak/sunmak için yere eğilmiş olduğu halde semâ' ederler. Yıldızların semâ'ı, feleklerin dönmesi hakkındaki çok eski tasavvurlar devamlı yeniden yorumlanan ve büyük Türk bestekârlarına ilham kaynağı olan bu âyinde mevcuttur.³⁰

Fakat gerçek er kişiler, Hallac'ın zincirlenmiş halde idam sehpasına götürülürken raksetmesi gibi, kendi "kanları içinde de raksederler".³¹ Çünkü semâ'ın en derin mânâsı devamlı ölümle hayat arasındaki oyunu, ölme ve olmayı sembolize etmiş olmasıdır, tıpkı Mevlânâ'nın en sarîh bir biçimde bir şiirinde ifâde ettiği gibi; Rückert bu şiire serbest bir nazîre söylemiştir:

Ses, ey kudüm! Sedâ, ey ney - Allah hu!
Rakset, yürü, tan ağarması- Allah hu!
Seyyârelerin girdâbında can nuru,
Merkezde Hakk'ın yücelttiği güneş, - Allah hu!
Gönüller! Âlemler! Dururdu semâ'nız,
Emrolmasaydı aşk merkezde: Allah hu!

Can, bir yıldız gibi kendi etrafında raksetmek ister-
sen,
Hayat sefâletini atıver kendinden- Allah hu!
Semâ'ın gücünü bilen yaşar Allah'da, hu!
Zirâ o bilir, aşk nasıl öldürür. - Allah hu!

DİPNOTLAR

Mevlâna Celâleddin Rûmî- Bir mutasavvıfın biyografisi

- 1 D 911.
- 2 Joseph von Hammer - Purgstall, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*, Wien 1818, s. 164.
- 3 FA 45/181 = F. 44/ 210.
- 4 D 2529.
- 5 Abdalbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin, hayatı, felsefesi, eserlerinden seçmeler*, İstanbul 1952, S. 54.
- 6 Karşılaştırınız. Louis Massignon, *La Passion d'al-Hosayn ibn Mansour Al-Hallâj, Martyr mystique de L'Islam*, 2. Bd., Paris 1922, Neu Ausgabe 4 Bd., Paris 1977; Annemarie Schimmel, *al-Halladsch, Märtyrer der Gottesliebe*, Köln 1969.
- 7 *The 'Kashf al - Mahjub', the Oldest Persian Treatise on Sufizm, By... Hujwiri*, translated by R. A. Nicholzen, London- Leiden 1911, repr. 1959, Paperback.
- 8 Abu'l - Majd Majdud Sanâî, *Divan*, hersg. Mudarris Razavi, Teheran 1341 sch/1962, S. 996.
- 9 Zu ihm s. Helmut Ritter, *Das Meer der Seele*, Leiden 1955
- 10 D 302; D 1312.
- 11 MV 2940
- 12 FA 10/52 = F. 11/62.
- 13 D 458.
- 14 Helmut Ritter, *Das Proömium des Matnâwi-i Maulavi*, in: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 93, 1932.
- 15 Bediuzzaman Fürûzânfar, *Risâla dar tahqiq-i ahwâl wa zindagî-i Muhammad maschhûr be- maulawî*, Teheran 1315 sch/1936.
- 16 id.
- 17 Eine - noch ungedruckte - Ankaraer Dissertation von Mahbûb Siraj untersucht das Verhaeltnis Maulanas zum Werke seines Vaters, den in vier Baenden gedruckten *Maârif* (ed. B. Furûzânfar, 2. Aufl. Teheran 1972). Bk. Fritz Meier, *Baha-i Walad*, Leiden 1989
- 18 D 1764
- 19 D 2187
- 20 D 2669

- 21 Sipahsalar S. 128
 22 D 310
 23 Gölpinarlı, *Mevlâna*, S. 50. Bugün Şemseddin'in Maqâlat'ı ile ilgili
 etraflı bir çalışma halen yoktur.
 24 Sipahsalar, S. 122; Sultan Walad, *Waladnâme*, ed. Jalâl Humâ-i,
 Teheran 1315 sch/1936, S. 197, 287.
 25 Sipahsalar, S. 126
 26 RE 327 a5.
 27 id. 343 b4.
 28 D 2054.
 29 D 227.
 30 D2572.
 31 D 133.
 32 D 1439.
 33 D 2389.
 34 Sultan Walad, *Waladnâme*, S. 49.
 35 M I 1741.
 36 (Bu keşif Mevlânâ Müzesi Müdürü Mehmet Önder tarafından
 1958 yılında yapılmıştır.)
 37 D 336.
 38 D 2186.
 39 RE 345 b5.
 40 Sultan Wala, *Waladnâme*, S. 59 - 61.
 41 D 576.
 42 D 2214.
 43 D 534.
 44 D 1081.
 45 D 1768.
 46 Furûzanfar, 1.c.
 47 D 650.
 48 FA22/106 = F 23/126.
 49 Mektuplar Nr. LVI.
 50 D 2666. Onun nikâhı için yazılmış şiir.
 51 D 2364.
 52 Sipahsalar, S. 97.
 53 FA 10/54 = F 10/64.
 54 FA 3/23 = F. 2/30.
 55 Mektuplar S. 248.
 56 Eflâki I 470.
 57 I 470.
 58 Mektuplar Nr. LXII.
 59 id. Nr. CXXIII.
 60 D 1093; M III 517.

- 61 FA 38/152 = F 38/181
 62 FA 39/158 = F 39/186.
 63 Aflaki I 375.
 64 id. I 490.
 65 id. I 425.
 66 Abdalbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, İstanbul
 1953, S. 246 ff.
 67 Aflaki II 488 = D 570.
 68 M I 1019.
 69 D 1639.
 70 FA 52/203 = F 49/230.
 71 D 181.
 72 D 2280; D 1028.
 73 D 1291.
 74 RE 329 b2.
 75 DT Nr. II.
 76 D 2936.
 77 FA 21/105 = 22/125
 78 M I 1 18.
 79 D 738.
 80 M IV 16 ff.
 81 D 1889.
 82 M IV 754.
 83 M II 2282.
 84 M II 1458
 85 M V 2497 (başlık)
 86 M I 135.
 87 M VI 1525.
 88 M IV 789 f.
 89 M III 4332.
 90 M III 3901 ff.
 91 M III 4158 ff.
 92 D 683.
 93 D 2905.

Şair olarak Mevlâna Celâleddin Rûmî

- 1 Sipahsalar S. 71
- 2 FA 44/173 = F 43/202
- 3 M IV 2203
- 4 D 1949.
- 5 D 1949
- 6 FA 16/85 = F 17/100.
- 7 FA 54/207 = F 51/233.
- 8 D 1100.
- 9 D 697.
- 10 D 2329.
- 11 D 2938.
- 12 M I 1727.
- 13 D 2080.
- 14 D 1344.
- 15 M V 1897; M II 493.
- 16 D 916.
- 17 D 468.
- 18 D 771.
- 19 D 1538.
- 20 D 895.
- 21 D 229
- 22 D 46.
- 23 D 775.
- 24 D 2820.
- 25 D 1206.
- 26 M IV 2062
- 27 M III 2897.
- 28 D 2115.
- 29 M V 229.
- 30 M III 3637; M V 3597; M IV 2069, D 2568.
- 31 FA 44/176 = F 43/205.
- 32 FA 25/119 = F 26/141
- 33 FA 7/41 = F 7/50.
- 34 M VI 2897.
- 35 M III 792 f.

- 36 FA 23/109 = F 24/130
 37 FA 19/97 = F 20/114.
 38 M II 3622.
 39 M II 3312.
 40 M V 84 ff.
 41 M VI 698 ff.
 42 D 1751; M II 29.
 43 M II 3681 f.
 44 M III 1259 f.
 45 M I 1136.
 46 M II 3291.
 47 FA 42/165 = F 41/195.
 48 Sipahsalar, S. 92.
 49 D 463.
 50 D 1304.
 51 D 1600.
 52 D 1213.
 53 D 771.
 54 D 2130.
 55 D 779.
 56 D 500.
 57 M IV 2578.
 58 D 809.
 59 M VI 3921 ff.
 60 D 1241.
 61 D 2809.
 62 D 225.
 63 D 2429.
 64 D 1389.
 65 D 782.
 66 D 1958
 67 Louis Massignon, *La vie et les œuvres de Rûzbehân Baqlî*, in: *Studia Orientalia* Ionni Pedersen dicata septuagenario, Kopenhagen 1953.
 68 D 2368.
 69 M I 2332.
 70 D 1198 u.a.
 71 M III 1483.
 72 M VI 1650 ff.
 73 M II 203 ff.
 74 M II 2392 ff.
 75 D 1940.
 76 M IV 98.

Güneş ve örtü- Rûmî'nin Allah ve dünya görüşü

- 1 TD Nr. 23.
- 2 M II 362.
- 3 FA 41/161=F40/190.
- 4 M III 2520.
- 5 FA 15/80 =F 16/94.
- 6 M VI 3721 ff.
- 7 M V 2566 f.
- 8 FA 21/104= F 22/123.
- 9 M III 1359.
- 10 D 1044.
- 11 M II 1627 ff.
- 12 D 484.
- 13 M III 3068 f.
- 14 D 933.
- 15 D 3048.
- 16 FA 26/124=F 27/123.
- 17 M V 57 ff.
- 18 M II 1964 f.
- 19 M III 3562 .
- 20 M VI 1215.
- 21 M I 2591 f.
- 22 M III 330.
- 23 M III 26 ff.
- 24 M VI 3126 ff.
- 25 D 1286.
- 26 M I 613.
- 27 M III 1372.
- 28 M IV 2881.
- 29 D 1291.
- 30 RE 336a 1.
- 31 D 2530.
- 32 M 495.

- 33 FA 24/115; F 25/136
 34 M I 141.
 35 FA 9/47 = F 10/56.
 36 M V 233.
 37 M II 791.
 38 M V 595.
 39 M I 3863
 40 M V 512.
 41 M V 1028.
 42 M III 1899 ff.
 43 M I 245.
 44 M V 3295.
 45 M IV 2816.
 46 M III 3210.
 47 M II 1655 ff.
 48 FA 25/119 = F 26/142.
 49 M I 3660.
 50 FA 4/28 = F 4/35.
 51 D 2672; M VI 1880 81.
 52 M V 1665.
 53 FA 7/43 = F 8/52.
 54 FA 57/187 = F 54/215.
 55 FA 60/224 = F 57/249.
 56 Muhammed İkbâl, *Six Lectures on the Reconstruction of Religious Thought in İslam*, Lahore 1932, s. 60.
 57 D 1215. Teferruat için bak. *The Triumphal Sun*. s. 312-13.
 58 M IV 3259 ff.
 59 M IV 3700 ff.
 60 FA 59/220 = F 56/245.
 61 M II 1740.
 62 M IV 215 ff.
 63 MIV 113 ff.
 64 M II 3637 ff.
 65 M I 3078.
 66 M I 766.
 67 M IV 3281.
 68 Senâî, *Hadikat al hakîka*, yayınlayan, Mudarris Razawî, Teheran 1329. sch/1950, Kap. I, S. 60.
 69 M I 3008.
 70 Krş. Nwyia, *Exègèse coranique et langage mystique*, Beirut 1970, S 249.
 71 M II 3107.

- 72 M III 1259 ff. Hikâyenin aslı hakkında: Krş. Fritz Meier, *Das Problem der Natur im esoterischen Monismus des İslams*, Eranos Jahrbuch XIV, 1946, S. 174.
- 73 D 900.
- 74 M V 1891.
- 75 FA 26/126 = F 27/150.
- 76 D 570.
- 77 Krş. A. Schimmel, *Turk and Hindu, A poetical image and ist application to historical facts*, in: Proceedings of the IV Levi della Vida Conference, Wiesbaden 1975.
- 78 M V 1018 f.
- 79 M VI 2772.
- 80 "adem" ile ilgili olarak krş. *Triumphal Sun*, S. 239244.
- 81 FA 37/149 = F 37/177.
- 82 M VII 36 f.
- 83 M III 1008.
- 84 FA7/38 = F 7/49.
- 85 D 96; D 655.
- 86 M Vı 1222 ff.
- 87 D 2776.
- 88 FA 2/22 = F 1/29.
- 89 M I 3899 ff.; D 1090.
- 90 M IV 1357.
- 91 D 1339.
- 92 RE 328 a 2.
- 93 M III 1730 ff.
- 94 D 2501.
- 95 M II 1670.
- 96 M IV 3654 ff.
- 97 FA 23/112 = F 24/133.
- 98 M V 1720.
- 99 RE 319 b 2.
- 100 M V 1686 ff.
- 101 D 1521.
- 102 M III 3023.
- 103 FA 26/130 = F 27/155.
- 104 M V 3358 ff. İkbâl, bu hikâyeyi *Peyamı Maşrık*'a almıştır.
- 105 D 2820.
- 106 D 765.
- 107 D 922.

İnsan, "Cennetten kovulan Âdem"

- 1 FA 25/118 = F26/140
- 2 D 463.
- 3 M V 3574; FA 4/27 = F3/34.
- 4 M I 1234.
- 5 M V 1563 ff.; M I 1238 f.
- 6 D 463; D 1688
- 7 D 251.
- 8 D 68.
- 9 M I 1634 f; D 2082.
- 10 D 1372.
- 11 M III 3291 ff.
- 12 FA 4/27 F 3/34.
- 13 M V 2547.
- 14 FA 54/208 = F 51/234.
- 15 D 725.
- 16 M I 3311.
- 17 M III 4258.
- 18 Senâi, DivanW, S 656.
- 19 D 2984.
- 20 M I 2914.
- 21 FA 25 /118 = F 26/138.
- 22 D 2622.
- 23 FA 2/22 = F 1/29.
- 24 D 441; M II 2221; M V 2887.
- 25 Cemaleddin Hanswi (ö. Delhi, 1260), anlaşılan bu çok ictibas edi-
len vecizeyi söylemiştir: Tâlib elmevlâ müzekker.... "Dünyayı iste-
yen müennes, ahreti isteyen erdişi (hermafrodit); Allah'ı isteyen
ise müzekkerdir."
- 26 D 2280.
- 27 M VI 2799.
- 28 FA 20/98 = F 21/114.
- 29 M VI 2050 ff.
- 30 M I 2437.
- 31 M VI 4220 f.
- 32 D 1134

- 33 M VI 210.
- 34 M V 3077 ff.; FA 40/160 = F 39/189.
- 35 D 1299.
- 36 M II 1227 ff.
- 37 FA 15/78 = F 16/92.
- 38 M V 1801.
- 39 D 1337.
- 40 M V 3180
- 41 M V 1791.
- 42 M III 4500.
- 43 M III 3438 ff.
- 44 Ritter, *Meer der Seele*, S. 102, 155; M II 1413. Onun aslı olan hadis-i nebevi AM Nr. 40.
- 45 D 385.
- 46 M V 1537.
- 47 M I 929 f.
- 48 M V 3112 ff.
- 49 M V 3004.
- 50 M V 3102.
- 51 M V 3093.
- 52 M V 1838; M V 1731.
- 53 M I 1328.
- 54 M II 2187.
- 55 FA 6/35 = F 6/43 f.
- 56 FA 55/209 = F 52/235.
- 57 FA 15/77 = F 16/90.
- 58 M III 527.
- 59 FA 11/55 = F 12/65.
- 60 M I 1019.
- 61 D 2649.
- 62 D 1077.
- 63 D 790.
- 64 M IV 3621.
- 65 D 1290.
- 66 M III 2548.
- 67 M VI 2632 ff.
- 68 M IV 1987 ff.
- 69 D 1656.
- 70 D 2792.
- 71 M IV 2619; D 1380.
- 72 Kşl. Schimmel, *ein störrisches Pferd....* in: *Ex Orbe Religionum*, Festschrift Geo Widengren, Leiden 1972.
- 73 M IV 1533 ff.

- 74 M VI 1431.
 75 M III 2554 ff.
 76 D1353.
 77 FA 7/38 = F 6/47.
 78 M III 2557.
 79 M IV 2301 ff.
 80 M IV 1923 f.
 81 M IV 1256 f.
 82 D 840.
 83 D 202.
 84 M IV 2110.
 85 D 689.
 86 RE 320 a 4.
 87 M IV 568.
 88 FA 26/122 = F 27/145f.
 89 D 2937.
 90 M I 115.
 91 RE 327 b 5.
 92 D 830.
 93 M III 2402 ff.
 94 M IV 408.
 95 D 968.
 96 D 143.
 97 D 673.
 98 M II 1369.
 99 D 574.
 100 D 923.
 101 D 757
 102 D 898.
 103 M I 3665.
 104 D 2141; D 332.
 105 M V 874; M IV 1852.
 106 M V 2878; D 1683.
 107 Krş. Triumphal SunW, S. 137 ve S. 427 Dipnot 59.
 108 D 141; krş. AM Nr. 466.
 109 M I 3574.
 110 D 1001.

Mirac- Yaratıkların yükselişi

- 1 FA 31/141 = F 31/166.
2 Mektuplar Nr. CVI.
3 D 1602.
4 D 925.
5 D 977.
6 D 617.
7 D 648.
8 D 617.
9 D 1531.
10 M VI 1896.
11 D 728.
12 D 2114.
13 DT Nr. 8 u.a.
14 Mektuplar Nr.CXXXII.
15 M IV 2373 ff.
16 M IV 1449.
17 M IV 333 f.
18 M III 2095.
19 M III 2735.
20 M IV 301.
21 M III 166.
22 M IV 1402.
23 M I 2830 f.
24 M I 1088.
25 FA 4/29 = F 4/37.
26 AM Nr. 303. Ne var ki Eflakî'ye göre (I 396) Mevlânâ, hanımına
bu geleneği şu sözle açıklar: "Onlar böylesine aptal olmasalardı,
cennetle nasıl yetinebilirlerdi?"
27 Sultan Veled, Velednâme S. 209.
28 FA 21/103 = F 22/133.
29 MVI 2353.
30 D 1093.
31 M II 3508 ff.
32 M V 363; D 105.

- 33 M III 3261.
 34 M III 4324.
 35 M IV 829 ff.
 36 M V 2227.
 37 M IV 2504.
 38 M VI 1222 ff.
 39 D 3156.
 40 M III 1335 f.
 41 D 3171; AM Nr. 460.
 42 D 1739; AM Nr. 728.
 43 D 777.
 44 D 372.
 45 D 2728.
 46 RE 322 b 4; krş. D 1523.
 47 FA 27/132 = F 158. Krş. Hucviri, Keşf., Nicholson S 365 ff.
 48 M I 1914; AM nr.20. Bu problemle ilgili olarak bak. *Die Lehre vom tawakkul in der aelteren Sufik*, Berlin 1968.
 49 M V 2469.
 50 M I 3002 f.
 51 D 2141.
 52 Mektuplar I.
 53 FA 16/87 = F 17/102.
 54 D 395.
 55 D 1253.
 56 D 1069.
 57 M I 2374.
 58 D 2352.
 59 D 2015.
 60 D 3102.
 61 D 890.
 62 M IV 1856.
 63 M V 672.
 64 krş D 1988.
 65 FA 42/167 = F 41/196.
 66 M VI 823.
 67 D 587.
 68 M III 4158 ff.
 69 MIII 3755 ff.
 70 M VI 1579 ff.
 71 M V 134.
 72 M V 2143 ff.
 73 D 1989.
 74 M IV 2344 f; M I 1532.

75 FA 5/33 = F 5/41.

76 D 296.

77 M IV 2348.

78 D 2865

79 FA 26/126 = F 27/150.

80 VI 4067.

81 M I 2237. Bibergi kavramı için bkn. Fritz Meier, *Der Geistmensch bei dem persischen Dichter 'Attar*, in: Eranos Jahrbuch XIII, 1946.

82 M II 1317.

83 M III 3535.

84 D 2948.

85 D 2573.

86 D 911.

87 D 1940; D 1379.

88 D 304.

89 D 1142.

90 M V 47.

91 D 863.

92 M III 3901 ff.

93 M IV ff.

94 Le Divan d'alHallaj, essai de reconstitution, par L. Massignon, in: Journal Asiatique 1931, qasida X.

95 FA 5/32 = F 5/40.

96 FA 26/129 = F 27/153.

97 D 2433.

98 M V 2014.

99 FA 28/134 = F 29/161.

100 N VIII, Divan'da yok.

101 M II 1348 ff.

102 M V 1066.

103 M I 1425.

104 M III 575.

105 M III 588.

106 M II 2528 f.

107 M III 2703.

108 Mevlânâ'nın peygamberlikle ilgili düşünceleri için krş. John G. Renard, *A Fligh of Royal Falcons. Studies in Maulana Rumi's Prophetology*, Ph. D. Diss. Harvard 1978.

Dua-İbâdet

1 D 942.

2 M III 189 ff.

3 Nathan Söderblom, *Fraemmande Religionsurkunder*, Uppsala
1907, Bd. 2, S. 981. Bk. Friedrich Heiler, *Das Gebet*, München
51923, Reprint, S. 225.

4 M III 2140.

5 M I 3899 ff.

6 FA 55/212 = F 52/238.

7 M III 3033.

8 M IV 2213 f.

9 D 1418.

10 FA 8//43 = F 8/53.

11 D 3038.

12 D 2984.

13 D 2046.

14 D 2971.

15 FA 45/183 = F 43/212.

16 M IV 11.

17 D 1525.

18 DT Nr. 17 Misra 35336.

19 D 940; M VI 2669.

20 Sipahsalar, S 41 f.

21 R 81 = RE 317 b 2.

22 D 1194.

23 D 2344.

24 D 2339.

25 M III 1374 ff.

26 M VI 2305.

27 FA 44/180 = F 44/209.

28 D 528.

29 M V 2311.

30 M III 203.

31 M V 2259.

32 M VI 4227 ff.; krş. FA 10/49 = F Fu/59; AM Nr. 730.

- 33 M I 2084.
 34 M II 1720.
 35 M III 171.
 36 M II 1796.
 37 M II 497.
 38 Ritter, *Meer der Seele*; Kapitel 10: *Das Hadern mit Gott*. Der Narr
 (S. 159)
 39 M V 3165.
 40 D 1673.
 41 M II 159.
 42 M IV 81 ff.
 43 D 1633.
 44 D 1237; D 2227.
 45 M V 1184 f.
 46 D 1425.
 47 D 873.
 48 D 805.
 49 D927.
 50 D 1000.
 51 Sanâî, Divan S. 29; D 741 ve sık sık; M II 3753.
 52 FA 21/104 = F 22/24
 53 M V 2315.
 54 M II 2505.
 55 M II 691.
 56 M II 2448 f.
 57 Niffari, *Mawaqif and Mukhâtabât*, ed. and translated by A. J. Ar-
 berry, London 1935; Mawqif XI 16.
 58 M V 4161 f.
 59 M III 2209 f.
 60 D 2628.
 61 Nicholson, *Selected Poems Nr. IV*, Divan'da yok.
 62 FA 4/24 = F 2/31 Sipahsalar 25 ff.
 63 Mektuplar Nr. XIX.
 64 M IV 3500.

Aşkın ıslah edici alevi

1 D 1475.

2 D 27; M V 3597.

3 M III 1406.

4 FA 26/127 = F 27/151.

5 D 2073; D 1894.

6 R 49.

7 M V 2008.

8 Mektuplar I.

9 M I 2022.

10 Hujwiri, Kashf/Nicholson S 137.

11 M I 112 114.

12 M V 2185ff.

13 M V 3853.

14 D 1690.

15 D 754.

16 Louis Massignon, *Interférences philosophiques et percées métaphysiques dans la mystique Hallajienne: notion de L'Essentiel Dèsir*, in: *Mèlanges Maréchal II*, Paris 1950.

17 M V 2735.

18 D 1158.

19 M I 24.

20 D 2674.

21 D 1861.

22 M II 1529.

23 M V 2014.

24 D 2897.

25 M VI 3648.

26 FA 32/142 = F 32/170.

27 D 1643.

28 M II 3727.

29 M II 1770.

30 D 2753.

31 D 1997.

32 D 133.

33 D 2190.

- 34 D 429.
 35 D 132.
 36 Sana'i, *Divan*. 605; M II 3832.
 37 D 1657.
 38 D 1478.
 39 M V 3932.
 40 D 1047.
 41 FA 9/49 = F 10/56.
 42 M V 588.
 43 D 2304.
 44 ...
 45 D 176.
 46 D 1690.
 47 D 1077.
 48 M III 3919.
 49 D 785; krş. 449.
 50 M VI 4162.
 51 D 1332.
 52 D 1586.
 53 M VI 1995.
 54 D 2809.
 55 D 1125.
 56 D 2288.
 57 D 2152; D 919.
 58 D 1331.
 59 D 471.
 60 D 1136.
 61 D 1689.
 62 D 920.
 63 D 3141.
 64 D 2102.
 65 D 1531.
 66 D 1848.
 67 D 317.
 68 DT Nr. 38.
 69 1919.
 70 D 395.
 71 Irakî, *Kulliyât*, neşr. Sa'id Nafîsî, Teheran 1338, /1959, S. 193; E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. III, Cambridge 1928, repr., S. 126.
 72 M III 4393.
 73 M I 1741.
 74 M I 1793.

- 75 FA 16//83 = F 17/98.
 76 M I 1802.
 77 M III 3846.
 78 M V 3590; Farîduddin Attar, Tadhkirat alauliyâ, Neşr. R. A. Nicholson, London-Leiden. Bd. II 172.
 79 D 455.
 80 D 628. S. 172.
 81 D 2078.
 82 D 787.
 83 D 2331.
 84 D 321.
 85 D 2839.
 86 D 1690.
 87 RE 328 a 5.
 88 D 2293.
 89 D 2075.
 90 M VI 704 ff.
 91 D 656.
 92 D 557.
 93 M II 1985.
 94 D 1417.
 95 RE 320 a 5.
 96 M I 3192 ff.
 97 M II 1987.
 98 D 7.
 99 D 770
 100 D 705.
 101 D 1926.
 102 M III 3808.
 103 M I 87.
 104 D 1508.
 105 D 2980.
 106 D 1090.
 107 D 33.
 108 M III 507.
 109 D 2336.
 110 D 3055.
 111 D 551.
 112 M III 537.
 113 M III 3811.
 114 D 766.
 115 D 1005.
 116 D 2777.

- 117 D 1694.
 118 D 207.
 119 D 1236.
 120 RE 345 b 4.
 121 D 1962.
 122 D 1201.
 123 D 947.
 124 D 97.
 125 D 1198.
 126 D 704.
 127 RE 334 b 1.
 128 D 2148.
 129 D 2348.
 130 M I 1749.
 131 M III 1424.
 132 M III 4149
 133 D 2718.
 134 M III 3893.
 135 D1751.
 136 D 1661.
 137 D 1388.
 138 D 684.
 139 1804.
 140 M V 3257.
 141 D 2213. Burada dikkati çeken bir şey var: Mevlânâ burada
 İsak'tan, kurban edenden bahsediyor; oysa İslam geleneğinde İs-
 mail'den bahsedilir. Aynı şiirde o St. Georg'dan şehid olarak bah-
 seder.
 142 D 2121; krş: M II 2439.
 143 D 3101.
 144 D 1298.
 145 D 2839.
 146 M VI 4599.
 147 D 2401 ve pek sıkça.
 148 D 716 ve pek sıkça.
 149 M II 1458.
 150 D 662.
 151 M V 1242.
 152 Hujwiri, Kashf/Nicholson S. 297.
 153 M III 1406.
 154 D 3041.
 155 D 1624.
 156 M I 2880

- ¹⁵⁷ M II 1765.
¹⁵⁸ M III 1345 ff.
¹⁵⁹ RE 323 b 1.
¹⁶⁰ M VI 4035.
¹⁶¹ M VI 4023 ff.
¹⁶² M III 4445
¹⁶³ M III 2362.
¹⁶⁴ M III 4098; M V 589.
¹⁶⁵ M III 3023.
¹⁶⁶ D 728.
¹⁶⁷ M V 2020.
¹⁶⁸ FA 6/36 = F 6/45.
¹⁶⁹ D 1335.
¹⁷⁰ M I 3056ff.
¹⁷¹ M VI 1083. Ahmed Gazali için bkn. Hellmut Ritter (Hersg.), Sa-
wânih, *Aphorismen über die Liebe*, İstanbul 1942, und Richard
Gramlich (Übersetzer), *Gedanken über die Liebe*, Wiesbaden
1976.
¹⁷² M I 1740
¹⁷³ M I 1066.
¹⁷⁴ M I 30

Müzîk ve semâ- Semâ-1 semâvî

- 1 'Abdur Rahmân Dschâmî, *Nafahât aluns*, hrsg. Mahdî Tauhîdîpûr, Teheran, 1336 sch/1957, S. 462; Friedrich Rückert, *Erbauliches und Beschauliches aus dem Morgenlande*. Bütün bu bölüm için kş. *The Triumphal Sun* S. 178 ff.
- 2 Hujwiri, *Kashf*/Nicholsen S. 416 ff.; D.B. Macdonald, *Emotional Religion in İslam as Affected by Music and Singing*, in: *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1901; Marijan Mole', *La Danse exstati-que en İslam*, in: *Sources Orientales* cilt 6, Paris 1963.
- 3 D 332.
- 4 D 2395. Bu şiirle ilgili olarak bkz. Hans Heinrich Schaeder, *Die islamische Lehre vom Vollkommenen Menschen, ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung*, in: *Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft*, 79/1925.
- 5 R 279.
- 6 D 2120.
- 7 M IV 3267.
- 8 D 782.
- 9 RE 329 b 2.
- 10 Menşe'i için krş. H. Ritter, *Das Proömium*.
- 11 D 2994.
- 12 D 7.
- 13 M I 27.
- 14 D 1628.
- 15 RE 321 b 1.
- 16 D 1405.
- 17 D 1915.
- 18 D 1352.
- 19 D 1936; D 1355.
- 20 D 2924.
- 21 D 1867.
- 22 M I 867.
- 23 D 2327.
- 24 D 1832.
- 25 D 1734; D 1295.

- ²⁶ D 797.
- ²⁷ RE 322 a 5.
- ²⁸ D 1295.
- ²⁹ D 186.
- ³⁰ Helmut Ritter, *Der Reigen der Tanzenden Derwische*, in: Zeitschrift f. vergleichende Musikwissenschaft I/1933; ders. Die Mevlâna Feier in Konya, in: Oriens XV 1962.
- ³¹ M III 96.

Kısaltmalar

Mevlânâ Celâleddin Rûmîfinin semboller dünyası ve teoloji (ilâhi-yât) tefekkürü ile alâkalı oldukça tam bir dökümantasyon müellifin şu kitabında mevcuttur: A. Schimmel, *The Triumphal Sun. A Study of the works of Jalaloddin Rumi*, London 1978. Burada yalnız gerekli belgeler verilmiştir.

- Aflaki Ahmad ibn Muhammad Aflâkî, *Manâqib al-‘arîfin*, ed. Tahsin Yazıcı, 2 cilt, Ankara 1959-61.
- D *Külliyât-i Schams yâ Dîvân-i kabir*, ed. Badîuzzamân Furûzânfar, 10 Cilt, Teheran 1336 sch./1957 ff. (Beyit numaralarına göre iktibas edilmiştir)
- DT *die tarjî'bands* in Band 7 des Diwân
- F *Fîhi mâ fîhi*, Teheran s.d.
- FA englische Übersetzung: *Discourses of Rumi*, durch A. J. Arberry, London 1961.
- Mektuplar *Mevlânâfinin mektupları*, Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1963.
- M *Mathnawî-yi mafînawî*, ed. With critical notes, translations and commentary, by R. A. Nicholson, Vol. 1-8, London 1925-1940.
- R Rubâfiyyât, 8 Ciltlik *Diwanfida*.
- RE *Rubafîyat*, Esad Efendi elyazması Nr. 2693 İstanbul.
- Sipahsalar Farîdûn ibn Ahmad Sipahsâlâr, *Risâla dar ahwâl-i Maulâ-nâ Dschalâleddîn Rûmî*, ed. B. Furûzânfar, Teheran 1325 sch/1946.
- AM *Ahâdîth-i Mathnawî*, ed. B. Furuzanfar, Teheran 1334 sch/1955

Bibliyografya

- Mehmet Önder, *Mevlâna Bibliyografyası: I Basmalar, II Elyazmaları*, Ankara 1973, 1974
- Arberry, A. J., *The Rubaîyyat of Jalaluddin Rumi*, London 1959.
- , *Tales from the Mathnawi*, London 1961.
- , *More Tales from the Mathnawi*, London 1963.
- , *Mystical Poems of Rumi*, First Section, Poem I – 200, Chicago 1968.
- Bausani, Alessandro, *Persia Religiosa*, Mailand 1959.
- Bürgel, J. Christoph, *Licht und Reigen*, Auswahl aus dem Diwan, Bern 1974.
- , *Lautsymbolik und funktionelles Wortspiel bei Rumi*, in: *Der Islam* 51/2, Berlin 1974.
- Chelkowski, Peter, (Herausgeber): *The Scholar and the Saint, al-Bîrûnî and Rûmî* (Sammlung von Vorträgen), New York University 1975
- Hammer-Purgstall, Joseph von, *Bericht über den zu Kairo im Jahr 1251 h (1835) in sechs Foliobänden erschienenen türkischen Kommentar des Mesnewi Dschelaleddin Rumi*. SB Oesterr. Ak. d. Wiss., Phil. Hist. Kl. 1851, neu herausgegeben in *Zwei Abhandlungen zur Mystik und Magie des Islâm*, hrsg. Von A. Schimmel, Wien 1974.
- Iqbal, Afzal, *The Life and Thought of Rumi*, Wien 1974
- Meier, Fritz, *Der Derwischentanz*, in: *Asiatische Studien* 8/1954
- , *Zum 700. Todestag Mewlânâs, des Vaters der Tanzenden Derwische*, in: *Asiatische Studien* 28/I 1971
- Meyerovitch, Eva, *Mystique et poésie en Islam, Djâlal-ud-Din Rumi et l'ordre des Derwishes tourneurs*, Paris 1972.
- Nasr, Seyyed Hosein, *Jalâl al-Din Rûmî, supreme Persian Poet and Sage*, Tehran 1974.
- Nicholson, Reynold Alleyne, *Selected Poems from the Dîvan-i Shamsi Tabrîz*, Cambridge, 1898, repr. 1961.
- , *Tales of Mystic Meaning*, London 1931.
- , *Rumi, Poet and Mystic*, London 1950
- Redhouse, James W., *The Mesnevi... of Mevlana (Our Lord) Jalâl-ufid-Din Muhammad, er Rumi... Book the First*, London 1881.

- Ritter, Helmut, *Das meer der Seele. Gott, Welt und Mensch in den Geschichten Farîduddîn? Attârs*. Leiden 1955.
- , Das Poëmium des Matnawî-i Maulawî, in: ZDMG 93/1932.
- , Die Mevlânafeier in Konya vom 11.-17. Dezember 1960, in: Oriens XV, 1962.
- Rosen Georg, *Mesnevi oder Doppelverse des Scheich Mevlâna Dschalal-addin Rumi*, herausgegeben von Frierich Rosen, München 1913.
- Rückert, Friedrich, *Ghaselen: Dschelaleddin Rumi*. Stuttgart 1819.
- Schimmel, Annemarie, *Dschelaladdin Rumi, Aus dem Divan*. Übertragen und eingeleitet. Stuttgart, Reclam 1964.
- , *The Triumphal Sun. A Study of the works of Jalâloddin Rumi*. London 1978.
- , *Mystcal Dimensions of Islam*, Chapel Hill 1975. Paperback 1978.
- Whinfield, H., *Masnawi-i Maṭnawî, Spiritual Couplets*. Translated and abridged ... London 1887.

KARMA İNDEKS

- Abdullah Ansarî (öl. 1089) 12
Adem 71, 89, 101, 102, 107, 109, 129, 154
Afganistan 9, 11, 13
Alaaddin Keykubat (ö. 1236) 16, 17
Alanya 36
Alaaddin, Mevlânâ'nın oğlu (öl. 1236) 22, 24
Ali İbn Ebu Talip (dördüncü Halife, öldürüldü: 661) 106
Alim, Mevlânâ'nın oğlu (ö. 1277) 33
Anadolu 13, 15-17, 19, 27, 30, 35, 44, 61, 80, 84, 204
Antalya 35
Attar, Ferideddin (ö. 1220) 10-13, 38, 41, 47, 74, 111, 139, 145, 161
Avrupa 8, 150
Bedr Savaşı (624) 113
Bağdat 11, 27, 40, 177, 179, 191
Baheddin Veled, Mevlânâ'nın babası 9, 10, 12-14, 16, 47, 155, 164, 198
Bakli Ruzbihan (ö. 1209) 65
Basilius 15
Baybars, Memluk Sultanı (ö. 1260) 44
Bayezid Bistâmi (ö. yaklaşık 874) 11, 18, 99
Belh 10, 51, 131
Bengali 8
Beyşehir 14
Bizans 76, 92
Budizm 9, 131
Buhara 46
Burhaneddin Muhakkık 16, 17, 25, 131
Bürgel, J. Christoph 65
Cami Abdurraman (öl. 1492) 9, 42, 47
Cebrazil 28, 127, 134, 168, 176, 198, 201
Cengiz Kağan 10
Cuneyd, Ebû Kasım 11, 177, 191
Curcani, Fahreddin (ö. 1054'ten sonra) 49
Dakukî 151, 166
Darwin, Charles 144
Divriği 198
Diogenes 106
Ebu Cehil 115

- Ebu Hanife 173
 Ebu Lehep 174
 Ebu Nuvaz 48
 Ebul Ferec el İsfahani (öl. 967) 48
 Eflaki, Şemseddin (öl. 1353) 18, 22
 Eflatun 14, 118, 131, 174, 185
 Eflâtun Pınarı 14
 Erciyas Dağı 17
 Fahreddin Razi (ö.1209) 10
 Fatıma, Selahaddin Zerkub'un kızı 27
 Firdusi 49
 Gazali Ahmed (öl. 1126) 196
 Gazali, Ebu Hamid (ö. 1111) 49, 130, 173
 Gazne, Gazneliler 12
 Gevher Hatun 13
 Goridler 9
 Göreme 15
 Gregor (ö. 390) (Nizzalı) 15
 Gregor (Nyssalı) (Öl. 394) 15
 Hacegi, Bahaeddin Veled'in öğrencisi 165
 Hacı Bektaş 32
 Hafız Muhammed Şemseddin (ö.1389) 8
 Hakanî, Afdaleddin (ö. 1199) 49
 Halep 14
 Hallac, Hüseyin İbn Mansûr (922 de öldürüldü) 11, 145, 146, 147, 170, 189, 194, 204
 Hammer-Purgstall, Joseph von 8
 Hariri (ö. 1122) 48
 Harizm 17, 139
 Harizmşah Muhammed 9, 10
 Harrakanî, Ebul Hasan (öl. 1034) 108
 Harraz, Ebu Said (öl.890 veya 899) 87
 Hastie William 37, 38
 Havva 107
 Herat 11, 127, 158
 Hıristiyan 15, 115, 163
 Hızır 149
 Hindistan 12, 48, 96, 128
 Hindu 69, 116
 Horasan 15
 Hucviri, Ali İbn Osman (öl. 1071) 12
 Hucvîrî, Ebul Kasım (ö.1074) 12
Husrev ve Şirin
 Hüsameddin İbn Hasan Ahi Türk (ö.1283) 45, 46, 78, 203
 Ibn Arabi Muhiddin (ö.1240) 16, 17, 19, 30, 85, 106
 Ibn Çavuş 26
 Ibn Fariz, Ömer (ö. 1235) 50, 91
 Ilgın 35
 İshak (Âşık İshak) 189
 İbrahim 174
 İbrahim İbn Etem (öl. 776 veya 790) 131
 İkbâl, Sir Muhammed (öl.1938) 8, 84
 İnce Minareli Medrese 27
 Irak 11, 127
 İrakî Fahreddin (öl. 1289) 30, 177
 İran 10, 11, 17
 İsa 44, 70, 103, 116, 140
 İsrail 36
 İzzeddin Keykubat II, ö. 1278) 135
 Kâbe 122, 125-127, 147, 165
 Kafkasya 49
 Kapadokya 15
 Karaman 13, 14
 Karatay, Celaleddin 11
 Kayseri 17
Kelile ve Dimne 49
 Kimyâ, Şemseddin'in hanımı 22

- Kira Hatun
 Konya 7, 14, 16, 17, 18, 20, 21, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 38, 39, 40, 42, 45, 46, 63, 65, 67, 85, 130
 Kudüs 122
 Lafonten, Jean 49
 Lahor 12
Leyla ve Mecnun 49, 178
 Medine 144, 145, 157
 Meister Eckhart 140
 Mekke 13, 122, 125, 127, 144, 165, 166
 Melike Hatun (öl. 1306) 33, 45
 Meram 35
 Meryem 73, 141, 160
 Mısır 11, 44, 50, 80, 91
 Moğollar 17, 18, 27, 29, 40, 44, 92
 Mönge Kağan 18
 Muhammed (Mustafa) Peygamber 18, 66, 77, 122, 150
 Multan 30
 Musa 44, 104, 116, 157
 Mutenebbi 48
 Nâsuh 132
 Necmeddin Daye Râzi 17
 Nemrud 174
 Niffari Abdulcabbar (öl. 965) 88, 163
 Nil 80
 Nişabur 10
 Nizami, İlyas ibn Yusuf (ö. 1209) 49
 Nuh 180
 Nûri, Ebul Hasan (öl. 907) 192
 Otto Rudolf 79
 Ömer ibn Hattab, ikinci Halife (644'de öldürüldü) 98
 Pakistan 8
 Pascal Blaise 150
 Paulus, Apostol 15
 Pervâne Muiniddin (1277'de iğdam edildi) 17, 28-30, 92
 Rabia al Adeviyye (öl. 801) 11, 94
 Rückert Friedrich 8, 37, 43, 144, 197, 204
 Rükneddin, Sultan (1264'de öldürüldü) 29
 Sadreddin Konevi (öl. 1274) 30, 85
 Sahip Ata, Fahreddin (öl. 1288) 30
 Selahaddin Zerkub (öl. 1258) 19, 25-27, 38-40
 Selçuklular 18
 Semerkand 7, 95
 Senâi, Ebul Mecd Mecdud 12, 13, 38, 41, 47, 74, 86, 104, 111, 124, 139, 143, 145, 164, 177
 Sind 26
 Sipahsalar, Feridun (öl. 1319) 28, 157
 Sivas 18, 45
 Söderblom, Nathan 151
 Sultan Veled (ö. 1312) 13, 21, 23, 27, 45, 47, 131
 Sumnûn (öl. 900) 168
 Suriye 14, 17, 21, 23, 31, 45, 46
 Süleyman 123, 168
 Şafii, Muhammed (öl. 820) 177
 Şam 13, 21, 23, 30
 Şemseddin (Tebrizli Şemseddin) 18-26, 36-40, 45, 48, 50, 52, 62, 68, 77, 103, 131, 132, 149, 156, 171, 178, 189, 190, 197, 203
 Şeytan (İblis) 13, 129, 134, 152
 Şibli, Ebu Bekir (öl. 945) 179
 Şiraz 11, 65

Tebriz 18, 21, 156, 198

Tholuck, F. A. D. 153

Thompson, Francis 88

Tirmiz 16

Tokat 30, 35

Türk, Türkçe 8, 26, 32, 41, 45, 50,
51, 58,-60, 66, 67, 89, 91, 106,
111, 114, 179, 185, 199, 204

Türkistan 89, 128

Türkmen 13, 35

Vamık ve Azra 49

Vis ve Ramîn 49

Yahudi 115

Yahya ibn Muaz (öl. 871) 11

Yakup 135

Yeniçeriler 32

Yunus 158

Yusuf 52, 72, 135, 145, 186, 187,
189, 194, 198, 199

Zemahşeri, Ebu'l Kasım (öl.
1144) 77

Züleyha 189, 194

Zun-nûn, Tavban İbn İbrahim
(öl. 859) 11

ben rüzgârım sen ateş

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN RÛMÎ

büyük mutasavvıfın hayatı ve eseri

Gençlik yıllarında Mevlânâ'yı tanıyan Annemarie Schimmel, hayatını, kendi ifâdesiyle, sadece İslam tasavvufunun değil, genel olarak mistisizmin de bu en büyük şairine adamıştır. Bugün ise ilmi ve şahsiyeti Mevlânâ'nın yörüngesinde kemal derecesine ulaşmış bu büyük âlim, Avrupa'da ve hatta bütün dünyada Mevlânâ'yı en iyi bilenlerden biri, belki de birincisidir. Tercümesini sunduğumuz bu eser, hem Mevlânâ'nın dehâsını göstermesi bakımından hem de bizim fikir ve ruh iklimimizde kıvamını bulan büyük bir Avrupalı âlimin derinliğini göstermesi açısından fevkalâde önemlidir.

Elinizdeki eserde Schimmel, Mevlânâ'nın semboller dünyasında seyahat ederek onun dünya görüşünü, aşk anlayışını, şiire bakışını ve dua hakkındaki ince fikirlerini kendi şairâne üslûbuyla sunmaktadır. Kitap baştan sona Mevlânâ'nın kullandığı sayısız mecaz ve esprilerle âdeta bir dantel gibi dokunmuştur. Mevlânâ hakkında yazılan her kitap şüphesiz bir kazançtır.

Ancak Schimmel'in bu kitabı, Mevlânâ'nın bildiğimiz veya bildiğimizi zannettiğimiz fikirlerini yeni mânâ boyutlarıyla önümüze açmaktadır. O bakımdan bu eser, Mevlânâ'yı anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir kılavuzdur.

annemarie schimmel'den
senail özkan

ISBN 975-437-306-X

